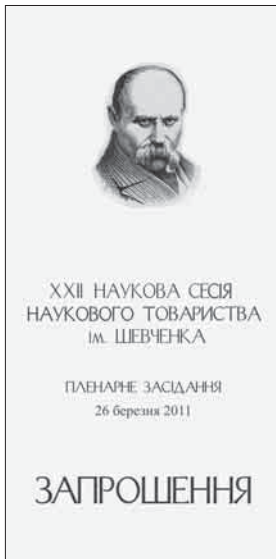

З ПОТОЧНОГО ЖИТТЯ НТШ

XXII НАУКОВА БЕРЕЗНЕВА
(„ШЕВЧЕНКІВСЬКА”) СЕСІЯ НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ

У суботу, 26 березня 2011 р., в актовій залі Львівського національного університету ім. І. Франка відбулося Пленарне засідання XXII Наукової

сесії Наукового товариства ім. Шевченка. Це зібрання підсумувало весняну (Березневу) сесію НТШ, яку ще зазвичай називають „Шевченківською” і яка, поряд із Загальними чи Загальновиборними зборами восени, традиційно є однією з двох щорічних велелюдних наукових зустрічей членів Товариства.

Названі дні є не лише певним підсумком зробленого, оцінкою наших наукових і видавничих здобутків та обговоренням подальших планів праці, але й доказом важливості та міцності нашої спільноти. Праця в

НТШ „уже стала потребою в нашому житті, має значні досягнення у науковому та науково-організаційному планах і, що дуже важливо, знайшла власне наукове та видавниче обличчя у національній науці”. Великим досягненням Товариства є його плідна співпраця з такими потужними науковими структурами держави, як НАН України, відомчі академії, система навчальних закладів, а також наукові структури закордону. Із кожним роком число НТШівців зростає кількісно і за значенням їх наукових праць. Про це свідчать десятки наукових проектів, сотні конференцій, академій, „круглих столів”, симпозіумів, а чи не найголовніше, понад 700 різних видань.

Традиційно щороку Наукова сесія НТШ триває місяць. Цього року у секціях, комісіях НТШ у Львові та осередках проходили засідання від останньої декади лютого і тривали протягом усього березня 2011 р. Немає найменшого сумніву, що березневий науковий цикл НТШ, виражений у конференціях, „круглих столах”, семінарах, врешті Пленарному засіданню — це наймасштабніший огляд наукових здобутків багатопрофільної національної науки у Товаристві, який немає аналогів ані в НАН України, ані в університетах.

Розпорошені по всій Україні члени НТШ мають можливість поспілкуватися на Пленарному засіданні, де зустрічаються репрезентанти різних гуманітарних і природничо-математичних наук. Вагомою у Пленарному засіданні є перша частина, на якій виголошуються доповіді на актуальні теми.

Цьогорічне Пленарне засідання традиційно складалося з двох частин-відділів. У першій з них (тривала з 10.00 по 12.30) після вступного слова голови Товариства Олега Купчинського про розбудову діяльності НТШ та значення його сесій, було виголошено п'ять наукових доповідей: „Апостол національного відродження (До 200-ліття від народження Маркіяна Шашкевича)” (Роман Лубківський), „Воля як домінанта „Кобзаря” Тараса Шевченка (До 150-ліття від смерті поета)” (Богдана Криса), „Тарас Шевченко — символ України в англослов'янському світі” (Роксолана Зорівчак), „Розвиток Фізико-механічного інституту ім. Г. В. Карпенка в контексті національної науки” (Володимир Панасюк), „Ліки нашого майбутнього — „розумні ліки” (Ростислав Стойка). Крім доповідачів, до Президії Пленарного засідання були запрошені д. чл. НТШ Борис Білинський, Олександра Сербенська, Зиновій Назарчук, Михайло Андрейчин та наш гість з Інституту енциклопедичних досліджень Микола Железняк. (Всі доповіді будуть надруковані у виданнях Товариства.)

Під час другої частини, яка розпочалася після 30-хвилинної перерви, О. Купчинський представив підсумки роботи Пленарного засідання і засідань секцій, комісій та осередків XXII Наукової сесії НТШ*.

Президія Пленарного засідання XXII Наукової сесії НТШ. Зліва направо: Роман Лубківський, Роксолана Зорівчак, Володимир Панасюк, Олег Купчинський, Ростислав Стойка. 26 березня 2011 р.

* За основу повідомлення взято звітну доповідь голови НТШ О. Купчинського.

У Науковій сесії Товариства впродовж вказаного часу взяло участь приблизно 500 науковців із 430 доповідями. Відрадно, що серед доповідачів була значна частка молоді. Засідало 32 комісії та дев'ять осередків у різних містах країни: інформацію про їх працю, що надійшла з комісій

засіданнях уже багато років зберігає пальму першости *Комісія всесвітньої літератури ім. Миколи Лукаша*. Цього року вирізняються й інші — *Комісії семіотики, екології, екотехнологій, Лікарська комісія*. Вони провели по три засідання. По два засідання відбулося у *Комісії літерату-*

Доповідачі XXII Наукової березневої („Шевченківської“) сесії НТШ

Роман Лубківський

Роксолана Зорівчак

Богдана Криса

Володимир Панасюк

Ростислав Стойка

і осередків, включено до Програми сесії (за винятком порядку денного Комісії проблем лісівництва, який був переданий до секретаріату тоді, коли Програма Товариства вже друкувалася).

Як видно з надісланих програм засідань із Дніпропетровська, Дрогобича, Івано-Франківська, Коломиї, Сум, Тернополя, Ужгорода (Закарпатський обласний осередок), Харкова та Черкас, на сучасному етапі спостерігається активність осередків. Вона проявляється в інтенсивній сесійній і видавничій діяльності, у розширенні в осередках наукових структур праці та рості кількості членів. Зокрема, 2011 р. Дніпропетровський осередок провів пленарне засідання і засідання комісії „Історичної україністики“ (два засідання) та „Історії науки і техніки“ (керівник осередку Сергій Світленко). У Черкасах відбулося пленарне і засідання шістьох комісій: *Правничої, Історичної, Економічної, Літературознавчої, Психолого-педагогічної, Комп'ютерних наук і управління проектами* (керівник осередку Віталій Масненко). У Тернопільському осередку працювало п'ять комісій, а саме: *Історична, Філологічна, Археологічна, Мистецтвознавства та Медицини* (голова осередку Михайло Андрейчин). Перевищує нині всі сподівання праця Івано-Франківського осередку (голова Василь Мойсишин). Згідно зі звітом, під час сесії працювало аж 13 комісій (деякі створені нещодавно): *Філософська, Економічна, Механіко-математична, Фізико-хемічна, Медико-біологічна, Екологічна, Комісії психології, історії, політичних і соціологічних наук, філології і фольклористики, мистецтвознавства, нафтогазової справи, інформаційних технологій*. Тож Президії НТШ в Україні залишається лише щиро привітати названий поступ в осередках. Вага названих явищ виняткова, особливо в Лівобережній Україні.

Стововно змісту доповідей і повідомлень, виголошених на засіданнях комісій Товариства у Львові, то традиційно за оригінальним добром обговорюваних проблем на сесії, наповненням тематики змістом, особливо активною участю молоді у

роззнавства, *Мовознавчій комісії, Історичній, Музикознавчій, Соціології, Бібліографії та книгознавства, Фізики землі, Комісії архітектури та містобудування*. У трьох випадках проводились спільні засідання комісій: *Комісії образотворчого мистецтва та Інституту колекціонерства, етнографії і фольклористики* (частково) та *механіки і матеріалознавства*.

Можна констатувати охоплення доповідачами найрізноманітніших проблем гуманітарних, суспільних і природничо-математичних наук. Багато з них винятково актуальні та потрібні на сучасному етапі розвитку національної науки. Зокрема, *Екологічна комісія* досліджує методи та засоби екологічного моніторингу та проблеми розбудови екологічної мережі; *Комісія бібліографії та книгознавства* — перспективи розвитку бібліографії і книгознавства у ХХІ ст.; *Комісія механіки і матеріалознавства* — сучасні проблеми механіки і матеріалознавства; *Соціологічна комісія* — актуальні питання економічної соціології.

Заслугує на всіляку підтримку така проблематика, як „Оптимізація структури земельних ресурсів та вплив лісових систем на навколишнє природне середовище“ (*Комісія проблем лісівництва*); „Пам'ятки української писемности“, „Шевченкознавство“ і „Франкознавство“ (*Літературознавча комісія*); „Давньоукраїнська

У залі засідань

мова“, „Діалектологія“, „Культура української мови“ (Мовознавча комісія); „Сучасне театрознавство: історичні дослідження та актуальні проблеми розвитку сценічного мистецтва“ (Театрознавча комісія).

Ряд засідань комісій і „круглих столів“ приурочено до ювілеїв видатних особистостей нашої культури і науки. Свідченням цього стали й доповіді Пленарного засідання: 2011 р. минає 200 років від народження Маркіяна Шашкевича і 150 років від смерті патрона Товариства Тараса Шевченка. М. Шашкевичу присвятила своє Пленарне засідання Секція етнографії і фольклористики, Т. Шевченкові сім доповідей — Літературознавча комісія.

З-поміж роботи багатьох комісій варто відзначити ті, які до XXII сесії підготували свої томи „Записок НТШ“. Комісія етнографії і фольклористики — ССLIX т.; Комісія спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін — ССLX т. (з огляду на його значний обсяг виходить у двох книгах). „Записки НТШ“ (також „Хроніка НТШ“, „Вісник НТШ“ — орган Світової ради НТШ, який підготовляється у матірньому Товаристві у Львові) виходять у світ завдяки фінансовій підтримці НТШ А, за що щоразу висловлюємо щире подяку. Між сесіями 2010 і 2011 рр. підготували свої видання природничо-математичні комісії: Комісія історії української науки і техніки — 22-й том; Комісія екології — 23-й том, Лікарська комісія (спільно з репрезентантами біологічних дисциплін) — 24-й і 26-й томи, Комісії хемії і біохемії — 25-й том „Праця НТШ“. У серії „Українська наукова бібліотека НТШ“ видано ч. 26 (перевидано працю Лева Шанковського „Українська Галицька Армія“) і ч. 27 („Музикознавчі праці“ Надії Супрун-Яремко). У серії „Навчальні посібники та підручники (ч. 4) Оксана Письменна опублікувала працю „Хорова Музика Лесі Дичко“. Вийшло три випуски „Вісника НТШ“ (ч. 43—45). Свої періодичні видання друкують Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський і Тернопільський осередки Товариства.

Слід наголосити, що нині НТШ інтенсивно працює не лише над традиційними серіями видань Товариства, але й готує Енциклопедію НТШ. До кінця 2011 р. планується завершити перший том: літери „А“, „Б“ (частково), обсяг тому понад 550 с.

Загалом XXII Наукова сесія пройшла успішно, проте є і низка зауважень до роботи комісій. По-

перше, не всі комісії вчасно подали програми своїх засідань, до сесійної програми Пленарного засідання не увійшло вісім програм осередків. Археологічна комісія цього року взагалі зігнувала сесію. По-друге, як і попереднього року, на засідання не з'являлися доповідачі, хоч їхні прізвища зазначені у програмі. Причому не завжди на це були поважні причини, тож головам комісій вартувало б розглянути це питання на засіданнях комісій і в подальшому не включати доповідей таких осіб у програми. Інші хиби у роботі комісій незначні.

Виникла проблема з обсягом загальної Програми сесії. Уміщені в ній програми деяких осередків (Донецька, Черкас, Івано-Франківська) настільки великі за обсягом (уподібнені до матірнього Товариства), що в майбутньому загальна Програма згодом може збільшитися до 150—180 стор. Тоді як друк Програми у двох зшитках — для Львова і окремо для осередків — видається недоречним. Варто відзначити, що ряд комісій окремо видрукували індивідуальні програми: це дає можливість розбудовувати архів комісій і НТШ загалом (причому деякі програмки комісій уже мають власні логотипи).

До Президії НТШ усно і в листах надходять зауваження щодо видань. Більша частина стосується змісту, зокрема браку новизни у статтях (також у доповідях комісій під час XXII сесії), залучення нових лабораторних дослідів, використання джерел, новітньої літератури. У зв'язку з цим варто відзначити, що відповідальний редактор ділить огріхи порівно з авторами статей. Постійною турботою Президії і комісій є повсюдне дотримання авторського права.

Висловлюються думки щодо стратегії видань. Зокрема, йдеться про доцільність публікацій у „Віснику НТШ“ відозв, які громадськість начебто не читає, а державні структури їх залишають без уваги. Тут слід не забувати, що, крім суто наукових НТШівських питань, є ще загальногромадянські, яких Товариство не може ігнорувати. Слід пригадати відозву І. Франка та В. Гнатюка 1896 р. „І ми в Європі“ та її резонанс у світі.

Виникають питання щодо публікації у виданнях НТШ (зокрема у „Записках НТШ“) теологічних чи чисто політологічних праць. У складі НТШ не працює Богословська комісія, яка б об'єднувала всі конфесії, тому Товариство не має бази для формування „Записок НТШ“, присвячених історії богословської думки.

Стосовно ж політологічних статей, то вони регулярно з'являлися,

Виступає
Василь Івашків

Виступає
Микола Железняк

У залі засідань

наприклад у „Віснику НТШ”. Натомість до „Записок НТШ”, які є науковим виданням, редакція приймає статті та матеріали з усталених речей, зокрема з історії політологічної думки. Товариство цікавлять насамперед теми, які оцінив час і прийняла чи не прийняла громадськість, а конкуренція зі щоденною пресою навряд чи потрібна для наукової інституції.

Аналіз досягнутого дає підстави вважати, що форми наукової праці НТШ — конференції, наукові сесії, „круглі столи”, академії у секціях, комісіях, осередках з подальшим обговоренням і публіка-

Артисти концерту „Музика до Кобзаря” — студенти Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка

цією найкращого у виданнях під титром НТШ як львівських, так обласних і районних осередків, також Києва, сьогодні задовільні. Дехто може з цим не погоджуватися, вважаючи, що для НТШ це замало. Лунають пропозиції — причому вони надходять не до Львова, а до осередків — щодо створення аналітичних центрів при Товаристві, станиць прогнозування, паралельно створення

відділень і центрів у більших обласних містах і т. д., а втім, заодно переміщення матірнього НТШ зі Львова у Київ чи далі на схід. Кожне таке питання треба ґрунтовно обміркувати. НТШівська громада, напевно, змінюватиме стратегію своєї праці — це об'єктивна потреба, але це слід різнобічно вивчити. Проте за сьогоднішніх умов такі питання серйозно розглядати неможливо, і будь-які заходи в цій ситуації належать до розряду ефемерних. Відомо, що більша частина справ в НТШ у Львові часто реалізовується на ентузіязмі. Будь-які науково-реорганізаційні зміни, включно з перенесенням матірньої інституції на Схід, не переконують у сприянні скріплення Товариства і його процвітання. Навпаки, у цьому можна простежувати певні негативні елементи, пов'язані з амбіціями деяких осіб, і змарнування усього того, чого вдалося досягти впродовж останніх 22 років. Різні заяви і позірне „заангажування” у нові форми праці — в сучасних умовах певної кризи думки та безгрошів'я (не враховуючи тут політичної ситуації в Україні) лише просте марнославство. Але потреба у наповненні НТШівських форм праці новим змістом, безперечно, є і буде. Над цим Президія постійно працює. Без оновлення не може обходитись правильне функціонування будь-якої організації.

Загалом голова НТШ у Львові та Президія оцінили наукову, науково-організаційну, зокрема, видавничу діяльність комісії та осередків НТШ в Україні на 2011 р. як задовільну і висловила сердечну подяку всьому членству Товариства за їх зусилля, особливу вдячність адресувавши організаторам праці, головам комісій і осередків.

Пленарне засідання одностайно прийняло ухвалу. На завершення — у рамках неофіційної частини зборів — відбувся концерт „Музика до Кобзаря”, підготовлений студентами Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка класу проф. Ігоря Кушплера.

Редакція

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА В АМЕРИЦІ

(діяльність Товариства від 15 травня 2010 року — до 21 травня 2011 року)

21 травня 2011 р. у Нью-Йорку відбулися щорічні Звітні збори НТШ А, на яких Управа звітувала про основну працю Товариства у минулому році. Як впливає зі звітів президента, віце-президентів, голів комісій, директорів секцій, голів осередків та директора адміністрації, робота Товариства традиційно здійснювалась у внутрішньому і зовнішньому напрямках.

На 21 травня 2011 р. Товариство об'єднувало 493 члени, у т. ч. 313 звичайних, 130 дійсних, 47 членів-кореспондентів і три почесні. За минулий рік, згідно зі звітом Комісії членства (голова В. Петришин), один член відійшов у вічність (М. Зелік), обрано 18 нових членів (М. Бальмацед, Г. Білинська, М. Віізе, П. Волощук, О. Гончар, О. Грабович, Р. Дигдало, О. Коцюба, П. Крохмаль,

О. Крушельницька, І. Максимчук, І. Мартинюк, В. Михед, О. Михед, Я. Налісник, С. Підзираило, В. Ткач, Р. Цибрівський), четверо підвищені в членській категорії (Т. Кейс — до дійсного члена, М. Андрейчик, Н. Соневицька, К. Рудницька-Шрай — до членів-кореспондентів).

Обговорення поточної роботи здійснювалось на засіданнях Управи (5 червня, 11 вересня і 4 грудня 2010 р. та 5 березня 2011 р.), питання вирішувались координацією праці з Управою і комунікацією із працівниками.

Триває робота над Енциклопедією української діаспори (головний редактор В. Маркус, адміністратор Н. Заяць), зокрема над другою книгою американського тому (літери „Л—С”), який мав вийти 2011 р.

Важливе значення має ювілейний Шевченківський проєкт (координатор Г. Грабович) з відзначення 200-річчя від народження патрона Товариства. Проєкт передбачає три видавничі складові: 1) „Тарас Шевченко в критиці (1839—1861 рр.)” — том прижиттєвої критики (видання передбачене до кінця 2011 р.; друга книга, тобто посмертна критика і рецепція 1861 р., має бути підготовлена до кінця 2012 р. — початку 2013 р.); 2) „Taras Shevchenko: A Portrait” — англomовна наукова монографія про Т. Шевченка, авторства Г. Грабовича (машинопис має бути підготовлений до березня 2012 р.); 3) англomовний збірник наукових праць про Шевченка і його добу (на підставі міжнародної конференції; ще в проєкті). Крім того, як внесок у ювілейні заходи до 200-ліття від народження Т. Шевченка, за ініціативою Міжсекційного інституту джерелознавства (голова Г. Грабович) запропоновано підготувати до кінця 2011 р. факсимільне видання поеми „Гайдамаки” (1841) з ґрунтовними новими статтями Г. Грабовича й О. Федорука.

Президент НТШ А
д-р Орест Попович

Активною і продуктивною була діяльність Фінансової комісії (голова Р. Россі). За звітний період НТШ А організувало і провело 28 заходів для громади (координатор В. Махно). У тому числі відбулися дві наукові конференції: 13 листопада 2010 р. — „Модернізм у Києві” (учасники Г. Естрайх, М. Фовлер, І. Макарик, М. Мудрак, В. Ткач); 5 березня 2011 р. — 31-ша щорічна Наукова Шевченківська конференція (учасники О. Попович, О. Федорук, О. Боронь, Г. Грабович, А. Процик) у Нью-Йорку (в будинку НТШ А). 16 квітня 2011 р. до 25-річчя Чорнобильської трагедії організовано показ документального фільму „Пробач мені, Поліське” і представлено фотовиставку „Поліське: вкрадене майбутнє”. Двічі проводились презентації книжок: 9 жовтня 2010 р. представлено „Альманах Станіславівської землі: Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини” (т. 3), а 14 травня 2011 р. — спеціальне число „International Poetry Review” (взяли участь автори та перекладачі М. Найдан, М. Андрейчик, В. Махно, Дз. Орловська, О. Попович, В. Ткач та В. Фиппс). А 18 грудня 2010 р. відбувся Літературний ярмарок.

Протягом року виголошено 22 наукові доповіді: 11 вересня 2010 р. — „Діаспора та Україна: консолідація в добу глобалізації” (Л. Рудницький); 18 вересня — „Українське кіно 2000-х: поновлення дієздатності” (Д. Десятерик); 25 вересня — „Українська республіканська капеля Олександра Кошиця: шлях на Захід” (В. Гречинський); 2 жовтня — „Академічний підхід та політична кон'юнктура у боротьбі за трипільську спадщину в сучасній Україні” (О. Дяченко); 16 жовтня — „Нові тенденції у музичній творчості українських композиторів” (Л. Грабовський); 23 жовтня — „Географія розселення українців у Метрополії Нью-Йорк — Нью-Джерзі: історична ретроспектива та сучасність” (О. Воловина, В. Лопух); 6 листопада — „Майже те саме: про драму Лесі Українки, проблему еліт і народження спільноти” (О. Гале-

та); 14 листопада — „Історія української мови у міжвоєнному Підкарпатті: „Грамматика” Івана Панькевича” (М. Мозер); 23 листопада — „Нові архівні документи про ставлення ОУН і УПА до поляків та євреїв під час Другої світової війни” (Ю. Шаповал); 4 грудня — „Архівоцид в Україні 1930—1960-х років як закономірний наслідок Голодомору: втрати населення. Нищення документів” (Г. Боряк), „Спільний українсько-російський підручник з історії: спроба реанімації мітичного проєкту” (О. Ресент); 29 січня 2011 р. — „Мовна політика України: дії влади, думки громадян” (В. Кулик); 5 лютого — „Напучувальна література Київської митрополії між Флорентійською та Берестейською уніями” (В. Зема); 12 лютого — „Літопис УПА як джерело інформації про український визвольний рух під час Другої світової війни” (П. Потічний); 19 лютого — „Архітектурні реконструкції Запорізької Січі, Чигирини та Батурина XVII—XVIII ст. та розкопки головної резиденції Мазепи у 2010 році” (В. Мезенцев); 26 лютого — „Доступ до світової академічної та наукової інформації — база для розвитку української держави та конкурентоздатності: питання, проблеми та можливості” (М. Фаріон, Т. Ярошенко); 12 березня — „Архіви НТШ А: сучасний стан та перспективи на майбутнє” (К. Давиденко); 13 березня — „До 125-ліття української преси в Америці. Огляд української преси в Америці: від початків до сучасності” (О. Лужницький); 2 квітня — „Хмельницький і Липинський в оцінці Михайла Грушевського” (Ф. Сисин); 9 квітня — „Радіологія в Україні: 15 років викладацького досвіду” (Л. Волинський); 30 квітня — „Цивілізаційний вибір і геополітичні конфігурації в Європі як чинники зовнішньої політики України” (С. Федуняк); 7 травня — „Священні символи України: від палеоліту до сучасності” (Я. Геруляк).

Президія річних Звітних зборів НТШ А. Виступає голова Світової ради НТШ — акад. Леонід Рудницький.
21 травня 2011 р.

За минулий рік НТШ А брало участь і в наукових засіданнях. 23 березня 2011 р. в Гарварді з ініціативи Бостонсько-Кембриджського осередку НТШ А і ГУРІ відбувся Шевченківський науковий симпозіум. Члени Товариства були організаторами, керівниками та учасниками панелей на VIII Світовому конгресі International Council for Central and East European Studies 26—31 липня 2010 р. у Стокгольмі (панель „Eurasia and Ukraine: Cooperation by Choice or Default”), на 42-му щорічному з'їзді Association for Slavic, East

European Studies 26—31 липня 2010 р. у Стокгольмі (панель „Eurasia and Ukraine: Cooperation by Choice or Default”), на 42-му щорічному з'їзді Association for Slavic, East

European, and Eurasian Studies 18—21 листопада 2010 р. у Лос-Анджелесі та ін.

Впродовж звітного року НТШ А продовжує фінансувати проекти з україністики: переклад англійською мовою „Історії України-Руси“ М. Грушевського, розкопки у Батурині та Центр демографічних та соціоекономічних українців у

Новообраний дійсний член НТШ А Роман Самуляк.
Зліва направо: д-р Орест Попович, д-р Роман Самуляк,
д-р Роман Андрушків. Нью-Йорк, 21 травня 2011 р.

США. Товариство призначало видавничі гранти (річний бюджет становить 75 тис. дол. США). Відбулося чотири голосування й ухвалено дотації для 12 видань (М. Ковальчук „На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917—1921 рр.“; Пантелеймон Куліш „Зібрання творів. Листи“, т. 2; Л. Головата „Українське видавництво“ у Кракові—Львові 1939—1945“, т. 1; М. Посівнич „Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929—1939 роках“; М. Рубчак „Mapping Difference: The many Faces of Women in Contemporary Ukraine“; „Російський імперіалізм від Івана Великого до революції 1917 року“; М. Andruczyk „Euphoria, Chaos and A Community of Others: The Intellectual in Post-Soviet Ukrainian Fiction“; „International Poetry Review and Michael Naydan“; Т. Гунчак „Ключові проблеми історіографії у Другій світовій війні“; В. Кравченко „Україна, Імперія, Росія: Вибрані статті з модерної історії та історіографії“; У. Shevchuk „Beginner's Ukrainian with Interactive Online Workbook“; „Вергілій. Буколики. Георгіки. Малі поеми“ у перекладі А. Содомори та ін.

НТШ А активно співпрацює з Україною: продовжує спонсорувати серійні видання НТШ в Україні („Записки НТШ“, „Хроніку НТШ“, „Вісник НТШ“), сприяє збору коштів у Фонд потреб НТШ в Україні. Товариство спільно з фундацією „Україна-США“ виступило спонсором Математичного конкурсу для молодих математиків України 2010 р. Журі конкурсу, до якого запрошено видатних математиків з України, США та інших країн (голова Р. Григорчук), визнало переможцем Андрія Бондаренка, асистента кафедри математичного аналізу Механіко-математичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

НТШ А сприяє НАН України в справі енциклопедичних видань. На своїх зборах 4 грудня 2010 р. Управа ухвалила рішення про надання представникам НАН України (Г. Борякові та О. Реснотві) можливості скопіювати матеріали для 6 і 7-го томів Енциклопедії української діаспори.

Комп'ютерна комісія (голова В. Василяк) у звітному році придбала й встановила Інструментарій Архівіста (Archivist Toolkit) — комп'ютеризовану систему архівних даних для забезпечення управління архівів. Комісія реалізує два проекти. Перший з них передбачає виставляння в Інтернеті 46 українських термінологічних словників (з архіву М. Пежанського). У рамках другого проекту планується упорядкувати, відсканувати та оцифрувати близько 60 тисяч документів української діаспори, що зберігаються у Чикаго, для НАН України.

За звітний період Комісія преси (голова В. Лопух) підготувала ряд публікацій про події в НТШ, які надруковано в українських газетах та в Інтернеті (крім репортажів, опубліковано кілька авторських статей).

Видано два числа „Бюлетеня“ за 2010 р.: влітку — ч. 29 (45), присвячене річним зборам і новому Статуту НТШ А, у грудні — ч. 30 (46) — „НТШ А на міжнародних конгресах“. Також у квітні 2011 р. видано „Каталог книжок“, які спонсорувало НТШ А, у травні — „Адресар“ членів Товариства. Надруковано новий Статут НТШ А (надіслано всім членам Товариства) і брошури про НТШ А українською та англійською мовами. Постійно ведеться фото- і відеохроніка подій в НТШ А.

Бібліотечно-архівна комісія (голова Т. Кейс) забезпечує функціонування архіву та бібліотеки товариства. Архів НТШ (архівіст К. Давиденко-Шрага) налічує понад 250 особових фондів (загальний обсяг понад 300 лінійних футів). За останні два роки до архіву надійшло 23 нові колекції (загальним обсягом 132 лінійні фути), з них протягом минулого року вісім нових колекцій і додатки до восьми чинних фондів (загальним обсягом 100 лінійних футів). Бібліотека НТШ А (директор С. Андрушків) за звітний час поповнилася нови-

Під час презентацій нових книжок. Зліва направо:
д-р Луїс Гомез, акад. Леонід Рудницький, д-р Марко Чероккі, д-р Бернард Блюменталь. 29 березня 2011 р.

ми надходженнями, підготовлено дві книжкові виставки („Українці в світі“ і „Виставка українських словників 1596—2010“).

У звітному році Математично-фізично-технічна секція (директор Р. Андрушків) збільшилася на чотири члени. Крім організації Математичного конкурсу, секція провела дві конференції: 15 травня 2010 р. та 21 травня 2011 р.

Філологічна секція (директор Л. Залеська Онишкевич) провела засідання 15 травня 2010 р., під час якого виголошено доповіді Р. Михайлик і

В. Василяк. З огляду на значне число бібліотек-рив серед членів секції виникла пропозиція створити окрему Бібліотекарську секцію.

Подібно члени Секції історичних, суспільних і правничих наук (директор А. Процик) беруть участь у міжнародних конференціях, громадських святах та інших заходах. Окрім згаданих конференцій, представники секції виголосили доповіді на 25-му Конгресі *Společnosti pro vědu a umění* 28 червня — 3 липня 2010 р. у м. Таборі, Чехія (А. Процик); на форумі Товариства „Свята

Софія“ й осередку НТШ А у Філядельфії 24 березня 2011 р. (М. Богачевська-Хом'як); на міжнародній конференції „Nonconformism and Dissent in the Soviet Block: Guiding Legacy or Passing Memory?“ 30 березня — 1 квітня 2011 р. у Колумбійському університеті (О. Мотиль і А. Процик).

Окремо аналізується робота осередків НТШ А у Філядельфії (голова Я. Заліпський), Вашингтоні (голова Б. Урбанович, до грудня 2010 р. — Б. Глинський) і Детройті (голова Л. Гевко).

Зі звіту про роботу НТШ А

14 РОКІВ РІВНЕНСЬКОМУ ОСЕРЕДКУ НТШ: ГРАНІ ДІЯЛЬНОСТІ

Осередок Наукового товариства ім. Шевченка в Рівному виник на хвилі демократичних змін, що охопили освітньо-культурне життя краю в перше десятиліття незалежної України. Його створено 7 липня 1997 р. рішенням установчих зборів. Тоді ж обрано голову, секретаря та керівника гуманітарного відділення. Від початку до роботи осередку долучилися представники як гуманітарних та суспільних, так і точних наук (першими в осередку з'явилися Гуманітарна та Математична секції).

Одне із важливих завдань Рівненського осередку — створення культурного та наукового середовища, можливостей обміну й обговорення пропозицій та ідей.

Культурологічний аспект спілкування фахівців різних галузей під час зустрічей та засідань — хоч вони не завжди відбуваються регулярно (часто рішення ухвалюються завдяки новітнім засобам електронного зв'язку) — сприяє вирішенню низки питань: вироблення української наукової термінології, осмислення і чіткіше окреслення українського світосприймання. Для молодих науковців участь у роботі осередку дає змогу вийти за межі нормативно-стандартних формулювань та форм досліджень, тобто створює сприятливі можливості для докладання своїх зусиль на базі традицій, акумульованих членами осередку та секцій. Також члени осередку намагаються впливати на наукову й освітню політику Волинського краю.

У своїй праці НТШівці керувалися прагненням об'єднати зусилля учених, забезпечити їм ширші можливості творчої самореалізації. За роки свого існування Рівненський осередок НТШ був розбудований — і не лише кількісно, але й якісно. Його провідні діячі стали визнаними вченими, докторами наук та професорами, а молоді члени захистили кандидатські дисертації, підготували публікації тощо. Завдяки діяльності НТШ вдалося об'єднати зусилля вчених, що представляють провідні наукові центри Рівненщини й працюють у різних освітніх закладах.

На сьогодні Рівненський осередок налічує близько 40 членів, нещодавно створена його філія в Острозі.

Члени осередку стали ініціаторами заснування та постійними авторами збірників наукових

праць „Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство“ та „Волинський математичний збірник“ (згодом перейменований на „Волинський математичний вісник. Серія: Прикладна математика“), учасниками міжнародних та регіональних конференцій, семінарів. Щороку проводяться засідання секцій осередку в рамках наукових березневих сесій НТШ.

Публічні заходи, які проводить у регіоні НТШ, привертають увагу місцевої громадськості. Щороку відбувається наукова конференція НТШ, яка охоплює широке коло проблем та залучає до участі багатьох фахівців. Ця конференція, яка останнім часом проходить у чотирьох секціях (відповідно до секційної структури осередку), є доброю нагодою, щоб репрезентувати високий інтелектуальний потенціал членів НТШ.

Голова Рівненського осередку НТШ
Андрій Бомба

Робота Рівненського осередку НТШ зосереджена у чотирьох секціях. Секцію літературознавства очолює один з незмінних лідерів організації Ярослав Поліщук. Нині він працює завідувачем кафедри журналістики та літературознавства Національного університету „Острозька академія“, а також професором кафедри україністики Ягеллонського університету у Кракові. Я. Поліщук — автор понад 400 наукових робіт, у т. ч. восьми монографій.

Останні роки виявилися особливо плідними для вченого. Високу оцінку та заслужене визнання в науковому середовищі здобули його „Література як геокультурний проект“ (2008), „Пейзажі людини“ (2008), „Із дискурсів і дискусій“ (2008), „І ката, і героя він любив... Михайло Коцюбинський: літературний портрет“ (2010).

У зв'язку з напруженим графіком праці Я. Поліщук відмовився від головування в осередку. Проте його керівництво в секції є ефективним, у чому йому допомагає заступник голови секції Ірина Захарчук.

У Літературознавчій секції дискутуються гострі проблеми, а її склад поповнився багатьма молодими вченими, переважно учнями Я. Поліщука з Рівненського гуманітарного університету та НУ „Острозька академія“. Активно в царині методики літератури та шкільництва працює кандидат педагогічних наук, доцент Лілія Овдійчук. У колі її наукових зацікавлень — проблеми літератури для дітей та юнацтва, вона взяла участь у Міжнародному симпозіумі „Література. Діти. Час“ (2011), результатом праці якого став посібник з курсу дитяча література (для студентів філологічних факультетів). Також Л. Овдійчук перевидає рідкісні книги в Рівному.

Важливою є діяльність під керівництвом проф. А. Жев'юка *Секції історії*, яка долучилася до реалізації низки гуманітарних проєктів. Насамперед ідеться про участь членів осередку в підготовці науково-документальної серії книжок „Реабілітовані історією“. Робота над проєктом сприяла розвитку комунікацій між членами осередку НТШ та органами державної влади, різноманітними науковими та громадськими інституціями, в т. ч. поза межами України, суспільством загалом. Було опубліковано ряд документальних матеріалів — п'ять книжок-спогадів „Із крики печалі“ (науковий консультант Г. Бухало), двотомника „Реабілітовані історією. Рівненська область“ (упорядник і науковий редактор А. Жив'юк) та ін.). Праця „Реабілітовані історією..“ у квітні 2011 р. визнана найкращим виданням із мемуаристики та документалістики Рівненщини на конкурсі, організованому Управлінням культури і туризму Рівненської облдержадміністрації та Рівненським обласним відділенням Української бібліотечної асоціації.

Позитивний відгук в Україні мали також інші видання, підготовлені членами Історичної та Літературознавчої секції осередку, зокрема присвячена Берестецькій битві 1651 р. книжка Г. Бухала „Круг містечка Берестечка“, перевидана 2008 р., та збірник „Документ доби: Публіцистика Уласа Самчука 1941—1943 років“ (упорядник А. Жив'юк), який містить маловідомі публікації журналіста в легальних українських часописах часів німецької окупації Волині.

Результатом співпраці секцій Рівненського осередку НТШ із Товариством „Просвіта“ стали серія видань призабутих творів з національної спадщини (авторства Івана Франка, Івана Багряного, Уласа Самчука, Наталени Королевої та ін.) та ряд раритетних перевидань української літературної класики (в т. ч. „Кобзар“ Тараса Шевченка з поясненнями і примітками Василя Сімовича, книжка репрезентанта слов'янського Ренесансу М. Гусовського „Пісня про зубра“), здійснених невтомним діячем рівненської „Просвіти“ М. Бореяком. Активісти НТШ (Л. Овдійчук, Я. Поліщук, А. Жив'юк, В. Шанюк та ін.) підготували до

друку ці видання, стали авторами передмов та коментарів.

Секція фольклористики та етнографії об'єднує дослідників, які вивчають самотутню народну культуру Поліського регіону. Її очолює д. чл. НТШ, професор кафедри фольклору Рівненського державного гуманітарного університету Надія Супрун. До роботи в секції залучені відомі краєзнавці — Богдан Яремко, Богдан Столярчук, Алла Українець, Віктор Ковальчук та ін. Наукові публікації членів секції виходять не тільки в Рівному, але й у Львові, Києві та Харкові. Серед багатьох книжок і статей варто відзначити монографії „Українці Кубані та їхні пісні“ й „Українсько-кубанські пісні літературного походження“, видання пісень Кубані, музичного фольклору Полісся та Карпат, силуетки й описи сучасних виконавських здобутків Б. Столярчука, Б. Яремка, Л. Гапон, О. Юзюк, а також: посібники „Етноінструментознавство“ (2003), „Інценізація весільних обрядів“ (2006).

У *Секції математичного моделювання та обчислювальних машин* (під керівництвом проф. Андрія Бомби) — на відміну від дослідницької практики „офіційних“ академічних установ — культивується свобода дослідника і здатність до нестандартного мислення та толеруються спроби зробити перший крок у нових напрямах досліджень, без остраху можливої помилки. Сьогодні результатом такої НТШівської атмосфери стало створення з ініціативи секції наукової лабораторії „Математичне моделювання нелінійних збурень, процесів та систем“. Серед напрямів її роботи, зокрема, розробка нових математичних моделей процесів очищення рідин шляхом фільтрування через пористі середовища з урахуванням різного роду дифузії та зворотного впливу характеристик процесу на характеристики середовища; сучасні проблеми математичного моделювання нафтогазових пластів та фільтраційних деформацій ґрунтових масивів при швидкому опусканні та піднятті води (спрямовану на часткове розв'язання проблем підтоплення територій).

Члени секції також причетні до заснування у вишах м. Рівного спеціальностей „Прикладна математика“, „Інформатика“; організації декількох наукових конференцій із сучасних проблем математики та інформатики тощо. Серед їхніх здобутків сотні наукових праць, зокрема монографії „Нелінійні математичні моделі процесів геоїдродинаміки“ (2007), „Нелінійні сингулярно збурені задачі типу „конвекція-дифузія“ (2008) та методичні матеріали для організації роботи школярів у Малій академії наук „Узагальнення тригонометричних функцій та комплексних чисел“ (2007).

Особливу увагу в роботі секції присвячено збереженню пам'яті математиків-механіків Волині — академіків Михайла Кравчука і Ярослава Підстригача, професорів Всеволода Михальчука і Володимира Горбайчука та ін.

У планах членів осередку НТШ у Рівному — розширення спектра дослідницьких напрямів і програм, ширше залучення до праці молодих науковців, створення власної електронної бази даних, налагодження через засоби масової інформації постійних контактів із громадськістю області.

Андрій БОМБА,
голова Рівненського осередку НТШ

Надія Супрун-Яремко.
Музикознавчі праці.
Рівне, 2010 р.

ЗАСНУВАННЯ КРАЙОВОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА У ШВАЙЦАРІЇ

Цьогорічний науковий симпозіум з українознавства у Фрібурзькому університеті був присвячений 150-й річниці від смерті Т. Шевченка. На урочистості, яка відбулася 11 березня 2011 р. у приміщенні Hall d'Honneur університету, були присутні близько 40 гостей. З-поміж них проф. славістики Фрібурзького університету Єнс Герльс, ректор Фрібурзького університету Гвідо Вергаувен, Посол України у Швейцарії Ігор Дір. Наприкінці симпозіуму відбулася неординарна подія для української наукової спільноти Швейцарії і українства взагалі — установчі збори крайового НТШ в Швейцарії. У засіданні, крім вказаних осіб, взяла участь проф. університету Мюнстер Альфред Шпрюде; проф. Міланського університету Джована Броді; проф. Гарвардського університету Григорій Грабович; проф.-літературознавець Тамара Гундорова; доцент Львівського національного університету Ірина Старовойт; письменник Юрій Андрухович та ін.

Засідання відкрив д-р Андрей Лужницький — керівник Українського товариства у Швейцарії. Після короткого вступного слова він вказав на значення заснування крайового НТШ у Швейцарії та поділився планами щодо розвитку Товариства, далі зачитав привітання від проф. д-ра Богдана Гаврилишина. Відтак, науковий секретар НТШ А. Г. Грабович оголосив вітальні листи від президента Світової ради НТШ акад. Леоніда Рудницького та голови НТШ в Україні д-ра Олега Купчинського. Тут проф. Г. Грабович висловив готовність співпраці НТШ А із новоствореним крайовим НТШ у Швейцарії, першим провісником якої має стати проєкт каталогізування архівів Михайла Драгоманова у Женеві. Це засвідчує і матірне товариство у Львові.

На завершення засідання від імени новоствореного НТШ Андрей Лужницький сказав, що

„незважаючи на те, що в Швейцарії працює невелике число науковців з українознавства, їхні публікації, організація конференцій та наукових симпозіумів становлять вагомий внесок у розвиток української і світової науки. Бажанням молодих, активних українських науковців є розширити співпрацю із членами НТШ в інших країнах. Тому заснування крайового товариства НТШ в Швейцарії дасть можливість розвинути більш масштабні українські студії і на швейцарських землях, значно збільшивши кількість подібних наукових симпозіумів у швейцарських університетах, а також допоможе залучити до наукових досліджень не лише українців, але й представників громади Швейцарії неукраїнського походження“. Він також висловив готовність співпрацювати з усіма осередками НТШ у світі, а головне з матірнім Товариством в Україні.

До складу НТШ у Швейцарії тимчасово обрано головою Андрея Лужницького, а секретарем — Сергія Маїло, і запропоновано 20 кандидатів у члени Товариства. Передбачено також, що восени 2011 року відбудуться Загальні збори новоствореного Товариства, під час яких буде прийнятий Статут, обрана остаточно Управа НТШ Швейцарії і буде накреслений план наукової праці. У плани входять конструктивні контакти з Україною, її науковими інституціями і навчальними закладами, також підготовка наукових видань. 2012 р. буде проведена Міжнародна наукова конференція на тему „Україна та Польща“. Крайове НТШ у Швейцарії має намір також навіязати співпрацю з Швейцарським національним науковим фондом.

На завершення в залі засідання відбувся концерт артистів Тетяни Польш-Луценко і Людмили Польшої, у програмі яких прозвучали також пісні на вірші Т. Шевченка.

Пресове бюро

ПРИВІТАННЯ

Філадельфія, 7 березня 2011 р.

Андрей Лужницький,
голова Українського товариства у Швейцарії
American College Program
University of Fribourg
Avenue de l'Europe 20, Office: 6.110
Case postale 102, 1701 Fribourg, Switzerland

Вельмишановний і дорогий Пане Голово!

Засилаю щирі вітання з нагоди заснування крайового Наукового товариства ім. Шевченка у Швейцарії.

У різні періоди української історії Швейцарія не раз ставала ареною політичної, а також наукової та культурної діяльності українських емігрантів. Тривалий час у Женеві проживав видатний український науковець, публіцист і громадський діяч Михайло Драгоманов. Серед тих, хто залишив свій слід на

українській ниві у Швейцарії, необхідно назвати ще драгоманівця А. Ляхоцького, голову Української громади в Женеві, керівника української друкарні М. Лозинського, також М. Кушніра-Богуша, М. Троцького — співредактора Українського інформаційного бюро. Впродовж семи років (1930—1937) у Швейцарії перебував видатний діяч Української національної революції полковник Євген Коновалець. Чимало серед української спільноти Швейцарії було майстрів слова. Тут варто відзначити поета і прозаїка Леоніда Мосендза. Говорячи про українських мистців, не можна не згадати славних родин Лісовських і Нижанківських.

„Хоч і не численна, але яскрава постатями українська спільнота у Швейцарії живе і твердо стоїть на позиціях творення та гуртування українського національного духу на гостинній швейцарській землі“, — зазначив свого часу український громадський діяч Іван Дзюба. Сьогоднішня подія заснування крайового НТШ у Швейцарії безперечно сприятиме скріпленню цього духа та розвитку української науки в цій державі. Сподіваємось, що нове Товариство плідно співпрацюватиме з іншими Товариствами НТШ, особливо з матірнім Товариством в Україні.

Бажаємо Вам успіхів у Вашій діяльності для добра української науки та культури.

Президент Світової ради НТШ
проф., д-р

Леонід Рудницький

4 березня 2011 р.
Львів, № 21

Андрей Лужницький
голова Українського товариства
у Швейцарії

Високоповажаний Пане Голово!

Наукове товариство ім. Шевченка та його Президія щиро вітають заснування нового крайового осередку Наукового товариства у центрі Європи — державі Швейцарія! Цю подію сприймаємо з великим моральним зворушенням і висловлюємо невимовну радість, що до нашого наукового полку вливаються нові дослідницькі сили, які репрезентуватимуть гідно українську національну науку в світі.

Голова НТШ в Україні
д-р істор. наук

Олег Купчинський

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ (САРСЕЛЬ)

Крайове Наукове товариство ім. Шевченка у Західній Європі, яке тривалий час працювало над виданням відомої Енциклопедії українознавства, 2 квітня 2011 р. провело у Сарселі (Франція) XIX Загальні збори. Керував зборами заступник голови НТШ проф. Володимир Косик. В обговоренні взяли участь члени НТШ з кількох країн Європи та представник з України — апостольський екзарх, голова суспільної служби українців у Франції, владика Михайло Гринчишин. Основною метою Загальних зборів було не лише підбити підсумки роботи, але й активізувати діяльність Товариства у західній частині країн Європи.

У Сарселі, що біля Парижа, як відомо, існує науковий центр — велика бібліотека та архів Товариства, сформовані ще В. Кубійовичем та іншими, пізніше — А. Жуковським. Члени НТШ переконані, що поживлення праці Товариства буде корисним для української національної науки, тому на Загальних зборах розглянули всі можливості для оновлення праці у видавничій і дослідницькій га-

лузях, прийнявши відповідні ухвали. Учасники обговорили також потребу збереження приміщення НТШ, тобто будинку, який потребує ремонту. Це не можливо без фінансової підтримки українських громад в еміграції та наукових, громадських і добродійних установ в Україні.

Загальні збори обрали нову Управу Товариства у складі: голова — адв. Стефан Дуніковський, заст. голови — проф. д-р Володимир Косик, секретар — Анна-Марія Довганюк, скарбник — інж. Михайло Бержерон, член Управи — Ірина Попович. До Контрольної комісії увійшли о. Михайло Романюк, адв. Ніна Микитенко і д-р Ярослава Йосипишин. Новообрана Управа Наукового товариства ім. Шевченка у Західній Європі висловила щиро подяку Загальним зборам за довіру та зобов'язалася докласти свої зусилля, знання й волю для збереження потенціалу наукового осередку крайового НТШ в Сарселі.

Секретаріят зборів

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

АПОСТОЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

(200 років від народження Маркіяна Шашкевича)

Природа імен-метафор наших великих письменників, здається, не містить нічого загадкового. Шевченко — Кобзар, Франко — Каменяр, Леся Українка — Співачка Досвітніх Вогнів, Квітка — Ломикамінь... Маркіяна Шашкевича називаємо Будителем...

Михайло Коцюбинський у спогадах про І. Франка зазначає, що, працюючи над поемою „Мойсей”, той „плів сіті мов бідний апостол...”¹

У промові на науковій академії „в ювілей відродження русько-української літератури” (1898) Наталія Кобринська сказала: „В Галичині перший Маркіян Шашкевич ударив палицею Мойсея у зледенілу скалу зціплених народних чувств. І бризнула струя живого слова і живої народної літератури”².

Реінкарнація Маркіяна Шашкевича у символ галицького національного відродження, розпочавшись через півстоліття після його смерті, остаточно формується у часі відзначення 100-річчя від народження (1911) і відтак триває протягом усього ХХ століття.

У надгробному слові „Твердне криця душ наших” (1943) митрополит Йосиф Сліпий так охарактеризував Маркіяна Шашкевича на початках його великої національної місії: „Своїм запалом і глибоким переконанням він з’єднавав собі всіх, будив у них духа і захоплення для високих поривів. Очі світилися, мов іскри, і лице сяло надхненням, чоло морщилося і набирало грізної поваги, коли молодий апостол став проповідувати свої ідеї...”³

Духовна місія Шашкевича на початку 60-х рр. ХХ ст. трактується у планетарному, космічному вимірі:

*На сповідь йде до Маркіяна,
За нами космонавт прийде.*

(Іван Драч)

До слова сказати, реальний космонавт справді поклав квіти до могили Шашкевича на Личаківському цвинтарі у Львові, однак цей епізод залишився тільки історичним фактом, не спричинився (або мало спричинився) до усвідомлення „слова і діла Шашкевича”, усієї „Руської трійці” та її послідовників як живої, актуальної державотворчої сили в умовах післярадянської дійсності. Але її парадокси, здається, вже нікого не шокують своїми цинічними викликами багатовіковій історії боротьби за державну незалежність України.

І саме це спонукає нас сьогодні повернутися обличчям до реальності, згадати одну з передумов духовного „спротиву” — перечитаймо М. Шашкевича „Передслів’я” до альманаху „Русалка Дністровая”: „Судило нам ся посліднім бути. Бо коли другі слов’яни верха ся дохаплюють і естли не вже, то небавком побратаються з повним ясним сонцем, нам на долині в густій студений мраці гибіти...”⁴ Підставмо замість **слов’яни** слово **народи**, **країни** або **держави** і отримаємо адекватне відображення української дійсності! Але якщо подібно адаптувати подальший текст, то Маркіянові думки і візії виявляться суголосними не лише літературній дійсності напередодні відзначення 20-річчя проголошення державної незалежності України.

Виникає запитання: навіщо нам „прослава” (про культ уже не йдеться) загальноновизнаного класика, 200-літній ювілей якого уже відзначається (правда, якось не по-державному скромно)?

Ця велика дата для європейської співдружності надзвичайно важлива. Як і пошановані нещодавно 200-літні ювілеї Миколи Гоголя і Юліуша Словацького та очікуваний — через три роки — ювілей Тараса Шевченка...

Маркіян Шашкевич. У століття від народження. (Художня рамка, виконана художником-етнографом Гнатом Колцуняком.) 1911 р.

¹ Коцюбинський М. Іван Франко // Коцюбинський М. Твори: У 7 т.— К., 1975.— Т. 7.— С. 39.

² Промова Наталії Кобринської на Науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури // Кобринська Н. Вибрані твори.— К., 1980.— С. 327.

³ Твердне криця душ наших // Твори Кир Йосифа Верховного архієпископа і кардинала / Зібрані І. Хома і Ю. Федорів.— Рим, 1970.— Т. III—IV.— С. 785.

⁴ Русалка Дністровая.— К., 1987.— С. 27.

Великим ювілеям, як правило, передують поважний підсумок досягнутого в галузях, дотичних культури насамперед. Не буду торкатися сфери шашкевичезнавства — з одного боку, усталеної, з другого — такої, що потребує оновлення, переоцінки деяких недавніх „цінностей“.

Літературне краєзнавство, музейництво — тема цікава і перспективна. Образотворча Шашкевичіяна — багатий і вдячний матеріал, хоч би з огляду на те, як упродовж століття ми, українці, намагаємося у „позиченому лиці“ Шашкевича відчути автентичне. У моєму розумінні шашкевичівська автентика не має нічого спільного з найдосконалішим портретним зображенням.

Мовиться про духовно-інтелектуальну сутність, котру сучасники вміли „прочитувати“ у зовні малопомітній, навіть непоказній людині. У своїх спогадах побратим, учасник „Руської трійці“ Яків Головацький пише: „Маркіян був чоловік середнього зросту, щуплий, але меткий, волосе ясно-руссе, очі сині, тужні, носик невеличкий, кінчастий, лице худощаве: виражало якусь тугу і біль. Сам був м'якого, доброго серця, в товаристві дотепний і забавний, показував себе веселим і шаловливим. Лиш коли розговорився за русчину, народність, за рідний язик, родиму словесність і пр., тоді показала вся сильна душа его, котра в тім слабавитім тілі жила, очі блиснули живостою і якимсь святим вотхновенем, чоло трохи приморщилося і лице набрало якоїсь грізної поваги; говорив сердечно, сильно переконував, бо му з серця ішло...“⁵

А особливо прихильний до друга Микола Устиянович (йому випаде честь 1848 р. виголосити палке слово на „Соборі руських учених“, де буде згадано і Шевченка, і Шашкевича) у посмертній присвяті Шашкевичу так визначає його патріотичну місію:

Нім Маркіяна, молод-соловія,

Пророка чести, слави передтечі.

О, Маркіяне, небесний звістуне!

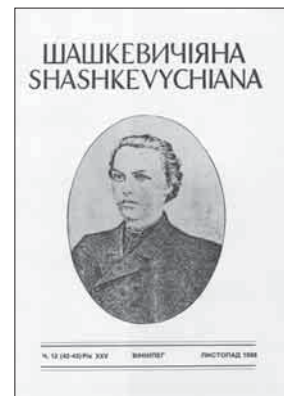
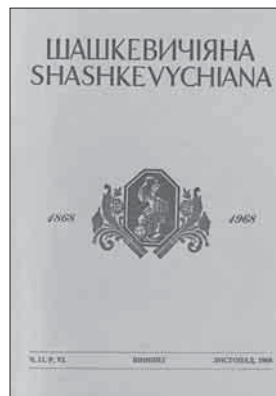
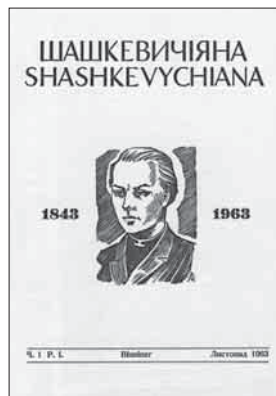
Офіційна дата початку Шашкевичевої місії —

і німецькою мовами. Кількісний вимір, звичайно, відображує загальну ситуацію в семінарському середовищі, ба, в найближчому оточенні „Руської трійці“! Було домовлено, що М. Шашкевич і ще два „питомці“ одночасно виголосять проповіді українською в трьох церквах одночасно. Він гідно витримав і це випробування: виголосив проповідь у соборі св. Юра українською мовою.

Подальшу організаційну, видавничу, творчу і душпастирську діяльність Маркіяна Шашкевича слід сприймати як відпорну до адміністративних обмежень, ідеологічних перешкод, політичних переслідувань і просто життєвських злигоднів.

Публічні апелювання М. Шашкевича (а до них, безперечно, входять і його віршована промова „Радість галичан“, і душпастирські проповіді, виголосені у парафіях у Гумніських, Нестаничах та Новосілках) документують тогочасну епоху не описово-зображальним способом, а засобами активного протистояння, діяльної непокори, рішучого неприйняття задушливої атмосфери у монархії. Усім душевним станом молодої людини впливав на радикалізацію настроїв, на нову мотивацію патріотичної поведінки серед молоді, духівництва і селянства.

Маркіян Шашкевич — і це чітко підтверджують його сучасники, — належав до людей діяльних, послідовних і непоступливих. Не скористався моделлю поведінки, котру накідала йому влада — починаючи з кабінету ректора семінарії і закінчуючи найвищими урядовими покоюми Відня. Всупереч власній волі, він стає „героєм“ багатоголової політичної комбінації, вибудованої навколо його псевдоніма „Руслан“ (тлумаченого як „Rußland“ — „Росія“). Його переслідують губерніяльна адміністрація, ректорат семінарії, митрополітська консисторія. На підставі доносів йому приписують співпрацю з агентурою царської Росії (і відповідно гонорари сріблом, нібито отримувані в Бродях); на нього готують замах... Його видавничі починання (до „Русалки Дністрової“) закінчуються нищівними поразками.

Наукові збірники „Шашкевичіяна“, видані у Вінніпезі (Канада)

1834 р., коли він першим у семінарії виголосив промову українською мовою. За його прикладом так вчинило ще кілька семінаристів. Як дослідив К. Студинський, протягом восьми років (1834—1842) відбулося 56 виступів. З них українською — чотири, латинською — 19, решта 34 — польською

Сама ж „Русалка Дністровая“ на довгі роки стає об'єктом цензурського та адміністративного переслідування.

Надто багато вичитало з її сторінок „недремне око“, і можливо, саме те, що відчув у збірці І. Франко: „...головне враження, яке вона [„Русалка“]

⁵ Головацький Я. Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу // Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст.— К., 1965.— С. 210—211.

ка Дністровая['] робить на нас, се якесь неясне, а сильне чуття, ніжне й інстинктове, як чуття дитини, котра рветься на волю силою вродженого потягу, не аргументуючи, не роздумуючи, не розуміючи навіть докладно, як виглядає та воля [Тут і далі курсив автора]. Се ніжне чуття, мов запах лугів напровесні, обхватує кожного читателя „Русалки“, в нім лежить її найбільша вартість... „Русалка“ — се немов один неясний прорив чуття людського серед загального затупіння та одичіння. Се її найбільша, найреволюційніша ціха“⁶.

Багатогранна діяльність Маркіяна Шашкевича — організаційна, богословська, видавнича, наукова, творча, перекладацька, просвітницька, душпастирська — взаємообумовлена і взаємопов'язана. Шашкевич, можна сказати, з'явився вчасно і, як мовиться, на своєму місці. Він сформував унікальну за змістом і формою міцну та витончену конструкцію-універсум національно-патріотичних, духовно-культурних вартостей.

Серцевиною універсуму М. Шашкевича є україноцентризм, глибоко закорінений у національній свідомості, історії, мові; він відлунує у „строї народної пісні“ („Хмельницького обступленіє Львова“), фігурує в батальних сценах, виринає в уявному степовому пейзажі, радістю розливається в листах до близьких людей (наприклад, у зв'язку з прочитанням альманаху „Ластівка“ Є. Гребінки).

Нещодавно оприлюднено ще один аспект цього універсуму — науково-популярний. Ідеться про рукопис статті М. Шашкевича „Русини“ німецькою мовою*. Починається стаття характерним поясненням: „Русини — головний народ Східної Європи...“ Далі — етнографічна характеристика: „Русини є слов'янського походження, і з-поміж усіх слов'ян цей народ, мабуть, єдиний зберіг в чистоті, повноті і молодечій силі первісну подобу. Від середини Галичини геть за Дон аж до Кавказу, від Тиси, Карпат і Чорного моря до Литви знайдеш ту саму мову, ті самі народні вірування, ті самі звичаї і обряди, те саме життя і серце, ту саму душу, отже, один і той самий народ, лише під різними іменами (русинів, червонорусів, малоросів, козаків). У своїй народній мові свою батьківщину вони називають Руссю, а себе русинами. За даними статистики їх налічується до 14 мільйонів (воістину благословенна дочка величної матери Слов'янщини!), з яких близько 3 мільйонів обабіч Карпат“⁷.

Подальша інформація містить відчутний емоційний заряд, такий характерний для автора полемічної брошури „Азбука і Abecadło“: „Несправедливо русинів у Галичині під назвою

поляків, а тих, що живуть над Дніпром, під назвою великоросів або, як їх називають по-руськи, московитів зараховують [до цих націй]. Бо, незважаючи на належність до загальнослов'янського головного типу, ця нація має свої безсумнівні особливі прикмети в мові і характері, які відрізняють її від поляків, так і від великоросів настільки, що вважаю своїм обов'язком поділити думку тих, що за подібністю мови поляків і великоросів вважають ближчими, ніж котру-небудь із цих націй до русинів...“⁸

Це твердження є філологічною і політичною водночас максимом, оскільки своїм вістрям спрямоване проти асиміляторів українства: в Галичині — полонізаторів і підкупних москвофілів, у Наддніпрянщині — російських шовіністів.

Як слушно доводить дослідник Ф. Стеблій, „Русини“ Шашкевича містять відчутні державницькі акценти. Зрештою, це стосується багатьох інших граней діяльності й творчості Маркіяна Шашкевича.

Поетичне світобачення М. Шашкевича розкривається в трьох іпостасях: історико-героїчній, реалістично-побутовій і лірико-філософській. Звичайно, цей поділ — умовний, бо такі речі, як,—

*Руська мати нас родила,
Руська мати нас пошлюбила,
Руська мати нас повила,
Чому ж мова їй не мила?
Чом ся не встидати маєм?
Чом чужую полюбаєм?**

мають ознаки риторичні, публіцистичні, сказати б, „казальницькі“. Обидва твори,— лише фрагменти (Я. Головацький стверджує, що перший починався рядком „Вздвж, впоперек зійди світом...“). „Реконструювати“ втрачене можна лише в розумінні можливої реакції тих, кому ці звернення були адресовані. Але цінність цих архітворів у тому, що вони звертаються і до наших сердець, до нашого сумління, нагадуючи шедеври античності, що хоч і дійшли в уламках, чарують і чаруватимуть своєю витонченою досконалістю!

Новаторство Шашкевича в нашій літературі часто пояснюють його першенством у жанрах, видавничій практиці (автор перших сонетів, один із перших перекладачів „Слова“, ініціатор першої „Читанки“).... Доведено, що тематика й стилістика Будителя мають новітній, сказати б, модерний характер. Однак певна „зацикленість“ деяких дослідників на життєвих поневіряннях і тужливих настроях видатного лірика, якоюсь мірою

Пам'ятна медаль „Русалка Дністрова — 150 років“ (1837—1987)

⁶ Франко І. Я. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1980.— Т. 26.— С. 92.

* Переклад і передмову Ф. Стеблій недавно опубліковано в одному із випусків „Шашкевичіани“.

⁷ [Шашкевич М.]. Русини // Шашкевичіани. Збірник наукових праць. Нова серія.— Львів; Вінніпег, 2004.— Вип. 5—6.— С. 570.

⁸ Там само.

⁹ Шашкевич М. Фрагменти // Писання Маркіяна Шашкевича / Видав Михайло Возняк // Збірник Філологічної секції НТШ.— Львів, 1912.— Т. XIV.— С. 20.

відвертають читацьку увагу від Шашкевичевого „поетичного космізму“ — рідкісного як на його добу, унікального явища.

Так, у сонеті „До ****“ М. Шашкевич висловлює не лише вузькоособистий, а й значно ширший імператив:

*Мисль піднебесну двигчи в самом собі,
Душу в природи безвісти занести,
Гадкою крєпков тьми світа розмести,
Життя кончини подружити обі;
Глянути мирно, що ся діє в гробі,
К радощам вдати, істинним ся взнести,
Радость з тугою в лад миленький сплести,
Милость сосвітну пригорнути к собі*¹⁰.

Автор запитує: „Хто вміє?“ „Хто вдасть“ — і відповідає:

*Ум сильний, високий,
Ум, що го вічна доброта повила,
Ум, що го красна природа зростила,
Ум, яких мало, хотя й світ широкий;
Душа, що в грудях твоїх ся з'явила,
Що мене знова з світом подружила*¹¹.

Це — не єдиний зразок інтелектуального світобачення; у пізнішому сонеті „Сумрак вечерній“ (1835) побутові негаразди „співдіють“ із стихійними негараздами в природі:

*Там, нещасен думаю, тяжко, мов могила
Серед степу опівніч сумненько думає.
Згадка в душі печальній тужно згомотіла,
Бо сплинули радощі, як Дністер спливає!*

Михайло Гаврил-ко. Скульптурний портрет Маркіяна Шашкевича. 1911 р.

*Нависло ясне небо
чорними хмарами,
Тяжкими густі бори
склонились тугами,
Зойкнули дуброви й ліси
застогнали*¹².

Здавалося б, ота безрадїсна картина не залишає жодної надії хоча б на маленьку „безмарну“ перспективу... Однак, заявляє ліричний герой,—

*Весело ми з тов гудьбов
та й з тими лісами,
Мило ми з буйним вітром,
з блудними марами,
Студена тая доля к
серденьку припала*¹³.

Цей оптимістичний сигнал може означати тільки одне: творчий дух поета досяг тих божественних висот, які відкривали своїм народам Данте Алігїєрі, Григор Нарєкаці, Юліуш Словацький, Тарас Шевченко...

Свідченням найбільшого, наймогутнішого творчого злету Маркіяна Шашкевича є його монолігїчний триптих „Псалми Русланові“. Цей архитвір, на превеликий жаль, все ще малодоступний сучасному читачеві, без сумніву, належить до шедевральних творїн української літературної класики.

За жанром і стилем „Псалми“ відповідають усім канонам релігїйно-духовного пісенству світового формату, а за глибинним філософсько-емоційним сенсом є світським віддзеркаленням духовного вибору людини: або уподібнитися найвищому Розумові і здолати власну недосконалість, або безслідно щезнути в буденних марнотах. Бо — „Мудрость тая світови, що вода риби, що людям воздух, що надія серцю чоловічому...“¹⁴ Ці категорії — земні, конкретні, приступні кожному і творять тезу-аргумент, тезу-повчання.

За принципом контрастного роз'яснення сказаного звучить різка публіцистична антитеза: „Гордиш ся, чоловіче, умом твоїм і розумом твоїм, як день світлом, забувши на сонце, як в подобі ворона павляним пірьом; гордишся і кажеш, ніт Бога, — то — й тебе ніт, — сон — єсь і мара, а твоє імя — вітер на степах України...“¹⁵ У цьому місці псалма вирізняється багатозначна, потужна поетична метафора — „вітер на степах України“. Цей виразний, конкретно-географічний акцент у II псалмі дає можливість авторові відійти від загального, перевести увагу на власну „поставу“; хвилюючий патріотичний монолог увиразнюється світловими ефектами: „Віра серця мого: як Бєскид твердо постановилась на любові; і смуток твій знідіє, а радость слїди его позмітає; а сумна північ буде ясним полуднем і звеселишся, а око твоє заблїщит зїрничкою в бурній пїтьмі жита твоего і огорнеш ся зоревою світою тихоміря і линяєт над тобою милость Божая, бо надія із серця твоего не втїкла — бо хто яко Бог!“¹⁶

Кредо висловлене „Момент істини“ дає авторові право гідно відповісти на загрози й виклики, на небезпеки і спокуси: „Сполошиш ми долю і проженеш щастя, день ми споморочиш і світ ми западе, нуждов м'я вдариш і нашлеш ми злидні, світ ми спустіє і йме ворогувати, знідіє радость, і плач м'я огорне, туга ми ранком і вечером журба, і ніч

Титульна сторінка буклету із зображенням іконостаса церкви с. Гумниського, в якій був священником М. Шашкевич

¹⁰ Шашкевич М. До**** // Писання...— С. 6—7.

¹¹ Там само.— С. 7.

¹² Шашкевич М. Сумрак вечерній // Там само.— С. 12.

¹³ Там само.

¹⁴ Шашкевич М. Псалми Русланові // Там само.— С. 69.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.— С. 69—70.

ми несонна і горьоване с сонцем, вирвеш ми очі і душу ми вирвеш, а не возмеш милості і віри не возмеш, а не видреш любові і віри не видреш, бо руске ми серце тай і віра руска!¹⁷ У третій частині триптиха автор зосереджує увагу на моральних цінностях людини: „Хто з Богом, Бог з ним, мовлять люде наші і добре мовлять...“¹⁸

Утратити причетність до Бога означає позбавити себе найдорожчого — родинності, синівської спадкоємності і вітцівського щастя.

Завершується псалом узагальнювальним акордом: „Той, що велів Нічому зродити світи, величне сонце і місяць і тми звезд, що велів темноті перекинутися в світло, з якого долоні сверкнули огні і вдарили води, которого невидиме око видит гадки душ наших, который спряг собою безначаток і безконец, которого серцеде всему світу серцеде, а воля гаразд всіх віків і всіх сторон щасте, той с тобою, Бог с тобою“¹⁹.

Оте умиротворене „той з тобою, Бог з Тобою“ дає відчуття гармонії, відкриває велику перспективу — християнську, загальнолюдську. І загальноукраїнську. Позаяк на безкрайому просторі, над котрим витає дух Господній, чітко визначено дві географічні доміанти: степи України і Карпатський Бескид...

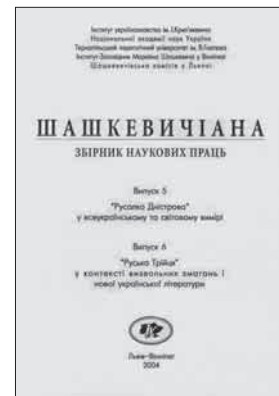
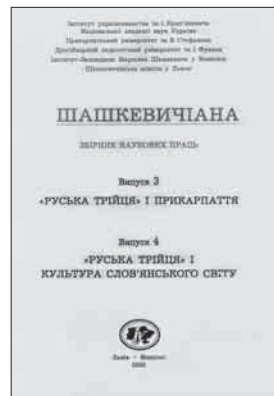
Як відзначає Ю. Шевельов, „можемо твердити, що піонер нової української літератури в Галичині був свідомим експериментатором. Високу даючи оцінку народній мові, він у всій своїй творчості працював над тим, щоб нахилити її до різних жанрів і стилів, щоб зробити її різноманітною й гнучкою, щоб виявити її многогранність і еластичність, або надати їй цих рис. Творчість Шашкевича — суцільний доказ саме такого підходу“²⁰.

літератури): „Насамперед рад би я знати, що саме нам слід розуміти під приєднанням слов'янської літератури до європейських літератур? Чи впровадження чужих зворотів і способів висловлювання до зовсім відмінної слов'янщини, чи також те, аби західний європеець міг читати слов'янські твори. Щодо першого: література будь-якого народу є відображенням його життя, його способу мислення, його душі; отже, повинна вона зародитись, вирости з власного народу і зацвісти на тій же самій ниві, щоб не була подібна до того райського птаха, про якого розповідають, що він не має ніг, а тому постійно висить у повітрі“²¹. І — також із цитованого тексту: „Відношення кирилиці до польського абеткада таке, як достатку до бідності!“²²

Не одне покоління українців послуговується афоризмами Шашкевича: „В огні твердне криця душ тугих“; „Сіймо — а збирати будемо“; „Віра серця мого постановилася на любові“; „Ти — не неволі син“...

У монографії „Маркіян Шашкевич“ (1912) Богдан Лепкий так оцінює „пробуджувальну“ місію духовного батька „Руської трійці“: „...поезія [Маркіяна Шашкевича] була не йно в [його] писаннях, але і в учинках“²³. „Він *перший* вивів нас, [галичани], з зачарованого галицького кружка *поза галицькі рогачки на широкий* шлях українства. Він розширив таким чином наші виднокруги в безконечність. Для *галицької України зробив те, що роблять генії для свого народу* — вказав нам шляхи поступу...“²⁴

„Поезія ... не йно в його писаннях, але й в учинках“. Так міг сказати про свого великого крайнина не тільки духовний син, а й дослідник у громадській і творчій — подвижницькій! — роботі.

Наукові збірники „Шашкевичіана“, видані у Львові

Актуальними (і рятівними!) є аргументи Маркіяна Шашкевича на захист рідної мови і культури (особливо науково-полемічний трактат „Азбука і Abecadło“, в якому знаходимо цікаве визначення

А літературознавець і критик Сергій Єфремов у другому томі своєї „Історії українського письменства“ високо оцінює Шашкевича за те, що він був „*першим* письменником отого нового письмен-

¹⁷ Шашкевич М. Псалми Русланові.— С. 70.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Шевельов Ю. Маркіян Шашкевич на Заході // Сувора школа (100 років з дня смерті Маркіяна Шашкевича) / Упоряд., ред. і вступ Я. Р о з у м н и й.— Вінніпег, 2007.— С. 247.

²¹ Шашкевич М. Азбука і абеткадо // Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст.— К., 1965.— С. 114.

²² Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст.— К., 1965.— С. 568.

²³ Лепкий Б. Маркіян Шашкевич.— Коломия, [1912].— С. 82.

²⁴ Там само.— С. 105.

ства, тим *живим* мотором, що *прилучив* *закордонну Україну до всеукраїнського національного руху*. Ідеї Шашкевича, то пригашаючи, то новим полум'ям розгораючи, зробились підвалиною всього громадського життя для наших земляків закордонних...“ (тобто галичан)²⁵.

Ці дві оцінки чи не найкраще характеризують місце в нашій історії апостольської місії Маркіяна Шашкевича на шляху українського національного відродження.

* * *

Українська поезія XIX ст. — це поезія запитань і відповідей, закликів і маніфестів, а також послань відкритим текстом. До останніх віднесемо „І живим, і мертвим, і ненародженим землякам моїм...“ Тараса Шевченка. А масштабність „Слова до чителей руського языка“ вихлюпується за межі двох лапідарних строф:

*Дайте руки, юні друзи,
Сердце к сердцю най препаде,
Най щезають тяжкі туги,
Ум охота най засяде.
Разом, разом, кто сил має,
Гонит з Русі мраки тмаві;
Зависть най нас не спиняє,
Разом к світлу, друзи жваві!*²⁶.

Хочеться думати й вірити, що 22-літній Маркіян Шашкевич простягав руки „другам“ із Наддніпрянської України, а „серце к сердцю“ припадало, незважаючи на політичні кордони.

Хочеться думати, що опосередковано висловлюючи похвалу „Русалці Дністровій“ і висловлюючи готовність скористатися лексикою галицьких побратимів, Тарас Шевченко жив тривожним передчуттям неминучих „відповідей“ у покликаному ним і „Руською трійцею“ до національного відродження поневоленому українському народі.

Хочеться думати, що Шевченкове запитання:

*І день іде, і ніч іде.
І голову схопивши в руки,
Дивується, чому не йде
Апостол правди і науки!*²⁷

було питанням риторичним.

Бо апостолом-предтечею, котрий провістив: „Прийде сильніший од мене“, був молодший на три роки сучасник і одностудець Маркіян Шашкевич. Він готував ґрунт, він плекав рідне слово, він переконував і об'єднував упосліджених, давав надію зневіреним. Він виконував місію біблійного Предтечі. А Спасителем і Воскресителем української нації історія вибрала Тараса Шевченка.

Роман ЛУБКІВСЬКИЙ

АНТИЧНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Антична (від лат. *antiquus* — давній) або греко-римська (також — класична) література хронологічно приблизно охоплює VIII ст. до н. е. — V ст. н. е. Вона включає літературу Давньої Греції та Риму, започаткувала в Європі головні літературні роди й жанри, драматичні — трагедію (Есхіл, Софокл) і комедію (Аристофан), поетичні — епічну поему (Гомер, Вергілій), ліричну поезію (Алкей, Сапфо), байку (Езоп, Федр), прозу — роман, повість, новелу (Лонг, Петроній, Апулей), а також філософію, естетику, риторику, мистецтво й архітектуру, точні і природничі науки. Внаслідок активної колонізації басейнів Середземного та Чорного морів, воєн, які вели грецькі полісні держави та об'єднані сили, а пізніше походів Олександра Великого (Македонського) та інвазій Риму і Візантії, ареал греко-римського культурно-політичного впливу дуже широкий: від Британських островів на Заході до Персії й Індії на Сході, від Єгипту на Півдні до Русі і Скандинавії на Півночі.

Україна періоду княжої доби (Київської Русі) рецелювала античну культуру прямо й опосередковано. Відомо, що окремі твори Аристотеля вивчали книжники і цитували у своїх творах, але головним шляхом стала візантійська агіографія, апокрифи, науково-природничі твори, дидактична література, збірники афоризмів тощо. Особливо популярним був збірник афоризмів, порад та коротких оповідань „Пчела“, перекладений

наприкінці XII ст. з грецької, де, крім цитат із Біблії, візантійських авторів, містяться цитати, посилання, т. зв. мудрости античних письменників і філософів. Особливе значення мали послання „отців церкви“ (патристика Василя Кесарійського, Івана Золотоустого, Івана Дамаскіна, Григорія Назіанзіна), які не лише формували візантійську християнську літературу, але й творили нові жанри, зокрема полемічну промову, теологічний трактат, тлумачення на Біблію (ексегезу), проповідь, похвальне слово (панегірик) та ін. Їхні твори, а особливо полемічні послання, спрямовані на боротьбу з „сресями“ та залишками поганства, стали джерелами античних знань, які завдяки їм не були забуті в Середні віки. Візантійські гимни, хорали, піснеспіви містили елементи античної метрики, загалом версифікації та поезики. Чимало перекладних та оригінальних давньоукраїнських повістей „Про Варлаама та Йоасафа“, „Про Олексія, чоловіка Божого“, „Александрія“ та інші включали сюжеттику та мотиви античності, збагачуючи українську літературу і фольклор. У періоді Ренесансу та Бароко античність поширювалася в Україні переважно як західноєвропейський варіант, через латинську поезію, прозу, релігійні, філософські, поетичні, афоризми, риторичні трактати. У XV—XVII ст. багато українців навчалися і викладали в університетах Західної Європи. Так, Юрій Дрогобич, який у XV ст. був професором

²⁵ Єфремов С. Історія українського письменства.— Нью-Йорк, 1991.— Т. II.— С. 109.

²⁶ Шашкевич М. Слово до чителей руського языка // Писання...— С. 5.

²⁷ Шевченко Т. І день іде, і ніч іде // Шевченко Т. Повне збір. творів: У 12 т.— К., 2001.— Т. 2.— С. 365.

у Падуанському університеті, а потім ректором університету в Болоньї, став першим українцем, що видав свою книгу в Західній Європі — у Римі, а Павла Русина із Кросна називали „рутенським Демосфеном“ та ін. Лише в Падуанському університеті знаходять матрикули сотень „рутенських“, тобто українських імен, серед яких ім'я майбутнього полковника козацького війська Морозенка. В Острозькій школі, Київській колегії, Львівському Ставропігійському братстві та інших закладах ґрунтовно вивчали творчість Аристотеля, Платона, Цицерона, греко-римську поезію, грецьку і латинську мови. Українські поети, вчені-теологи, філософи писали латиною і „грекою“, органічно засвоюючи античну естетику, поетику, версифікацію, світоглядні та філософські системи, окремі образи, мотиви та сюжети (Юрій Дрогобич, Павло Русин із Кросна, Касіян Сакович, Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Михайло Андрелла, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода та ін.). Насиченість давньої української літератури античним топосом, як і вплив літературно-естетичних та релігійних чинників на рівні з античністю (у різних формах) у процесі розвитку і становлення української культурної традиції та пріоритетів, пояснює *закономірність* появи „Енеїди“ І. Котляревського як першого значного твору нової української літератури.

З огляду на давні й плідні традиції рецепції античності в українській культурі, інтенсивне засвоєння античного топосу у творчості Т. Шевченка як митця доби Романтизму логічне та закономірне. *Наскільки значна античність у його творчості, настільки вона значуща і для всієї української культури, на яку поет справив і справляє вагомий вплив.* У повісті „Художник“ (1856) поет устами свого персонажа висловлює ставлення до античності: „...я совершенно понял, как необходимо изучение антиков и вообще жизни и искусства древних греков“¹. Ці слова стали внутрішнім маніфестом Шевченка.

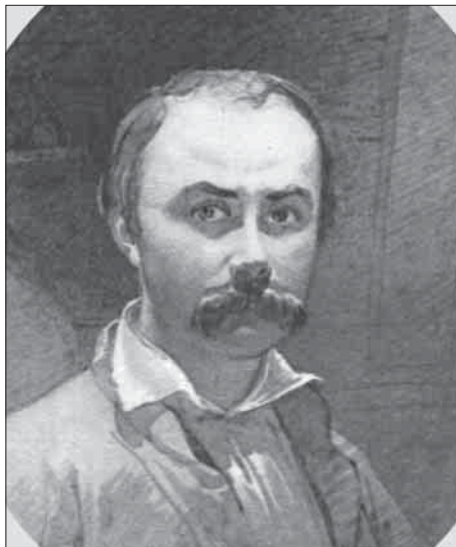
Античний топос, — тобто весь масив греко-римської присутності у творчості Т. Шевченка — умовно поділяємо на три рівні, які системно передають логіку його застосування. *На першому — верхньому рівні* — згадки історичних осіб (письменників, митців, філософів, державних діячів), міфологічних образів і персонажів, літературних творів, цитати, ідіоми, сентенції, порівняння тощо, а також малярські твори. Цей видимий неозброєним оком рівень ерудованості почав формуватися уже в культурному

епосі помешкання П. Енгельгардта, але головно з часу приїзду Шевченка до Петербурга, відколи П. Енгельгардт 1832 р. законтрактував поета в артіль В. Ширяєва з метою професійного вишколу власного художника-декоратора. Шевченко опиняється в насиченому класицистичною тематикою середовищі, бере участь у розписі інтер'єрів важливих громадських споруд, зокрема, сенату і синоду, Большого театру, змальовує античні фігури Царського (Літнього) саду. Очевидно, з ініціативи В. Ширяєва, котрий вчив малювати „мифологические и исторические фигуры“², у 1835—1836 рр. створює багатофігурні й композиційно багатопланові малюнки з античної історії: „Смерть Лукреції“, „Александр Македонський виявляє довіря своєму лікареві Філіппу“, „Смерть Вірґинії“ і „Смерть Сократа“, демонструючи знання й відчуття античної історії й міфології. 1836 р. український художник, який працював тоді у Петербурзі, —

І. Сошенко, вводить Т. Шевченка в середовище Академії мистецтв; поет навчається в академії як вільний слухач, зокрема працює у знаменитій Гіпсовій залі, навчається у видатного художника-класициста К. Брюллова, який „...строжайше запретил брать сюжеты из чего бы то ни было, кроме Библии, древней греческой и римской истории“³. На час викуплення з кріпацтва 1838 р. поет уже студював „Подорож молодшого Анахариса по Греції“ Ж.-Ж. Бартелемі, „Одісею“ в російському перекладі І. Мартинова, ключові дослідження в російських перекладах з англійської „Історія Стародавньої Греції, її колоній і завоювань...“ Дж. Гілліса (Джілліса) (СПб., 1830—1831) й „Історія занепаду і зруйнування Римської імперії“ Е. Гіббона, ознайомлюється з творами

І. Котляревського, Г. Державіна, В. Жуковського, О. Пушкіна, насиченими античністю, а особливо важливо — з п'єсою „Едіп в Афінах“ В. Озерова, до якої створив малюнок з однойменною назвою. Античну міфологію поет вивчав за кількома російськими перекладами книг В. Гедеріха та А. Мілленя, а поезику за Гораціємив, „Посланням до Пісонів“. Гомерова „Іліада“ прийшла до Шевченка пізніше з перекладом М. Гнєдича. Так формувався античний топос у Т. Шевченка: спершу в малярстві, а згодом, чи паралельно — у слові, і супроводжував його до останніх днів⁴.

Творчість Т. Шевченка відбивала приблизний „баланс“ історичних та міфологічних фактів і подій. Насиченість *видимими* античними образами, іменами, алегоріями тощо пропорційно зростає у творах гострого громадянського звучання, сати-

Тарас Шевченко.
Автопортрет.— Оренбург,
29 листопада 1849 р.

¹ Шевченко Т. Художник // Шевченко Т. Твори: У 5 т.— К., 1971.— Т. 4: Повісті.— С. 126—223.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Див.: Савченко С. Шевченко і світова література // Радянська література.— 1939.— № 7.— С. 116—128; Пеленський Є.-Ю. Шевченко — клясик // Українська книга: Книгознавчий річник.— Краків; Львів, 1942; Микитенко Ю. О. Поетове „задзеркалля“ (До проблеми античного топосу у творчості Шевченка) // Слово і час.— 1994.— № 3.— С. 65—72.

рах й інвективах антиімперського звучання, які артикулювали загальноєвропейську романтичну традицію. Це демонструє етапна поема „Кавказ“ (1845), де образ закутого й розп'ятого на скелі Прометея символізує і „розп'ятий“ московською інвазією Кавказ, і „розп'яту“ Україну, рівно ж як і розп'яту суперечностями душу самого поета. Побуває думка і про асоціативність поетового Прометея з фігурою Спасителя на хресті: в цьому випадку можна говорити про контамінацію політеїстичних (античних) і монотеїстичних (християнських) мотивів, що також міститься в потоці європейського романтизму та поетової тенденції до зближення фольклорного та літературного начал. Образ нескореного Шевченкового Прометея особливо увиразнюється його символічним звучанням в контексті романтизму (наприклад, „Прометей розкутий“ П.-Б. Шеллі⁵), де художня роль грецького титана, на думку О. Білецького, була не такою драматичною, як у „Кавказі“. Звідси походить поняття „прометеїзм Шевченка“, в якому розуміють тираноборчі мотиви поета.

Історіософська поема „Неофіти“ (1857) формально побудована на римській історії часів імператора Нерона (I ст. н. е.), однак являє собою розгорнуту алегорію політичних (ідеологічних) і національних змагань на теренах Російської імперії. Тут римська античність артикулює важливі соціально-філософські проблеми деспотії влади, тоталітаризму і мистецтва, особистості і юрби, духовного стоїцизму, одвічної боротьби добра і зла, правди і кривди, тяглість традицій духовного вдосконалення в умовах жорстокого тоталітарного тиску. Яскраві образи неофіта-християнина Алкіда та його матері, яка пристала до сина у його пошануванні забороненої тоді християнської віри і тим самим прирекла себе на смерть, — головні в поемі. Однак, попри сюжетіку твору з його персонажами і образами, основним символом виступає „вірую“ самого Шевченка-християнина як головний духовний та етико-моральний концепт поеми. Тут спостерігаємо розгорнутий „декор“ греко-римського історичного й міфологічного топосу: Лета, Декій, Нерон, неофіти, гінекей, пенати, Гіменей, Капітолій, синкліт, гетери, Венера, фарисеї, Аппієвий шлях, Пріап, оргія, Фавн, амфори, Кіпріда, Сіракузи, Медуза, преторіянці, сенат, ліктори, кесар, патрицій, Юпітер, плебей, Тібр, стратеги, Зевс, Сципіони та ін., що свідчить про глибоку класичну освіту й ерудицію автора. Поему створено через 13 років після „Кавказу“,

що демонструє тенденцію до нагромадження і більш інтенсивного застосування античності. Цю тезу аргументує і проза письменника, особливо його „Щоденник“ (12. 06. 1857 — 13. 07. 1858), та повість „Художник“, де античний топос виступає у риторичній або белетристичній функції найчастіше у формі міфологічної метонімії: Сатурн — час, Геба, як і сирени — прекрасна жінка, Клеопатра, Венера, Аврора — ранішня зоря, Філемон і Бавкіда — гармонійна подружня пара. Кастор і Поллукс — вірні друзі-побратими, Орфей — вправний музикант, Бахус — п'яниця, Лукулл — ненажера тощо. Античність фігурує тут у формі різних мовних зворотів, алегорій, персоніфікацій, порівнянь, метонімії⁵.

В поезії і прозі письменника інтенсивно вживаються імена античних філософів і майстрів слова (Сократа, Геракліта, Демосфена), поетів і мислителів (Гомера, Есхіла, Вергілія, Овідія, Горація, Езопа, Федра), митців (Фідія), імператорів (Октавіана Августа, Нерона, Декія), а в багатьох малярських творах відображено сюжети античної міфології та історії. Наприклад, на малюнку „Нарцис“ міфологічний образ близький до його потрактування Г. Скворородою в однойменному творі, а малюнки „Нарцис та німфа Ехо“ (1856) або „Телемах на острові Калліпсо“ (1856) демонструють блискуче знання античної класики.

Глибоку органічну рецепцію античності підтверджує *Другий — середній рівень* — функціонування античного топосу у творчій свідомості поета. Це рівень мотивів, трансформованих сюжетів, ремінісценцій, алюзій, свідомих і позасвідомих паралелей. Раніше побувала думка про те, що перші уявлення про античну літературу у Т. Шевченка з'явилися лише в майстерні В. Ширяєва у Петербурзі, де він читав популярні книжки і ознайомлювався з класичними сюжетами. Однак це стосується лише верхнього рівня сприйняття античності, оскільки є підстави говорити про значно раніше ознайомлення 12—13-літнього Шевченка з античною спадщиною опосередковано, типологічно, через літературні твори, що рецепіювали античні мотиви⁶. Йдеться головню про мотив людської марноти і минулості людської суєти перед лицем вічності, який звучав у Горацієвій оді „До Мецената“ (кн. I, ода 1) і прийшов до Шевченка-підлітка через пісню Г. Сквороди „Всякому городу нрав і права“. Про його сугестивність у світогляді поета свідчить застосування цього ж мотиву у вступі до

Тарас Шевченко. Смерть Лукреції. Панір, туш. 1835 р.

⁵ Білик М. Й. Античні мотиви у творчості Т. Г. Шевченка // Тези доповідей наукової сесії, присвяченої 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка.— Львів, 1961.— С. 42—44; Яніш В. Б. Античний світ у творчості Шевченка // Світова велич Тараса Шевченка: Тези доповідей республіканської міжвузівської наукової сесії, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка.— К., 1964.— С. 67—68.

⁶ Микитенко Ю. О. Антична спадщина і становлення нової української літератури.— К., 1991.

поєми „Сон” („У всякого своя доля...”, 1844). Раніше мотив звучав у пісні Возного з „Наталки Полтавки” І. Котляревського, де дуже точно переспівано твір Г. Сковороди⁷. Отже, можна стверджувати, що з дитинства, коли Шевченко, як свідчить його вірш „А. О. Козачковському” (1847), „списував” Сковороду, і до останнього поетичного „прощай” вірша „Чи не покинуть нам, небого...” (1861), де поет кличе музу йти до Ескулапа „на ралець”, *античність була невід’ємним елементом його художнього космосу*.

До середнього рівня належать і ряд мотивів, і ремінісценція з Овідія, Горація, Софокла, греко-римської міфології. Шевченко часто порівнював свою долю засланця з долею Овідія, висланого у „землі Кіммерійські”, і сприймав як „найсовершенніше создание”⁸. Наслідком захоплення „Метаморфозами”, „Скорботними елегіями” та іншими творами Овідія (найповніший з тогочасних перекладів — К. Рембовського) у Шевченкових поезіях „Думка” („Вітре буйний”, 1838), „Тополя” (1839), „Сова” (1844) вважають мотиви перетворень (метаморфоз) у них: чи збожеволілої матери на сову, або дівчини на тополь чи калину тощо. Глибше вкорінений у текстурі поета мотив з останньої частини „Метаморфоз” про переселення душ, що має назву *метемпсихозу*, у поезії „Мені здається, я не знаю...”

(1850): „Мені здається, я не знаю, / А люде справді не вмирають / А перелізе ще живе / В свиню, або що, та й живе...”⁹

Найбільш характерна з погляду структурної рецепції класичної міфології у поезії Т. Шевченка поема „Слепая” (1842). Цей романтичний твір являє собою точне композиційне та структурно-нарративне віддзеркалення давньогрецького міфу про царя Едіпа, який із незнання убив свого батька і несвідомо став чоловіком власної матери, а дізнавшись про це, здійснив самосліплення. Як один із центральних античних міфів фіванського циклу, відтворений Софоклом у трагедії „Едіп-цар”, він структурно перенесений в поему „Слепая”, де на реаліях українського суспільства досліджуються глибинні шари людської психіки. Шевченкове поетичне дослідження проблеми інцесту та батьковбивства як найбільших табу

людської спільноти відбувається в локалізованому „декорі” українських обставин на основі міфологічної матриці. Це психічне явище, яке значно пізніше буде назване З. Фройдом „Едіповим комплексом”, підсвідомістю тощо й оформиться у теорію психоаналізу, завдяки поштовхові і впливові античного міфу *могло бути* інтуїтивно зрозуміле і витлумачене Шевченком у таких рядках: „Це правда, що окреме Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому”¹⁰ стосовно колізій поеми „Слепая”. Певна частина дослідників відносить наведені слова до контексту Шевченкових „переживань” стосовно вимушеної російськомовності поеми, однак і обставини появи інших його творів російською мовою, і міфопоетична система вказаної поеми, і лектура всієї поетової спадщини, з погляду рецепції античності,

Тарас Шевченко. Смерть Сократа. Папір, туш. 1837 р.

підтверджують цю гіпотезу. Та непевна тінь, яку Т. Шевченко називає „таке страшне”, тепер розуміємо, за З. Фройдом і К. Юнгом, як витіснене у підсвідомість травмувальне начало людської психіки. На цьому прикладі бачимо глибинний вплив античного топосу, який сприяє становленню важливих художніх констант у творчості Т. Шевченка¹¹.

Важливе застосування античних мотивів у найбільш сакральних, медитативних творах поета.

Так, І. Франко вперше вказав на подібність мотивів Шевченкового „Перебенді” (1839) до оди Горація „Odi profanum vulgus et arceo” („Ода дурній юрбі”), де вчений розглянув мотив „протиставлення поета оточуючій його суспільності”¹². Однак гораціанський мотив зверхності поета над суспільством, поета як надматеріальної духовної істоти, що йому покровительствують боги, набирає в Шевченка звучання відстороненої самозаглибленості, поетичної концентрації, екзистенціальної самоти як онтологічного стану поетичного творення. В цьому контексті дослідники (зокрема, Т. Чернишова) не спостерігають гострого несприйняття „юрби”, як, скажімо, у вірші „Чернь” О. Пушкіна, в якому фігурує той самий мотив Горація і який повністю підлягав канонам романтизму.

Гораціанські мотиви спостерігаються і в „Заповіті” (1845), де дослідники знаходять ремінісценції

⁷ Білецький О. І. Шевченко і західноєвропейські літератури // Білецький О. І. Вибрані праці: У 5 т.— К., 1965.— Т. 2.— С. 311—337; Ласло-Куцук М. Велика традиція: Українська класична література в порівняльному висвітленні.— Бухарест, 1979.— С. 38—60.

⁸ Лист Т. Шевченка до М. Осипова від 20 травня 1856 р.

⁹ Білецький О. І. Шевченко і західноєвропейські літератури.— С. 311—337; Майстренко М. Шевченко і античність.— Одеса, 1992.

¹⁰ Лист Т. Шевченка до Я. Г. Кухаренка від 30 вересня 1842 р.

¹¹ Микитенко Ю. О. Антична спадщина...

¹² Див.: Франко І. Я. Переднє слово (До видання: Шевченко Т. Г. „Перебендя”... Львів, 1889) // Франко І. Зібр. тв.: У 50 т.— К., 1980.— Т. 27.— С. 285.

з оди „До Мельпомени“ (III, 30, інша назва — за першими рядками — „Ехегі monumentum“, тобто „Пам'ятник собі“). Ода Горація Мельпомені — музи трагедії, уславлює поетичне натхнення як Божий дар і стверджує вічну Пам'ять і Славу поета, який явився „славний з убогого“ (Горацій похоронив із родини рабів) і пам'ятник йому зведений „вище царських пірамід“. Розглядають структурну подібність оди із „Заповітом“¹³, покладаючись на ряд спільних опорних точок і транспозицію часопростору у формі бінарних опозицій: смерть фізична — безсмертя духовне; царські єгипетські піраміди — висока могила, кручі; лиха доля при житті — вічна пам'ять по смерті: „Смерті весь не скорюсь... / Поміж потомками / Буду в слові цвісти...“ тощо*. Це дає підстави розглядати „Заповіт“ як твір найширшого контексту світової літератури. Європейський романтизм першої половини XIX ст. дав також „Пам'ятник“ О. Пушкіна, „Ехегі monumentum“ А. Міцкевича та кілька інших аналогічних „пам'ятників“, що стоять у тому самому ряді гораціанських інтерпретацій. Шевченків „Заповіт“ виразно підкреслює контамінацію античних, національних та інонаціональних літературних традицій і фольклору в поєднанні з європейськими — у створенні шедеву національної (у нашому випадку — української) літератури.

Третій — найглибший рівень рецепції античного топосу в поезії Тараса Шевченка можна назвати архетипним або *перцептивним*. Під архетипами К. Юнг розумів первісні, початкові уявлення людства про світ, природу, матеріальні речі тощо, закодовані у пам'яті сучасної людини і неприступні для їх раціонального пояснення; він мав на увазі і „колективне безсвідоме“, і „колективну пам'ять“ — сукупність навіть не самих образів, а їхніх первинних, дологічних *схем*, які відображалися у міфах, а через них у літературі й мистецтві. У тлумаченні Н. Фрая, архетипи це — літературні образи, які сприймаються як художній елемент, створений конкретним автором, але насправді є елементом загального досвіду. Шевченкова особливість у застосуванні архетипів середземноморської протогрецької культури в процесі власного поетичного символотворення і сакралізації символів шляхом позасвідомого *перетворення* і *переписування* античної міфології. Причина цього явища може полягати у міфопоетичному типі мислення і творчої свідомості письменника та його дискурсу як міфотворчого¹⁴. Класична культура була в цьому сенсі засобом транспозиції найдавніших шарів духовного досвіду людини в художній космос Шевченка. Водночас художній історизм також займав важливе місце у його творчості, хоч і зали-

шався переважно саме „художнім“, міфотворчим. З огляду на сакралізацію і міфологізацію автора в подальші історичні епохи, взаємозв'язок міфологічних „правил гри“ його творчості видається впливовим фактором сакралізації та міфологізації особи самого автора. Подібно як сам Шевченко інтегрував історію, зокрема історію античності у міфо-історичний дискурс України, так і він сам, його особа була інтегрована у міфо-історичний дискурс України кінця XIX — початку XXI ст. в образі *Великого Кобзаря*. Політичні чинники відігравали тут не останню роль. А вплив античності артикулювався і трансформувався несподіваним, якщо не унікальним способом.

Від перших творів — „Думка“ („Тяжко, важко в світі жити...“), „Думи мої, думи мої...“, „Перебендя“ до останнього „Чи не покинуть нам, небого...“ знакова система поетичної мови письменника істотно не змінилася. За поверхневою „світськістю“ його творів у них простежується виразна тенденція до сакралізації категорій-символів, таких, як Слово, Доля, Муза, Слава, Мати, Могила, Рай, Небо та ін. Причому категорії-символи виступають не просто як семи, знаки і знаряддя мовно-психічної комунікації в ролі посередників, а формуються у філософські надматеріальні та ірраціональні категорії, позачасовий і позапросторовий абсолют. Важливо те, що категорії-символи мали аналогічне функціональне застосування в класичній греко-римській естетиці й літературі, де Лексе — Слово, Мойра — Доля, Муса — Натхнення, Докса — Слава,

Тарас Шевченко. Умиряючий гладіатор.
Папір, сепія. Літо 1856 р.

Демос — Народ, Пайдея — Культура, освіта й література, Ананкі — потреба-необхідність — були базовими категоріями філософії, поезії, драматургії. Коли поет символічно „принижує“ себе у першій поезії триптиху „Доля“ („...колись / З нас будуть люде, — ти сказала. /... А ти збрехала? / Які з нас люде?...“), то цілком несвідомий того, що така позірна скромність для подальшого возвеличення понад височінь єгипетських пірамід („Ехегі monumentum“ Горація) — типовий прийом античної риторики, пов'язаний з міфологією та „законами“ архаїчної дологічної „етики“. Ці „закони“ базувалися на міфологічному мисленні людини, характерному своєю розчленованістю та антропоморфністю: для архаїчної людини небо, що „кидало“ на землю блискавку, палило помешкання і вбивало людей, було зовсім іншим небом, ніж те, яке світило ласкавим сонцем; море, яке топало людей у шторм, було зовсім іншим морем, що лагідно пестило їх у штиль; ведмідь, що нападав, був іншим ведмедем, що не чіпає людей, — отже, кожний із станів того самого явища чи предмета міг бути названим по-своєму, інакше. Тоді ж

¹³ Див.: Чернишова Т. „Заповіт“ Т. Г. Шевченка в аспекті зв'язків зі світовою літературою // Всесвіт.— 1975.— № 3.— С. 198—200.

* Переклад А. Содомори.

¹⁴ Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо.— К., 2000.

формувався антропоморфний образ природних стихій і складалося магічне вчення метемпсихозу, тобто переселення душ людей у тварин і навпаки (Шевченків мотив з Овідія). Згодом вся природа стала антропоморфною із досить строгою ієрархією: міфологічним часом керував Хронос — „пожератель усього“ (малюнок Шевченка), небесними ієрархіями — Зевс, підземним світом мертвих — Аїд, коханням і красою — Афродіта та ін.; аналогічну політеїстичну структуру ідолів мали слов'янські, скандинавські та східні народи, міфологія яких не контактувала між собою на ранніх етапах, тому можливість їх взаємовпливу дослідники переважно виключають. Характерні приклади тут — архетипні образи, виражені в міфі про всесвітній потоп або дерево життя (світу, смерті тощо), які трапляються у всіх народів світу і є універсальними у типологічному просторі людства. Цілком предметно й антропоморфно мислиться Шевченкові Муза, Доля і Слава, до яких поет звертається як до подруг; живим охоронцем простиж людей поет бачить Слово („Я на сторожі коло їх / Поставлю слово...“ — „Подражаніє 11 псалму“ — 1859); цілком живою мислиться тополя чи калина, зрима є перетворення матері на сову, а вишневий садок виглядає гаєм архетипних вічних олів у афінському гаю. Архетипним є образ матері в Шевченка, міфологема якої трактується у поета в найширших діапазонах — Богородиці, відьми, богині, покритки, мойри (долі) і вказує, за К. Юнгом, на розвиток архетипу вищої жіночої істоти, який символізує перебіг історичного і міфологічного часу, зміну поколінь, смертність і безсмертність, спробу подолання фатальної влади всепоглинального часу та ін. Також в образі Хроносу закладена архетипна схема, що передає безсилля людини перед наймогутнішою силою — часом, який пожирає своїх дітей. Один з найсильніших Шевченкових образів — Прометей — несе архетипну матрицю. Юнг, потрактовуючи образи Прометея й Епіметея, розуміє їхнє архетипне значення як протиставлення у психіці людини *самости* й *персони*, тобто інтравертної та екстравертної частин її психічного устрою.

В останньому вірші Шевченка „Чи не покинуть нам, небого...“, власне у його другій частині „А поки те, та се, та оне ...“ нездоланні сили тягнуть поета *саме* до берегів Флегетона, Лети, Стікса, до Ескулапа й Харона, до Парки і Музи. Транспозиція місця художньої дії з християнського „потойбічного світу“ у „потойбічний світ“ грецького міфу залишає на маргінесі навіть образ України. Це не є даниною моді чи літературній традиції, бо перед нами *останній* твір поета, його „прощай“, написане вже на смертному одрі в передчутті кінця.

Дві третини нарративної дії твору розгортаються в міфологічному підземному світі, створеному в ранні часи грецької архаїки, коли архетипні матриці найбільш активно переносили до міфу відбитки пам'яті колективного безсвідомого. Підкреслений поетом „предвічний гай“ над Стіксом, де він мріє поставити хатину, ніби над Дніпром, — не просто алегорія, бо викликає алузії з предвічним гаєм у Колоні поблизу Афін (саме там знайшов вічний спочинок *прощений* Едіп), а образ, що артикулює асоціації з архетипним „вічним деревом“. І саме Славу (Доксу) Шевченко збирався взяти із собою в подорож Летою¹⁵.

До сакральних образів архетипно-міфологічного походження зараховуємо також образи долі й фатуму, смерті й воскресіння, очищення (катарсису), суїциду, батьковбивства та дітовбивства, кровозмішення й покути, сліпоти й осліплення, — весь той масив підсвідомих витіснених психічних рефлексій людини і викликаних ними табуйованих вчинків персонажів, які поет характеризував у наведеному листі до Я. Кухаренка як щось „таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриеш...“¹⁶ При тому не виключаємо й іншої джерельної бази сакральних образів і символів поета — Біблії, фольклору, теологічних джерел, західноєвропейської літератури. Однак античну міфологію вважаємо *першорядним чинником архетипних рефлексій* поета. Тому підкреслимо рідкісне міленарне чуття, інтуїцію Шевченка, його унікальне позасвідоме *відчуття архетипного зв'язку*, яке

поспонувало генетично розшаровану структуру його вірша в гармонії й цілісності. Створені завдяки цьому відчуттю образи дають можливість віднести їх до категорії вічних і всесвітньо-універсальних.

Звернення Шевченка до античної культури є однією з фундаментальних першооснов виразного індивідуального звучання і найвищого ступеня сугестивності його поезії. Антична спадщина, яка артикулювала універсальні образи й вічні людські цінності архаїчного світу, була переосмислена й інтерпретована *національним* поетичним досвідом Т. Шевченка. Саме з цим есенційним злиттям загальнолюдського й національного начал пов'язана *невловима ірраціональна спонукка*, що підштовхує читача раз по раз перечитувати „Кобзаря“, як Святе Письмо, у найсвітліші й найтрагічніші моменти свого життя, у пошуках розради й духовного очищення, у пошуках *катарсису*.

Юрій МИКИТЕНКО

Тарас Шевченко. Нарцис та німфа Ехо.
Сеня. Листо 1856 р.

¹⁵ Див.: Микитенко Ю. О. „Поетове „задзеркалля“...

¹⁶ Лист Т. Шевченка до Я. Кухаренка від 30 вересня 1842 р.

„МОЖНА ЛЮБИТЬ УКРАЇНУ ТАК, ЯК ЇЇ ЛЮБИВ КОНИСЬКИЙ, — АЛЕ БІЛЬШ, ЯК ВІН, — ЛЮБИТЬ НЕ МОЖНА”

(До 175-річчя від народження Олександра Кониського,
одного з фундаторів НТШ)

Цього року виповнюється 175 років від народження очільника національно-визвольного руху другої половини XIX ст.— Олександра Кониського (1836—1900). Однак для багатьох ця постать ще малознана. Коли в Києві порушили питання про перейменування колишньої вул. Комінтерна на вул. О. Кониського, всі члени міської Комісії з перейменувань плутали його з архієпископом Георгієм Кониським, псевдоавтором „Історії Русів“.

Не збереглися у Києві й місця, де жив та еднав до української справи громаду О. Кониський. Обидва будинки, в яких мешкав письменник з 1872 р., переїхавши з Полтави до Києва (бульвар Шевченка, навпроти пам'ятника М. Щорсові), і де він відійшов у вічність (вул. Сакаганського, 80), нині не існують. Будинок О. Кониського на Бібіковському бульварі, 36, 1894 р. вперше відвідав С. Єфремов, про що писав: „В його самітній світлиці проти пам'ятника Бобринському завжди горів огонь великої любови до України, часом один-єдиний навкруги, і не диво, що ми злітали на той огонь, і багато я особисто хороших вечорів і за роботою, і за розмовами, і за товаристськими жартами пережив у тій пам'ятній світлиці, багато й тривожних ночей пересидів над ліжком хворого, в якому бачив не тільки вчителя, а й особисто дорожу людину“¹. Інший учень О. Кониського О. Лотоцький зазначав: „Я не знав людини, що більше, ніж він, жила життям батьківщини, страждала її горем, була щаслива з її щастя. Можна любити Україну так, як її любив Кониський,— але більш, як він,— любити не можна“².

Про вагомість О. Кониського для українського Києва свідчить промовистий факт, наведений у його щоденнику: 1897 р. упродовж місяця перебування у лікарні його відвідували 375 разів!³ Це в той час, коли О. Кониський з В. Антоновичем, В. Смирненком і М. Кононенком налічували на всю Україну „всього 74 українські душі“⁴.

М. Грушевський писав, що „хоч як важна і різностороння була літературна творчість Кониського, але важнішою стороною його життя треба уважати його громадську діяльність“⁵. Власне його літературна творчість була майже белегтризованою формою суспільно-політичних ідей українського відродження. Сучасники О. Кониського розуміли, яку важливу роль відіграє він для України. По смерті письменника 1900 р. відгукнулися про нього майже всі тодішні українські видання і його учні⁶. Видавництво „Вік“ і одеська громада видали тритомник творів О. Кониського, а 1909 р. Іван Франко написав брошуру про нього для львівської „Провсвіти“⁷.

Видатні літературознавці та історики культури К. Студинський і М. Возняк у 1920-ті рр., у період українізації на підрадянській Україні, публікували джерельні матеріали про О. Кониського на підставі його архіву, який потрапив до збірок НТШ⁸.

Уже на початку 1930-х рр. про О. Кониського позитивно писати через його „український буржуазний націоналізм“ було неможливо. Лише в діяспорі Марко Антонович умістив низку статей

¹ Єфремов С. Про дні минулі // Молода нація.— 2003.— № 2 (27).— С. 131—132, 135.

² Лотоцький О. Сторінки минулого.— Варшава, 1932.— Ч. I.— С. 175—176.

³ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, від. рукописних фондів і текстології, ф. 77, № 29.

⁴ Кононенко М. Спогади / Упоряд. П. Ротача.— Полтава, 1998.— С. 122.

⁵ Грушевський М. Олександр Кониський. 18 (30). VIII. 1836—29. XI. (11. X). 1900 // Хроніка українсько-русько-го НТШ.— Львів, 1901.— Вип. 1.— Ч. 5.— С. 28.

⁶ Грушевський М. Памяти Олександра Кониського // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1901.— Т. XXXIX, кн. I.— С. 1—14; Єфремов С. Останні години життя, смерть і похорон О. Кониського // Літературно-науковий вісник (далі— ЛНВ).— 1901.— Т. 13.— Ч. 2.— С. 51—54; Доманицький В. Библиографический указатель сочинений А. Я. Конисского // Киевская старина.— 1901.— № 1.— С. 131—151; Матушевський-Єфремов А. Я. Конисский // Там само.— С. 125—130.

⁷ Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського // Мозаїка із творів, що не ввійшли до зібрання творів у 50 томах.— Львів, 2001.— С. 122—147.

⁸ Возняк М. Листування Панька Куліша з О. Кониським // Нова Україна.— 1923.— № 10.— С. 139—148; № 11.— С. 154—162; його ж. Листування Костомарова з Кониським // Україна.— 1925.— Кн. 3.— С. 72—77; його ж. З життя чернігівської громади в 1861—1863. Листи Л. Глібова і Семена Носа до О. Кониського // Там само.— 1927.— Кн. 6.— С. 104—124; його ж. З письменницької спадщини Василя Мови (Лиманського) // За сто літ.— 1927.— Кн. 3.— С. 17—45; його ж. Тринадцять листів І. Франка до О. Кониського // Життя і революція.— 1927; № 4.— С. 84—98; № 5.— С. 233—242; його ж. З років заслання Петра Єфименка на Архангельщину // За сто літ.— 1928.— Кн. 2.— С. 110—121; його ж. Ів. Белей і Ол. Кониський. До зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80-х рр. XIX в.— Львів, 1928.— 45 с.; його ж. Ол. Кониський і перші томи „Записок“. З додатком його листів до Митр. Дикарева) // Записки НТШ.— Львів, 1929.— Т. CL.— С. 339—390; Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862—1866 // Там само.— С. 271—338; його ж. Галичина і Україна в листуванні 1862—1884 рр.: У 2-х т.— К., 1929, 1931; Возняк М. Драгоманов у відновленій „Правді“ // За сто літ.— 1930.— Кн. 6.— С. 229—230.

про О. Кониського у різних наукових збірниках та журналі „Український історик“⁹.

О. Кониському була притаманна незламна українськість, чітка постава на творення „культурної відрубності“ українців від росіян. На це була спрямована вся його літературна, суспільно-політична та громадська праця. Фанатичну цілеспрямованість і працездатність Олександра Яковича відзначав й Іван Франко: „Його енергія, сила волі і невсипуща трудолюбність змушують до подиву навіть тих, хто перед не згоджувався на напрям його роботи [можливо, мав на увазі себе.— І. Г.]. В хвилях тяжкого занепаду українського духа і українського слова він не раз бував майже самотнім незломним, бував „гласом вопіючим во пустині“¹⁰.

О. Кониський, можливо, був першим послідовним українським самостійником. Ще з часів петербурзької „Основи“ долучився до українського руху і вже 1862 р. його висилають з Полтави за „малоросійський сепаратизм“. Згодом, як згадує П. Куліш, він опинився на засланнях у Вологді. Незважаючи на офіційні нагінки та переслідування, О. Кониський скрізь публічно захищав український інтерес.

До навколишніх Кониський ставився відповідно до того, як вони сприймали програму українського самостійництва: критикував П. Куліша за його половинчастість у національних питаннях, картав за службу задля російських державних інтересів на Холмщині; розійшовся з більшістю старогромадян через їхню невизначену позицію у ставленні до окремішності української культури. Єдину надію покладав на молодь. У листі до О. Федьковича за 1865 р. з цього приводу писав: „Доля наша і воля попереду, надія наша не в тих, що за нами, а в тих, що перед нами“¹¹.

О. Кониський став першим речником націотворчої ваги українського літературного слова, яке, власне, і мало творити ту українську духовно-культурну окремішність від Росії і Польщі. До нього українофільський рух намагався сумістити дві ментально несумісні речі — російську і українську культуру: російську літературу розглядати як спільний здобуток „великоросійського“ і „малоросійського“ народів. Українське сприймало-

ся частиною більшого „общерусского“ [читай — російського].

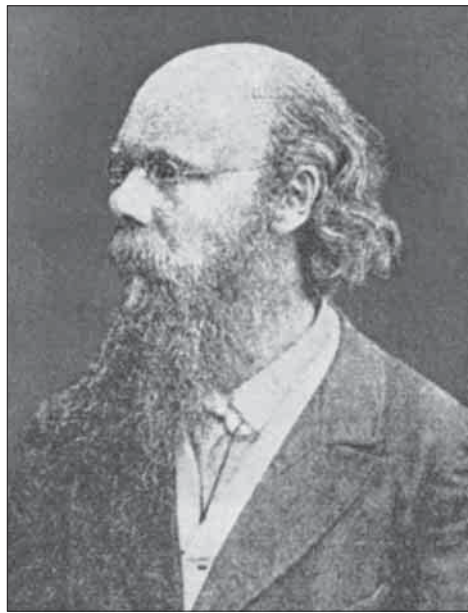
У цьому контексті О. Кониський значно випередив М. Драгоманова, котрий так само визнав загальноросійську культуру для українців, білорусів і росіян, чим теоретично відчутно пригальмував національний рух і в Галичині, і на Наддніпрянщині. О. Кониський чітко вибудував розмежувальний кордон між українським та російським духовним простором, таким чином поставивши справу служіння української інтелігенції — відродження власного народу — на міцний ґрунт, певніший за примарні цілі радикального українства, яке намагалось звільнити всі народи Російської імперії разом із російськими революціонерами. На це протягом десятиріч марно витрачалися величезні людські й інтелектуальні ресурси українства.

1860 р. у Полтаві О. Кониський разом із Д. Пильчиковим запропонували П. Кулішеві і В. Білозерському видавати петербурзьку „Основу“ лише українською мовою. Однак П. Куліш вважав, що українське суспільство не дозріло до власної літературної мови. Цікаво, що О. Кониський з Д. Пильчиковим зверталися до метра національної культури українською мовою, а він до них — російською¹².

В українському громадському житті еволюціоніст і прихильник органічної праці усіх верств громади Олександр Кониський протистояв конституціоналісту, але соціалісту і революціонеру Михайлові Драгоманову. А після смерті О. Кониського ідеї М. Драгоманова виявилися начебто суспільно актуальнішими, і Олександра Яковича тривалий час вважали „реакціонером“.

Однак з часом ідеї О. Кониського виявилися якщо не актуальнішими за ідеї М. Драгоманова, то з погляду побудови Української держави, набагато продуктивнішими. Висловлене у листі О. Кониського до О. Федьковича — „в революцію я не вірю і не покладаю на неї ніякої надії, я вірю тільки в добро од освіти і любові“¹³ — можна вважати гаслом українського культурництва.

Спрощене розуміння культурництва, схематичне включення до культурницької течії усіх київських громадівців, без градацій на ідейно-політичні відтинки, триває в нашій історіографії

Олександр Кониський. 1860-ті рр.

⁹ Антонович М. П. О. Куліш та О. Я. Кониський (їх взаємини з 1860-х років) // Український історик.— 1970.— № 1—3 (25—27).— С. 38—52; його ж. Дві замітки до життєпису О. Кониського // Там само.— 1971.— № 1—2 (29—30).— С. 89—94; його ж. О. Кониський і М. Грушевський // Там само.— 1984.— № 1—4 (81—84).— С. 48—63; його ж. Олександр Кониський // 125 років київської української академічної традиції (1861—1986).— Нью-Йорк, 1993.— С. 181—194.

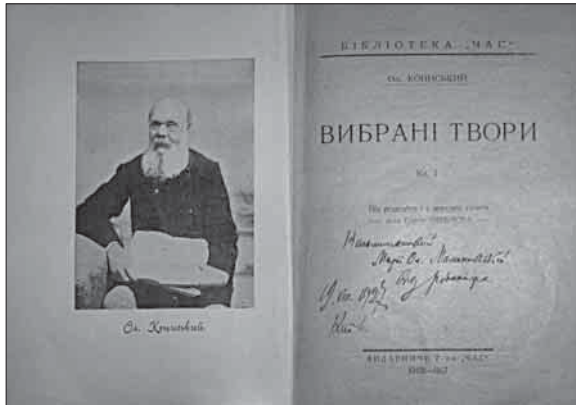
¹⁰ [Франко І.] Олександр Якович Кониський. 18 серпня 1836 — 12 грудня 1900 // ЛНВ.— 1901.— Січ.— С. 16—17.

¹¹ Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною...— С. 322.

¹² Антонович М. П. О. Куліш і О. Я. Кониський.— С. 39. („Найбільше нам не сподобалось те, що Куліш балакав з нами по-російському незважаючи на те, що я і Пильчиков декілька разів починали розмову по-українськи.“) Цікаво, що сам Пильчиков, за спогадами Є. Чикаленка, переважно розмовляв російською мовою не лише в побуті, але й у громадській роботі.

¹³ Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною...— С. 330.

дотепер. В. Антоновича та О. Кониського виставляють культурниками й антиподами М. Драгоманова-політика. Є. Чикаленко і М. Славінський вважали Олександра Кониського культурником. М. Славінський навіть розмежував О. Кониського з В. Антоновичем, якого вважав політиком, творцем „Нової ери“ в Галичині. Але ж до по-

Титульна сторінка „Вибраних творів“ О. Кониського.
Кн. 1. Київ, 1927 р.

літики „Нової ери“ О. Кониський мав не менший, якщо не більший стосунок, ніж В. Антонович. Тому, коли вважати В. Антоновича „політиком“, а не „культурником“ (що цілком слушно), то так само політиком треба визнавати і О. Кониського. На наш погляд, варто вказати на два шляхи в політиці: еволюційний і революційний, які з одного боку представляли В. Антонович та О. Кониський, з другого — М. Драгоманов.

О. Кониський для київських громадян був надто самостійником, зарізким „антросієвцем“. Він не політикував, як В. Антонович, з проросійськи налаштованими українцями, не шукав компромісів. Тому В. Тарнавський, Є. Ківлицький, О. Левицький, М. Дашкевич, В. Науменко та О. Лазаревський не долюблювали його за безкомпромісність у національному питанні. Кияни не визнавали різкої антросієвської позиції О. Кониського в галицькій політиці.

О. Кониський був одним із творців ідеї органічної праці на українському ґрунті, в чому був одноступенем і соратником краківської консервативної школи суспільної думки й історіографії Шуйського. Його речником у суспільній діяльності Галичини став О. Барвінський. Разом із ним О. Кониський протистояв М. Драгоманову, І. Франку та М. Павлику в боротьбі за розум молодішої генерації. У визначенні шляху або „Україна для всіх“, або „Україна лише для демократів і соціалістів“ позиція О. Кониського та О. Барвінського видається конструктивнішою і правильнішою.

М. Драгоманов мав сподівання на молоді¹⁴, оминаючи традиційні суспільні стани. Проти цього різко виступав О. Кониський. Як консерватор, він пропонував спиратися на готові традиційні форми українського суспільства. Національне

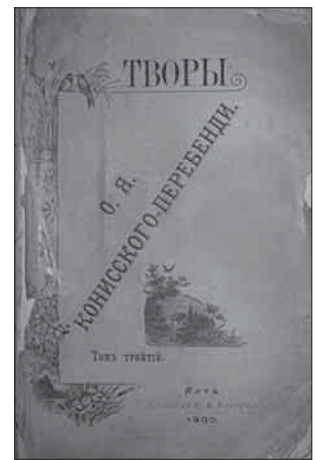
О. Кониський ставив перед соціалістичним, вважаючи його локомотивом, який потягне за собою й економічне поліпшення життя людей. Натомість М. Драгоманов соціалістичний чинник ставив над національним. Це згодом сповідували й українські соціал-демократи, що дезорієнтувало їх під час національної революції. Виходячи з тези про першість соціального, Драгоманов виставляв тезу про пошук союзників не серед національного табору — „своїх панів“, а соціально близьких верств російської і польської людности, що на відміну від українців мала вироблену національну ідеологію, і яким були близькими цілі польської і російської еліти, думки про політичне панування над автономним українським населенням в Україні.

Через догматизм М. Драгоманов не бачив позитиву у пошуку компромісів з тими, хто представляв економічну і громадську силу. О. Кониський, навпаки, у колишніх нащадках спольщеної української шляхти побачив тих стратегічних союзників, які, згадавши про своє українство, не лише підтримали українську справу, але й змогли з часом, як В. Федорович, повернутися до українства.

У лютому 1889 р. числі „Правди“, присвяченому Шевченковим роковинам, О. Кониський, закликаючи до історичного польсько-українського примирення, писав: „Подай же руку козакові і серце чистее подай і знову іменем Христовим возобновим наш давній рай [...] поляки повинні пам'ятати, що робота сего раю може бути тільки на підвалинах повної реальної рівноправности, що від будучини русинів залежить будучина поляків“¹⁵.

М. Драгоманов також цілковито не сприймав створення власне української, а не рутенської московської, Греко-Католицької церкви в другій половині XIX ст. Він ніяк не хотів визнати національною Уніятську церкву Західної України, вважаючи, що безґрунтовний штундизм це завдання в Україні зможе виконати краще. Натомість О. Кониський в Наддніпрянщині працював передусім у середовищі дітей православного духовництва — бачачи саме у цій верстві органічну українську інтелігенцію, яка зможе пов'язати інтелектуальний провід з широкими народними масами.

М. Драгоманов найпильнішу увагу українців звертав на ознайомлення з російською літературою. О. Кониський ж навпаки — виступав за усвідомлену відмову від сприйняття російської

Обкладинка „Творів“
О. Кониського-Перебенді.
Том 3. Ялта, 1900 р.

¹⁴ П. Куліш у розмові з О. Кістяківським казав: „Драгоманов, не находя ни одного сословия, проникнутого малороссийскою идеею, думал в молодежи создать эту среду. Наивный человек. Хотел найти устою для такой громадной идеи в среде самой неустойчивой, непостоянной, видоизменяющейся. Не выработанной, способной ко всяким увлечениям“. (Кістяківський О. Щоденник.— К., 1994.— Т. 1 (1874—1879).— С. 98—99.)

¹⁵ Цит. за: Барвінський О. Споми́ни з мого життя / Упоряд. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич.— К., 2004.— С. 73.

літератури як засобу цивілізації, бо з цим водночас відбувається ментальне російщення українців. Олександр Кониський першим закликав до активного відвоювання свого культурного простору з російської займанщини, і цим заклав наріжний камінь дальшого політичного поступу українців, не менш значущого, ніж драгоманівське гасло вчитися в Європі, бути одночасно і українцем, і космополітом.

У питанні державної незалежності України М. Драгоманов і О. Кониський так само виступили двома ворожими антиподами. М. Драгоманов продовжував традиційну лінію кирило-мефодіївців, ратуючи за федералізацію російської імперії та в широкому сенсі за федерацію усієї Європи. О. Кониський був засадничим самостійником і федерацію вважав лише проміжним засобом для досягнення незалежності.

Зрештою, обидві візії українського поступу за М. Драгомановим і О. Кониським дають ідеальне бачення українського шляху. Не взаємозаперечення, а взаємодоповнення узгоджувало обидві непримиренні позиції. Проте про примирення між ними ніколи не йшлося. Заручником взаємин О. Кониського — М. Драгоманова став Іван Франко. На нього для О. Кониського лягла раз і назавжди незатерта тінь соратника М. Драгоманова. Тому О. Кониський негативно ставився до І. Франка, вказуючи на постійні його хитання (а вони були протягом усього життя).

Олександр Кониський був першим по-справжньому українським соборником. Його поруч з П. Кулішем, М. Драгомановим та І. Нечуєм-Левицьким називають серед головних культурних об'єднувачів підросійської і підавстрійської України¹⁶. Але саме О. Кониському належить основна заслуга в цьому поєднанні, бо він став головним речником ідеї „Галичина — український П'ємонт“. Він стояв у колісках формування в Галичині ембріонів спільної всеукраїнської культури: об'єднаної літературної мови, спільної художньої літератури, єдиної національної науки, синхронізованої суспільно-політичної діяльності на міжнародній арені.

Першу поїздку в Галичину О. Кониський здійснив 1866 р., а від 1884 р. їздив туди вже щороку. У 1888—1889 рр. перебирається до Львова, де редагує „Правду“. Для галичан він став найпопулярнішим і найвідомішим наддніпрянцем, вагомість якого

у відродженні України порівнювали з вагомістю Т. Шевченка.

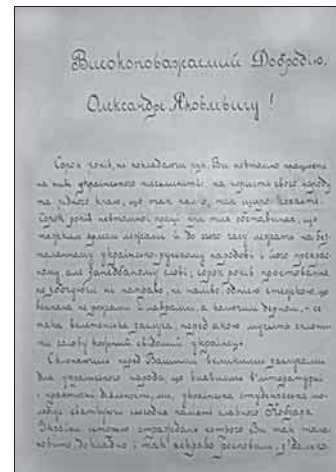
Олександр Кониський став організатором національної української науки. Почате ним продовжив М. Грушевський. Мав рацію Марко Антонович, який долучив О. Кониського до представників київської академічної традиції. І не лише тому, що той мав стосунок до НТШ, але й тому, що став провідним істориком української літератури і першорядним шевченкознавцем¹⁷.

НТШ для О. Кониського було понад усе. Зокрема, він подарував товариству 1000 крб. Вперше подав думку реорганізувати НТШ у невідпisanій статті в „Правді“ ще у 1889 р. (II, с. 307—308). Про НТШ О. Кониський писав, що воно „завжди було мені незвичайно дорогим, як дорогий батьковому серцю найлюбіший син“¹⁸. Він став

головним редактором перших томів „Записок НТШ“ та був єдиним з підросійських українців (не враховуємо М. Грушевського, який з 1894 р. жив у Львові), який в кожному числі містив свої розправи, рецензії, історико-літературні матеріали. В „Записках НТШ“ вийшов журнальний варіант його знакової літературознавчої праці „Тарас Шевченко—Грушівський. Хроніка його життя“ у двох томах (1898—1901).

Окрема тема діяльності видатного діяча — взаємини з М. Грушевським. Всім відомо, що до обрання Грушевського на кафедру української історії Львівського університету був причетний Володимир Антонович, проте не менших зусиль до цього з громадського боку доклав О. Кониський. І М. Грушевського, і О. Барвінського О. Кониський вважав своїми духовними учнями. В листі до М. Дикарева писав: „Я не хвастаючись вкажу хоч на двох своїх годованців (звісно, — не освітою — годованців моїх духом. Патріотизмом і простованням) — обох їх Ви відаєте: — се Барвінський і Грушівський: дай їм, Боже, здоров'я доброго, да віку довгого“¹⁹.

Як один з найпопулярніших творців культу Т. Шевченка в обох частинах України О. Кониський одночасно став творцем культу й М. Грушевського, хоч той лише розпочинав науково-громадську працю. Саме О. Кониський прорік його значення для українського відродження. І не випадкова назва його книжки „Т. Шевченко—Грушівський. Хроніка його життя“. Про те, що Шевченко мав друге, зафіксоване в метриці прізвище, — Грушевський — мало кому відомо. Проте з цього

Привітання О. Кониському від студентів Дніпропетровського університету з 40-літнім ювілеєм літературної творчості. Дніпро, 26 лютого 1899 р.

Грамота від харківської молоді О. Кониському на 35-річчя уродин. Харків, квітень 1893 р.

¹⁶ Антонович М. Олександр Кониський.— С. 181.

¹⁷ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя.— Львів, 1898—1901.— Т. I—II.

¹⁸ Кониський О. До життєпису М. О. Дикарева // ЛНВ.— 1900.— № VII.— С. 83.

¹⁹ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“...— С. 382 (лист з 1895 р.).

збігу О. Кониський робив історіософську метафору. М. Грушевського він бачив як продовжувача справи Т. Шевченка і саме він мусив стати для українців Шевченком ХХ ст. Так, власне, і сталося. 19 квітня 1894 р. з приводу вістки про обрання Грушевського професором Львівського університету О. Кониський писав М. Дикареву: „Порадійте нашій вельми важній новині: на кафедрі історії у Львові — цісар 9 квітня затвердив звичайним професором Грушевського. Особисто для мене — се невимовно велика радість! От се той момент, з якого почнеться історія нашої національної освіти і культури! Праця моя не погубила і дожив такий я до сего сподіваного часу! Дождався плодів з того, що року 1889 посіяв!”²⁰

О. Кониський зберігав пієтет до М. Грушевського до кінця життя. Михайло Сергійович же образився на свого вчителя за оборону О. Барвінського в конфлікті з ним у зв'язку зі стратегією всеукраїнської політики та ситуацією в НТШ. Майбутній голова НТШ взяв курс на порозуміння з поміркованими радикалами та творення нового партійного утворення народовців — радикалів, майбутню Національно-демократичну партію.

М. Грушевський звинувачував О. Кониського у тому, що той дивиться на конфлікт у середовищі народовців очима О. Барвінського. На що О. Ко-

ніський відповідав: „Я до діяльності Барвінського відношуся безстороннійш, ніж Ви і не можу згодитися з Вами, що „нова ера“ така ж шкідлива, як і москалефільство. Що доброго зробив Барвінський (реформа Товариства, субсидії Товариству; кафедра, „Дністер“ і таке інше) — те і Ви, і я мусимо признати добрим, а що лихого (католицьке віча, промова за шкільну реформу) — те я гуджу і ганьбив і перед Вами, і в листах до його”²¹. О. Кониський стосовно О. Барвінського не помилявся. Інша річ, що у боротьбі за правильність саме своєї політичної лінії і О. Барвінський, і М. Грушевський почали допускати випадки, продиктовані хвилинними образами, далекими від об'єктивного ставлення до недавніх подій.

Конфлікти М. Грушевського з О. Барвінським спричинили охолодження взаємин історика з О. Кониським. Про це писав М. Антонович²².

О. Кониський мав ще низку учнів — видатних громадських діячів, — С. Єфремова, О. Лотоцького, В. Доманицького, Ф. Матушевського. Духовними учнями О. Кониського були члени гурту тарасівців: М. Міхновський, В. Шемет, В. Боровик, Є. Тимченко та ін. Зумів О. Кониський і „розбудити братів“, і підняти їх „із тьми“. Він став для України тим пророком, який провістив постання Української держави.

Ігор ГИРИЧ

Могила О. Кониського на Байківському кладовищі у Києві

ЗАПОВІТИ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО

Письменник, педагог, громадський діяч другої половини ХІХ ст. — таким увійшов в історію української культури Олександр Кониський. Він — автор відомої „Молитви за Україну“¹, слова якої так злободенно звучать і сьогодні: „Боже великий, єдиний, Русь-Україну храни“. І якби О. Кониський написав лише цей твір, — він уже був би вічним нерукотворним пам'ятником цьому великому патріоту України, який „увесь вік свій обороняв інтереси українства“². Кониський не знав компромісів у національній справі і всупереч обставинам завжди твердо стояв на українських позиціях. Про єство невтомної і неугамовної діяльності його духовні учні писали: „Можна любити Україну так, як її любив Кониський, — але більш, як він, — любити не можна. Він не жив, він горів тою любов'ю“³.

Олександра Кониського можемо по праву вважати найактивнішим і найпоследовнішим речни-

ком ідеї української академії наук. Він був не лише одним із фундаторів Товариства ім. Шевченка (1873) та ініціатором перетворення його на Наукове товариство ім. Шевченка (1892), а й стратегом цієї першої національної наукової інституції, і насамперед для її розвою і перспектив призначив за духівницею власний капітал⁴.

Розписуючи 26 травня 1899 р. на українській справі свої статки у сумі 25 тис. крб., Олександр Кониський складав заповіт не капіталів, а заповіт ідей. У цій духівниці на найвищій ноті звучить візія національних постулатів Кониського. За кожним пунктом були ідеї, що стали сутністю його життя, гадки і мрії, які не встиг реалізувати й делегував їх своїм учням і сподвижникам. Історію цього тестаменту О. Кониського найдетальніше висвітлено у спогадах О. Лотоцького⁵. Доповнює мемуари величезний корпус листів О. Лотоцького до М. Грушевського⁶. Ці кореспонденції містять

²⁰ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“... — С. 375.

²¹ Листування Михайла Грушевського. — К.; Нью-Йорк, 2006. — Т. 3. — С. 175 (лист від 30 липня — 2 серпня 1898 р.).

²² Антонович М. О. Кониський і М. Грушевський... — С. 60.

¹ Кирчів Р. Першодрук молитви-гимну // Мета (Львів). — 1994. — 4 січ. — № 1—2. — С. 10—11.

² Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДІА України у Києві), ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 45—46 зв.

³ Лотоцький О. Сторінки минулого. — Варшава, 1932. — Ч. І. — С. 175—176.

⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 30—31 зв.

⁵ Лотоцький О. Сторінки минулого... — С. 178—180.

⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613. Збереглося понад 200 листів за 1894—1919 рр.

також відомості про заповіт щодо літературної спадщини письменника та заповіт, радше дар, щодо його книгозбірні: „Душеприкащиком небіщик вибрав мене. Мені оддав право власности на всі свої твори — друковані і недруковані⁷, а також на мою волю оддав распорядитися бібліотекою та картинами [...] З тих всіх причин я примушений буду турбовати Вас, аби Ви помогли мені своєю порадою“⁸, — писав О. Лотоцький до Львова 27 грудня (ст. ст.) 1900 р. (помер О. Кониський 29 листопада (12 грудня) 1900 р.). Так чи інакше у колізії навколо заповітів фігурували НТШ як головний спадкоємець* та Михайло Грушевський як голова Товариства.

Свою останньою волею Олександр Кониський насамперед прагнув прискорити набуття НТШ титулу Академії, тому першим пунктом свого заповіту призначив найбільшу суму — 10 000 крб. — на Українську академію наук, якщо вона постане за 10 років по його смерті. Ще за кілька літ до укладання духовниці О. Кониський у листі від 19 червня 1892 р. писав до свого приятеля з Кубані Митрофана Дикарева: „Товариство ім. Шевченка звернуло на спасенний шлях; переробило свої статuti і хоче стати товариством, переважно науковим, на те, щоб переодом, за 3—5 років — на ґрунті его виросла українсько-руська академія. Се діло не так то вельми трудне, аби була у нас хіть“⁹. Поспішав потішитися результатом, мріяв, „щоб на 100-і роковини Енеїди була у нас своя націон[альна] академія“¹⁰. Він пишався своїм дітищем, яке було йому завжди „незвичайно миле, як дорогий батьковому серцю найлюбіший син“¹¹, та його провідниками, своїми „годованцями духом, патріотизмом“¹² — О. Барвінським та М. Грушевським. Слова, які О. Кониський написав тоді, коли М. Грушевського — майбутнього голову НТШ — затвердили професором першої кафедри

української історії — „Кафедра і професор цілком наші [підкреслення автора] діти!“¹³ — можна цілком віднести і до НТШ та його багатолітнього очільника. На свого похресника в громадських справах, свого „Хлопця“* покладав особливі надії, тішився, як „дуже добре веде Грушевський і Записки і взагалі свою справу“¹⁴. Навіть одну зі своїх шевченкознавчих студій — „Пробу улаштування хронології до творів Тараса Шевченка“ — видрукував із посвятою М. Грушевському¹⁵ (незважаючи на те, що на час укладання заповіту між цими надзвичайно близькими і спорідненими ідеями й далекоглядністю людьми не було „сердечної приязні“¹⁶).

У контексті перспектив „найлюбішого сина“ слід розглядати й наступні пункти заповіту. Дбаючи про науковий потенціал майбутньої академії, він призначив НТШ 5000 крб. на заснування стипендії його імені для студентів філософського факультету Львівського університету. Подбав і про Бібліотеку НТШ, яка 1893 р. почала створюватись з його дару (подарував на придбання нових видань 500 крб.). Хоча збагатив її неоціненно більше власною книгозбіркою. О. Кониський заповідав провести конкурс на написання історії української літератури XIX ст., свого століття, та видрукувати її в друкарні Товариства. Розпорядився видати там же та поширити популярну дешеву книжку про права і обов'язки людини як громадянина свого краю.

Першочерговим завданням НТШ О. Кониський вважав написання життєпису патрона Товариства. Виконувати власну настанову випало самому. Він став автором найповнішої на кінець XIX ст. біографії Т. Шевченка¹⁷, яку І. Франко назвав „найкращим пам'ятником і Шевченкові і собі самому“. Поклавши цим початок шевченкознавства, добре усвідомлював, що творена „і мозком, і

Олександр Кониський. Київ, 1896 р.

⁷ Про цю спадщину 15 вересня 1895 р. О. Кониський писав М. Дикареву: „А що до творів, так списав заповіт, що вони нічі, а громадські, — хто захоче, той нехай і видає в Росії; а в Галичині і без того вони громадські, бо літературної конвенції нема“ (Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“ (З додатком його листів до Митр. Дикарева) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1929.— Т. СЛ.— С. 387). Пізніше, 15 січня 1898 р., заповів право на літературні твори О. Лотоцькому (Лотоцький О. Сторінки минулого...— С. 178).

⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613. арк. 30—30 зв.

* Окремі суми було призначено Чернігівському губернському земству, Товариству ім. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що навчалися у вищих навчальних закладах Петербурга, та інші благодійні цілі на розгляд виконавця заповіту.

⁹ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“...— С. 363.

¹⁰ Там само.— С. 364.

¹¹ Грушевський М. Пам'яті Олександра Кониського // Грушевський М. Твори: У 50 т.— Львів, 2005.— Т. 7.— С. 550. Див. також: Антонович М. О. Кониський і М. Грушевський // Український історик.— 1984.— Ч. 1—4 (81—84).— С. 48—63; Купчинський О. До взаємин Олександра Барвінського з Михайлом Грушевським (документи і матеріали) // Олександр Барвінський. 1847—1927. Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів, 14 травня 1997 р.— Львів, 2001.— С. 142—178.

¹² Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“...— С. 382.

¹³ Там само.— С. 363.

* З огляду на російську цензуру, у листуванні галицьких та наддніпрянських українців вживалися псевдоніми. В епістолярному діалозі О. Кониського з О. Барвінським М. Грушевський названий „Хлопцем“. Під цим псевдо він друкує у 1891—1893 рр. і свої праці у „Правді“ та „Зорі“. Очевидно, творцем цього псевдоніма був О. Кониський.

¹⁴ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок“...— С. 390.

¹⁵ Кониський О. Проба улаштування хронології до творів Тараса Шевченка // Записки НТШ.— Львів, 1895.— Т. VIII, кн. IV.— С. 1—20.

¹⁶ Грушевський М. Пам'яті Олександра Кониського...— С. 548.

¹⁷ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушевський. Хроніка його життя.— Львів, 1898—1901.— Т. I—II.

серцем“ його хроніка „далека ще від такої бажаної життєписі“ українця, якого він побожно шанував. Заповідаючи НТШ 1000 крб. на премію за найкращу біографію Кобзаря, підготовлену до столітніх роковин Шевченка, спонукував своїх учнів до продовження його справи і в цій царині.

Затвердження заповіту затяглося майже на 15 років¹⁸. Родина Кониського в особі вдови, Марії Олександрівни, не погоджувалася з його змістом і не бажала уступати „без бою“¹⁹. Перемовини О. Лотоцького „не довели ні до чого“²⁰, і в березні 1901 р. він подав заповіт на затвердження до Київського окружного суду²¹. Проте вже у квітні М. Кониська розпочала справу щодо його спростування²². У зв'язку з цим головний спадкоємець, НТШ, надав повноваження боронити в суді його інтереси спочатку київському адвокату Л. Храновському²³, а після його смерті — чернігівському адвокату І. Шрагу²⁴. Не раз і сам голова НТШ у цій справі намагався порозумітися з М. Кониською, яка пропонувала „мирову сделку“²⁵ — третину коштів²⁶, призначених для Товариства.

Подолавши численні процесуальні колізії, лише 23 лютого (ст. ст.) 1910 р. суд розглянув справу зі спадщиною²⁷. На суді з блискучою промовою виступив І. Шраг. За кілька днів він повідомив Товариство, що позов М. Кониської відхилено, але в разі оскарження нею постанови суду „справа перейде до Судової палати; коли ж скарги не буде, то постанова придбає законну силу, і тоді заповіт буде затверджено“²⁸. Невдовзі, 19 березня (ст. ст.), І. Шраг написав вже менш оптимістичного листа голові НТШ: „Коли Палата задовольнить вимоги Кониської і питатиме свідків, тоді справа затягнеться, коли ж ні — то єсть надія, що її буде розв'язано на протязі року. Коли Товариство не перетвориться на академію, то 10 000 р[уб.] одержить Чернігівське губ[ернське] земство“²⁹. З цим же застереженням звертався до М. Грушевського О. Лотоцький ще на початку 1901 р.: „До речі: чи єсть яка надія, що за 10 літ Товариство обернеться в Академію? Неже товариство втратить право на 10.000 р[уб.]? Прошу Вас, скажіть мені про се“³⁰. Відповіддю М. Грушевського були звернення до австрійського парламенту, заснування спеціально-

го фонду та інші заходи, спонукані не лише волею О. Кониського, але і власним усвідомленням візії Товариства, на чому наголошував 1911 р. у статті „Призабута справа“³¹.

М. Кониська таки оскаржила постанову суду, і справа, що перейшла до Судової палати, майже на чотири роки відтягнула остаточне затвердження заповіту. Коли нарешті 1914 р. духовниця Кониського отримала правовий статус, то найбільша сума 10 000 крб., призначена НТШ лише в титулі Української академії наук, таки перейшла, відповідно до волі небіжчика, Чернігівському губернському земству³². Захоплюючись мріями батька, його донька, Марія Малиновська, у своїх спогадах 1935 р. писала: „Академія була мечта отця, но 36 лет тому назад это казалось чем-то чудовищным. [...] Перед завещанием отца [...] можно было преклоняться. Тогда так желать и надеяться на Академию на Украине! В 1927 году, благодаря старанию одного из наиболее близких учеников отца Сергея Александровича Ефремова, бывшего тогда председателем Управления Академии, на могиле отця были поставлены крест и ограда, и 19 августа я, муж*, сестра Евгения и С. А. Ефремов были на могиле. Я украсила могилу цветами и невольно воскликнула: „Академія була його мрія, і ось два академіка на його могилі. Но уввы! Десять тысяч не досталось академии“³³.

Втратила правову силу і позиція про написання та друк історії української літератури XIX ст., на що відводилося три роки від смерті О. Кониського. Інші кошти надійшли до НТШ. На засіданні Виділу 4 лютого 1914 р. було прийнято до відома, що виконавці заповіту О. Кониського прислали на фонд його імені 7000 крб.: „а) 5000 рублів на стипендії для студентів філософії Львівського університету“³⁴; б) 1000 рублів на премію за біографію Т. Шевченка; в) 500 рублів на премію за популярну книжку про права і обов'язки кожного чоловіка, як горожанина свого краю; г) 500 рублів на цілі бібліотеки“³⁵. На жаль, незважаючи на оголошений 1913 р. конкурс на біографію Шевченка та продовження його терміну до кінця 1914 р.³⁶, ця заповідь О. Кониського так і не сповнилась. Час збіг. 17 червня 1914 р. на засіданні Виділу НТШ

¹⁸ Чернігівець. Доля спадщини О. Кониського // Рада.— 1910.— 30 ноября (13 груд).— № 272.— С. 1—2.

¹⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 283—284.

²⁰ Там само.— Арк. 282—282 зв.

²¹ Там само.— Арк. 56 зв.

²² Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Ін-т рукопису, ф. X, № 33959, 33960.

²³ Катренко А. М., Катренко Я. А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали та любов до України і її народу (Листи І. Л. Шрага М. С. Грушевському).— К., 2009.— С. 32.

²⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 372 зв.

²⁵ Про ці перемовини свідчать листи М. Кониської до М. Грушевського за 1906—1909 рр. (ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 546).

²⁶ Там само.

²⁷ Справа з спадщиною О. Я. Кониського // Рада.— 1910.— 24 лют. (9 берез).— № 44.— С. 3—4.

²⁸ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі — ІЛ НАН України), від. рукописних фондів і текстології, ф. 77, № 120.

²⁹ Катренко А. М., Катренко Я. А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали...— С. 42.

³⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 284 зв.

³¹ Грушевський М. Твори: У 50 т.— Львів, 2005.— Т. 2.— С. 425—429.

³² Лотоцький О. Сторінки минулого...— С. 175—180; Малиновская М. А. Воспоминания. Киев. 1935 год. (Спогади зберігаються в: Меморіальний музей М. В. Лисенка, КН-815; Рд-590/2, с. 83).

* Малиновський Іоаникій Олексійович (1868—1932) — історик українського права, академік ВУАН.

³³ Малиновская М. А. Воспоминания... — С. 80, 82—83.

³⁴ У справі стипендії ім. О. Кониського О. Лотоцький надіслав пояснення, за якими стипендія існувала при НТШ, виплачувалася з відсотків капіталу щорічно у розмірі 500 кор. одному зі студентів IV курсу, що проявив здібності до наукової праці (Хроніка НТШ.— Львів, 1914.— Ч. 58—59.— С. 4).

³⁵ Там само.— С. 2.

³⁶ Там само.— С. 7; ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 118—121.

було прийнято постанову повернути на вимогу О. Лотоцького призначену на конкурс суму — 1000 руб. — та „висловлено жаль, що тестатор оголосив конкурс так пізно, хоч від смерті О. Кониського минуло майже чотирнадцять літ”³⁷. На щастя, і поза всякими конкурсами учні продовжили справу свого вчителя. В. Доманицький здійснив перше й найповніше на той час текстологічне дослідження поезій Т. Шевченка, що стало передумовою для підготовки ним першого найповнішого тексту „Кобзаря” (1907). С. Єфремов реалізував задум щодо видання листів Т. Шевченка (1929), хоча і не зміг скористатися корпусом, зібраним та упорядкованим до друку на початку 1899 р. О. Кониським.

Учений вважав його втраченим³⁸, хоча насправді корпус вцілів³⁹. Ф. Матушевський підготував монографічне дослідження „Тарас Шевченко” (1910—1911) для енциклопедії „Український народ в его прошлом и настоящем” (друком не вийшло), та низку нарисів про життя і творчість Кобзаря.

І якщо розпорядження заповіту О. Кониського 1899 р. реалізувати не вдалося, то інший, неписаний заповіт, він розпочав виконувати сам, ще за життя.

Кожний, хто бував у київській господі О. Кониського на Бібіковському бульварі, 36, яка була справжнім „українським клубом”⁴⁰, згадував його книгозбірню. Завідник цього „клубу” М. Грушевський відзначав: „Великим атракціоном була його бібліотека, зложена головню з українських видань — російських і закордонних: у нього було майже все, чого не можна було знайти ніде більше — але на шафах, де вона містилась, — причіплені були паперці з написами, що книжки можна читати, скільки хоч на місці, але до дому вони не позичалися нікому”⁴¹. Цей же напис — „книг з дому не даю” — запам’ятав і С. Єфремов⁴². Збережені документи, а між ними власноруч укладений „Каталог книг особистої бібліотеки О. Кониського” (містить 891 позицію), дають можливість пересвідчитись у правдивості згадок щодо унікальності книгозбірні Кониського⁴².

Перші відомості про цей заповіт-дар знаходимо у листі Олександра Яковича до свого близько-

го приятеля з Кубані Митрофана Дикарева від 15 вересня 1895 р.: „Я з своєю літературною спадщиною роблю так: усі книжки своєї бібліотеки подарував Тов-ству і потроху посилав туди: дві шафи — 500 книжок — вже одіслав, а ще три повних — теж перешлю за життя, коли встигну”⁴⁴. Власне, з цього дару О. Кониського бере початок Бібліотека НТШ, до якої 1893 р. надійшло від нього 392 видання⁴⁵. Вірогідно, подібно вирішив О. Кониський і щодо свого архіву. І хоча в листах Кониського не виявлено згадок про передачу власного архіву НТШ, проте непрямим доказом цього можуть слугувати два унікальні томи автографів та листів українських письменників (Т. Шевченка, Лесі Українки, Марка Вовчка, М. Костомарова, Л. Глібова та ін., 1844—1891), зібрані та подаровані ним 26 жовтня 1891 р. Товариству „Просвіта” у Львові. На це вказують як власноручні дарчі на томах⁴⁶, так і відповідна подяка „Просвіти”⁴⁷. Згодом, очевидно за умовою власника, їх було передано до Бібліотеки НТШ.

Та реалізувати сповна свою волю щодо власної книгозбірні письменник і громадський діяч не встиг. Завершувати цю справу довелося О. Лотоцькому⁴⁸ та голові НТШ М. Грушевському. Безперечно, обох турбувала доля не лише книжок, але й архіву їхнього духовного наставника й учителя. Важливі відомості про цей архів, точніше частину його, подає у своїх спогадах Г. Берло. Вона пригадувала,

що листи, щоденники та інші матеріали О. Кониський передав на зберігання Г. Ямпольській, яка доглядала його наприкінці життя. Невдовзі після смерті вченого „Г. П. Ямпольська привезла до мене заповіт, щоденники і кошика з листами різних осіб до Ол[ександра] Як[овича]. Переглянувши щоденники, — їх було щось із 12 товстих зшитків, — я зрозуміла, чому Ол[ександр] Як[ович] боявся залишити їх дома. Щодня він записував усе, навіть усякі дрібниці, робив характеристики українських діячів, розповідав про всякі українські справи. Коли б ці щоденники потрапили до жандармських рук під той лихий час, навряд чи багато Українців залишилося б тоді в Києві. І щоденники й листи

Співробітники видавничого товариства „Вік”, заснованого з ініціативи Олександра Кониського. Стоять зліва направо: С. Єфремов, В. Доманицький, Ф. Матушевський. Сидять зліва направо: С. Страшкевич, В. Дурдуківський, О. Лотоцький. Київ, 1902 р. (Фото з приватної збірки С. Білокопя)

³⁷ Хроніка НТШ.— Львів, 1914.— Ч. 58—59.— С. 9.

³⁸ Єфремов С. Шевченко в своєму листуванні // Шевченко Т. Повне зібрання творів / За заг. ред. С. Єфремова.— К., 1929.— Т. 2: Листування. Текст. Коментарій / Редакція і вступне слово С. Єфремова.— С. XVII.

³⁹ ІЛ НАН України, від. рукописних фондів і текстології, ф. 77, № 4.

⁴⁰ Грушевський М. Споми́ни / Публікація, передмова, примітки М. Магунь // Український історик.— 2002.— Ч. 1—4 (152—155).— С. 138.

⁴¹ Там само.

⁴² Єфремов С. Про дні минулі // Молода нація.— 2003.— № 2.— С. 131.

⁴³ ІЛ НАН України, від. рукописних фондів і текстології, ф. 77, № 25.

⁴⁴ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи „Записок”...— С. 387.

⁴⁵ Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові.— Мюнхен; Париж, 1984.— С. 128.

⁴⁶ ІЛ НАН України, від. рукописних фондів і текстології, ф. 77, № 124—125.

⁴⁷ Там само.— № 280, арк. 32.

⁴⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 31 зв.

були цікавий і багатий матеріал для жандармерії. [...] Шраг порадив звернутися з цим до Антоновичів. Катерина Михайлівна згодилася взяти переховати те майно на якийсь час, поки вона знайде, кому передати. Хоч візник із сірою конякою стояв на Тарасівській вул. і стежив, я вибрала хвилину, взяла візника на другій вулиці й одвезла це небезпечне майно до Антоновичів. Що з ним потім сталося, не знаю⁴⁹.

Власне, судова тяганина із затвердженням „грошової“, за висловом О. Лотоцького, спадщини вплинула і на вирішення питання про книгозбірню та архів. Подавши заповіт на затвердження, О. Лотоцький зацікавився і бібліотекою Кониського, повідомляючи навесні 1901 р. М. Грушевському: „В бібліотечній справі був я в рідних, але з сего вийшла одна прикрість; родина сказала мені, що у мене нема ніяких доказів на те, яка то була в небіжчика бібліотека, і вона мені не дасть нічого“⁵⁰. Далі справу перебрав М. Грушевський, хоча виконавець заповіту намагався вплинути на думку голови тепер уже двох наукових товариств, НТШ у Львові та УНТ у Києві. Так, у жовтні 1908 р. він висловив свої міркування: „Щодо книжок небіжчика, то тоді ж п. Кониська обіцяла її передати, але після улітку взяла слово назад. Коли вона хоче тепер дати книжки, то треба скористуватися настроєм її, бо на тім тижні буде в неї знов 10 п'ятниць. Думаю, що не треба противитися, коли даватиме вона самі українські книжки, — російських там не багато, а головні — українські раритети. Обіцяла п. Кониська дати також картини, альбоми, портрети, рукописи небіжчика. Про се додаю листа до неї. Куди думаєте краще буде оддати книжки та все інше? На мою думку — краще все те одвезти до Львова, в „Наук[ове] т[овариств]во ім. Шевченка“. Там воно буде сохранийше. В Київському т[овариств]ві скоро всі книжки позачитують. До того ж Київське т[овариств]во завше стоїть на вулкані адміністративної заборони. Та й до того ж — додаток до львівської бібліотеки щось справді додасть до книжкової скарбниці, а в Києві бібліотека небіжчика не pomoже нічого“⁵¹.

Незважаючи на застереження О. Лотоцького, М. Грушевський ухвалив рішення на користь обох наукових установ. У звідомленнях керівника редакції та книгарні „Літературно-наукового вісника“, у Києві Юрія Тищенка (Сірого) зафіксовано, що в жовтні 1908 р. книжки були поділені між УНТ та НТШ⁵². Лист Лотоцького, писаний навздогін, подає важливі відомості щодо історії бібліотеки

Кониського: „Нехай з книжками О. Я. Кониського буде так, як кажете: галицькі остануться в Києві, а решта поїде в Галичину. Але я краще хотів би, щоб і в Київському, і в Львівському т[овариств]вах ті книжки були в окремих шафках, мали свій особий каталог. Така була воля небіжчика. Київському т[овариств]ву краще треба поставити умову, що коли його „завісять“ (всі під Богом ходимо), то книжки передаються Львівському наук[овому] т[овариств]ву; се все треба запровадити“⁵³.

Як було реалізовано цю волю, реконструкція книжкового зібрання О. Кониського в Бібліотеці НТШ — тема окремого дослідження, джерелом до якого можуть слугувати його власноручний каталог, інвентарні книги бібліотеки та інші документи книгозбірні з фонду НТШ. А в „Справозданні з бібліотеки за час від 1 вересня до 31 грудня 1908 р.“ серед нових надходжень зафіксовано 67 томів та 8

карт кінця XVIII — початку XIX ст. з бібліотеки О. Кониського та докладно розписано його архівні збірки, якими поповнився рукописний відділ бібліотеки: листування, томи з автографами українських письменників та етнографічними записами, матеріали до біографії Т. Шевченка, рукописи вченого тощо⁵⁴. При порівнянні опису фонду О. Я. Кониського (№ 77), що нині зберігається у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України⁵⁵, з цим звітом Бібліотеки НТШ, впадає в око, що ці два документи дублюють один одного. Мовчаз-

Грамота почесного члена Товариства ім. Шевченка Олександра Кониського. 1890 р.

ними, але такими важливими свідками постають штампи бібліотеки Товариства на більшій частині документів фонду. Вони збереглися, незважаючи на всі колізії: після ліквідації НТШ та його установ архів О. Кониського було передано спочатку до Львівської бібліотеки АН УРСР, а 10 січня 1950 р. на основі розпорядження ЦК КП(б)У разом із десятками унікальних архівів (Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської, О. Маковея, І. Белея, Г. Хоткевича та ін.) — до Інституту літератури АН УРСР⁵⁶.

Безперечно, історія фонду Кониського та його зміст також надаються на окреме ґрунтовне дослідження, але поза сумнівом, в його основі — власний архів одного з фундаторів НТШ. І він сам, і його духовні учні, незважаючи на певні розбіжності і жалі, були впевнені в унікальності цього корпусу джерел. Так неписаний заповіт О. Кониського став золотим фондом історії Наукового товариства ім. Шевченка, значно перевищивши вартість офіційної духівниці. Скористаймося цими скарбами!

Світлана ПАНЬКОВА

⁴⁹ Берло Г. Мої знайомства з деякими українськими діячами // Україна.— 1929.— № 3—4.— С. 100. Досі згаданих щоденників О. Кониського в архівних збірках виявити не вдалося, тоді як більша частина його документів, листів, рукописів тощо, незважаючи на зміну місця й адреси, збереглася в доволі повному обсязі.

⁵⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 613, арк. 60—61 зв.

⁵¹ Там само.— Арк. 349 зв.— 350.

⁵² Там само.— Спр. 582, с. 65—66, 107—110.

⁵³ Там само.— Спр. 613, арк. 351.

⁵⁴ Хроніка НТШ.— Львів, 1908.— Ч. 36.— С. 34—36.

⁵⁵ Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури.— К., 1999.— С. 156.

⁵⁶ ІЛ НАН України, від. рукописних фондів і текстології, акти за 1948—1950 рр., арк. 143.

ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

Відомий громадсько-політичний і культурний діяч Наддніпрянщини, активний учасник українського націєтворення початку ХХ ст. Євген Чикаленко (1861—1929) підтримував багатолітні стосунки з українською Галичиною та її неофіційною академією наук — Науковим товариством ім. Шевченка. З початку 1900-х рр. він стає членом Товариства та бере участь у багатьох його важливих заходах як організатор та благодійник. Він спричинився до видавничого життя у Львові „Літературно-наукового вісника“ (друкованого органу НТШ), „Українсько-руської видавничої спілки“, заснування у Львові гуртожитку для студентів Львівського університету — Академічного дому, який був підпорядкований НТШ, до драматичних подій відомого конфлікту в Товаристві 1913 р. Цілком відповідним стане твердження про те, що Є. Чикаленко був одним із найяскравіших постатей НТШ з когорти наддніпрянців. Тому й не дивно, що у найтяжчий період його життя (еміграційний) товариство не забуло про свого благодійника й надавало йому матеріальну і моральну підтримку. Зв'язок Є. Чикаленка з НТШ не переривався майже 30 років. Відстежити динаміку його взаємин з Товариством та його членами можна за листуванням Є. Чикаленка з М. Грушевським, П. Стебницьким, К. Студинським, С. Єфремовим¹ та іншими сучасниками.

У листуванні обговорювалися основні події з життя НТШ, автори домовлялися про приїзди на його загальні збори, які вирішували важливі питання функціонування наукової інституції, наприклад, прийняття нового статуту у 1904 р. Листами пересилалася інформація про передання голосів київськими чи петербурзькими членами НТШ заступникам-галичанам. Бурхливе обговорювалося в листах і події 1913 р., коли наддніпрянці стали на захист М. Грушевського і відправили до Львова на відомі Загальні збори НТШ своїх трьох представників — Є. Чикаленка, В. Леонтовича і В. Шемета.

Перше зближення Є. Чикаленка з НТШ відбулося 1898 р., коли він радісно зустрів звістку про заснування у Львові заходами НТШ „ЛНВ“. Тоді Є. Чикаленко ще проживав в Одесі, був членом української тамтешньої „Громади“ та вже міцно стояв на національних позиціях. Тому й

почав наполегливо шукати для нового часопису прихильників і талановитих авторів. Спочатку українці Одеси стали міркувати про те, як би їм без перешкод отримувати львівський часопис, який могли завернути на кордоні російські бюрократи. Вони запропонували видавцям для українців Наддніпрянщини друкувати примірники „ЛНВ“ з назвою „Галицький ЛНВ“. Зазначимо, що саме з листів Є. Чикаленка до М. Грушевського стає відомо, що 1898 р., з ініціативи українців Одеси,

виходив не лише „ЛНВ“, але й „Галицький ЛНВ“. Він відрізнявся від примірника з традиційною назвою лише кольором обкладинки та зазначеним прикметником і виходив цілий рік для полегшого отримання часопису в Росії. Примірники „Галицького ЛНВ“ (11 книг) вдалося виявити у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Очевидно, цей комплект журналу належав О. Кониському, про що свідчить напис олівцем у кн. I (т. I) та вклесний конверт з адресою: „Росія. Киев. Бибиковский бульвар] № 2“. Підпис О. Кониського стоїть і на ще одній книзі „Галицького ЛНВ“ (т. III, кн. I).

Є. Чикаленко від початку виходу „ЛНВ“ співробітничав з ним: надсилав до редакції українські твори, ним же замовлені, але не дозволені до друку цензурою в Росії. До таких належав історич-

ний роман Д. Мордовця „Дві долі“. Є. Чикаленко прочитав у журналі „Зоря“ оповідання цього письменника „Сорока на лозі“. У ньому автор відобразив повневір'яння українських письменників у пошуках заробітку у чужих часописах і видавництвах. Ця тема зачепила Є. Чикаленка і він вирішив власними коштами преміювати твори Д. Мордовця у такому розмірі гонорару, який визначали російські видавництва, переконує письменника у потребі працювати на українській літературній ниві. На замовлення Є. Чикаленка Д. Мордовець створив роман „Дві долі“, який вийшов друком 1898 р. на сторінках „ЛНВ“².

Є. Чикаленко запропонував авторові за його працю 1000 крб. гонорару, але від нього Д. Мордовець відмовився. Тоді ці кошти благодійник запропонував НТШ з умовою створити Фонд літератів ім. Данила Мордовця для преміювання історичних творів українською мовою³. Це здійснилося, і з ньо-

Євген Чикаленко (1861—1926)

¹ Листування Михайла Грушевського.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2010.— Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка; Євген Чикаленко. Петро Стебницький. Листування. 1901—1922 роки.— К., 2008; Євген Чикаленко. Сергій Єфремов. Листування. 1903—1928 роки.— К., 2010.

² Літературно-науковий вісник (далі — ЛНВ).— 1898.— Т. I, кн. 1—2; Т. II, кн. 4—6.

³ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 26 листопада 1898 р. // Листування Михайла Грушевського.— Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка.— С. 41.

го отримали допомогу В. Самійленко (в 1900 р.— 102,10 кор.), О. Кобилянська (1904 р.— 250 кор.), Л. Лотоцький (1905 р.— 100 кор.), Г. Хоткевич (1906 р.— 100 кор.), О. Іванчук та Д. Лук'янович (1909 р.— по 100 кор.), М. Ткаченко (1911 р.— 200 кор.) та ін.

До „ЛНВ“ Є. Чикаленко переслав і ще один твір Д. Мордовця — повість „Семен Палій, воскреситель Правобережної України“, охарактеризувавши її як „непогане оповідання“, твори І. Карпенка-Карого⁴, М. Комарова та обіцяв: „Коли ще що трапиться, то буду посилати для Вас“⁵.

Як прихильник журналу, Є. Чикаленко інформував М. Грушевського, його редактора, і про становище часопису у київський період його видавничого життя: іноді попереджав про можливі штрафи або повідомляв про конфіскації окремих книг, часто робив застереження щодо публікацій певних матеріалів, які б могли спровокувати адміністративні санкції проти видавців. Відправляв для „ЛНВ“ твори маловідомих, але талановитих авторів, наприклад, у 1909 р.— статтю В. Приходька. Пропонував „ЛНВ“ публікувати й праці, які з різних причин не друкувала українська газета „Рада“.

Є. Чикаленко займав позицію дипломата і в окремих суперечливих ситуаціях, які виникали між редакцією „ЛНВ“ та його дописувачами, бо бажав, „аби українці брали якнайтіснішу участь в ЛНВістнику, єдиному журналі на Україні“⁶. Тому й старався помирити з виданням талановитих, але амбітних авторів, які були незадоволені гонорами або відхиленням від публікацій контрверсійних матеріалів та ін. Найчастіше такі ситуації виникали із В. Винниченком, інколи — С. Єфремовим і, як правило, залагоджувалися з допомогою Є. Чикаленка.

З листів до М. Грушевського стає відомо, що Є. Чикаленко матеріально підтримував і „Українсько-руську видавничу спілку“, ставши її пайовиком ще з 1898 р.

На початку ХХ ст. Чикаленко разом із М. Грушевським став ініціатором побудови у Львові гуртожитку для студентів Львівського університету.

У листі до М. Грушевського від 30 жовтня 1902 р. він писав: „Я рішив послати на сю мету десять тисяч рублів, але з умовою, щоб студентам українцям з Росії була деяка привилегія. Наприклад, коли в Академічній домі є одна вакансія, а на неї записалось скільки студентів і між ними є один українець з Росії, то йому треба дати перевагу, т. є. прийняти його без черги, бо йому, яко чужинцеві, важче орієнтуватись і прожити в чужій стороні. Само собою розуміється, що москвофілам галицьким чи російським в сім домі не повинно бути місця.“

Ще маленька увага. Я думаю, що містить більше двох студентів в однім покою неможливо; покої повинні бути для одного і для двох, я се знаю з власного досвіду і прошу се зауважити, бо потім не легко буде переіначувати“⁷. Протягом 1902—1904 рр. Є. Чикаленко переслав на будівництво Академічного дому 25 тис. крб. Він також шукав прихильників цієї справи серед заможних українців: порадив М. Грушевському звернутися до

українського патріота М. Аркаса, який проживав у Миколаєві і мав власні маєтки. М. Грушевський написав листа М. Аркасові і отримав від нього на зведення Академічного дому 500 крб.⁸ За сприяння Є. Чикаленка 1000 крб. переслав меценат В. Симиренко⁹.

М. Грушевський обговорював з Є. Чикаленком найважливіші питання, пов'язані з реалізацією проєкту. Він радився з приводу вибору та закупівлі земельної ділянки

Редакція газети „Рада“.

Сидять зліва направо: О. Кузьминський, С. Черкасенко, А. Пахаревський, Є. Чикаленко, Г. Шерстюк, С. Єфремов, Ф. Матушевський.
Стоять зліва направо: М. Гехтер, П. Понятенко, М. Вороний, М. Павловський, П. Гай, П. Сабалдир, С. Васильченко, О. Олесь. Київ, 1910 р.

під забудову, підпорядкування гуртожитку, механізму керування ним. Із „Заяв до народного комітету у Львові про необхідність будування та утвердження права власності на ґрунт для будови Академічного дому для Наукового товариства ім. Шевченка у Львові“¹⁰ стає відомо, що ґрунт під Академічний дім, закуплений наприкінці 1903 р. (800 сажнів за 26359,76 кор.), взяло у свою власність НТШ. У виборі земельної ділянки активну участь брав і Є. Чикаленко. Будинок гуртожитку зведено наприкінці 1906 р. на розі вулиць Супінського та Мохнацького (нині — вул. Коцюбинського, 21). До 1912 р. у ньому, крім гуртожитку, містилися

⁴ Карпенко-Карий І. Чумаки. Комедія в 4-х діях // ЛНВ.— Львів, 1898.— Т. III, кн. 7—9.— С. 140—201.

⁵ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 22 листопада 1897 р. // Листування Михайла Грушевського.— Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка.— С. 39.

⁶ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 23 жовтня 1907 р. // Там само.— С. 97.

⁷ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 30 жовтня 1902 р. // Там само.— С. 44—45.

⁸ Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України, ф. 323, оп. 1, спр. 8, арк. 1.

⁹ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 18 січня 1903 р. // Листування Михайла Грушевського.— Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка.— С. 47.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДІА України у Києві), ф. 1235, оп. 1, спр. 81.

бібліотека, музей і адміністрація НТШ. Кураторами Академічного дому стали М. Грушевський (голова), Є. Чикаленко та І. Франко (заступники). Будинок був власністю НТШ до 1939 р.

Як свідчать джерела, Є. Чикаленко постійно цікавився долею Академічного дому. Уже 1902 р. радив членам НТШ просити магістрат Львова подарувати Товариству земельну ділянку під будівництво або купити її. Єдиним власником Академічного дому він вважав лише НТШ, але водночас радив закріпити додаткові власницькі повноваження за „Товариством прихильників української науки, літератури і штуки“, створеним у Львові 1904 р., у разі небажаних змін у керівництві НТШ¹¹. Також Є. Чикаленко запропонував створити комітет чи кураторію з кількох осіб для вирішення найважливіших питань підпорядкування Академічного дому. Зазначимо, що у вирішенні організаційних питань він формулював поради дуже делікатно, неодноразово повторюючи фразу: „Вам там на місці видніше, то Ви й рішайте, а я „спорить і прерословить“ не буду“. Так Чикаленко відмовився від пропозиції самостійно вирішити питання про підпорядкування Академічного дому („бо не я один його буду“¹²) і в розв'язанні найважливіших завдань покладався на М. Грушевського та галичан. Попри те, згідно з листами Є. Чикаленка до М. Грушевського, до думки благодійника дослухалися. За його пропозицією був сформований кураторський комітет зазначеного складу, який мав право контролю над Академічним домом та у разі потреби — передачі власницьких повноважень іншому товариству. Щодо цього Є. Чикаленко робив такі застереження: „Сей комітет нехай вибере заступників на случай смерти своєї, щоб він ніколи не переривався. Знов, треба і комітет сей обмежити, аби він не переносив дому з одного Товариства до другого через примхи, а тільки тоді, коли данне Товариство, справді, нарушає умови, або веде дім до упадку і т. д.“¹³ Головою кураторського комітету до 1914 р. був М. Грушевський, тоді ж він передав свої повноваження Є. Чикаленкові. Про це свідчить його лист до Виділу НТШ:

„До Виділу Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові

Я одержав від проф. М. С. Грушевського листа, в котрім він повідомляє мене, що він зрікся уряду куратора „Академічного Дому“ і здає його мені. Я згоджуюсь прийняти на себе сей уряд, але не маючи змоги в близькім часі приїхати до Львова, прошу професора М. Грушевського прийняти на себе розпорядження „Академічним Домом“ особисто або через свого уповноваженого.

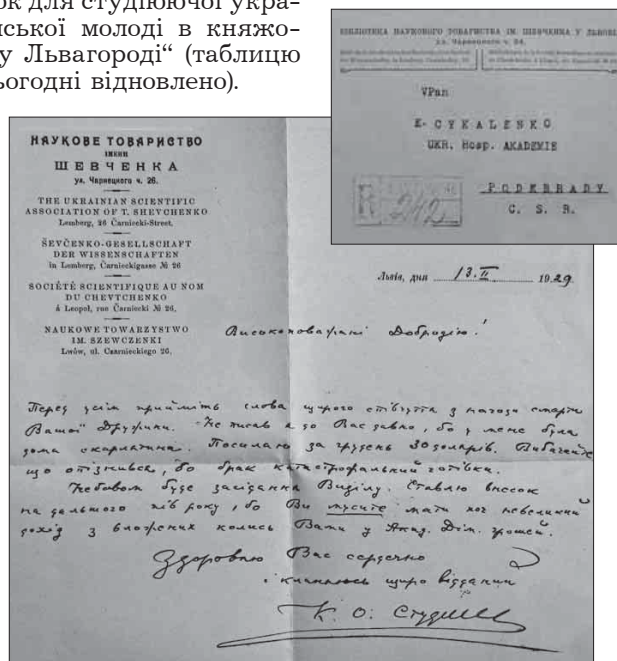
Про се маю честь повідомити Виділ Наукового Т[овариств]ва ім. Т. Шевченка.

З поважаннем
25 /VI 1914 ст. ст.
Кисловодськ на Кавказі¹⁴.
Євген Чикаленко

Про долю Академічного дому члени НТШ радилися з Є. Чикаленком і наприкінці 1920-х рр., коли

постало питання про його ліквідацію у зв'язку з важкими умовами існування як самого товариства, так і гуртожитку, підпорядкованого йому. У листі К. Студинського до Євгена Харлампійовича довідуємося про намір адресата повернути Чикаленкові частину коштів, вкладених ним в Академічний дім: „Я рад би щоби Товариство признало Вам відсотки від сеї вищої квоти по конець Вашого, дай Боже, як найдовшого життя. При сьгоднішній господарці Академічний Дім може хилитися до руїни, а сего я, як господар Товариства, що вложило в будівлю рівно ж около 20.000 долларів, бачити не хочу“. Є. Чикаленко, як і завжди, стосовно Академічного дому цілком покладався на членів НТШ.

Пізніше заслуги Є. Чикаленка були увічнінені НТШ меморіальною таблицею, на якій вписані слова: „Євгенові Чикаленкові, меценатові української академічної молоді, що велів коштом дарованих на побудову Академічного дому 40 тисяч золотих карбованців уфундувати житловий осередок для студуючої української молоді в княжому Львагороді“ (таблицю сьгодні відновлено).

Лист голови НТШ Кирила Студинського до Євгена Чикаленка. Львів, 13 лютого 1929 р.

З епістолярних джерел довідуємося, що НТШ надавало Є. Чикаленкові грошову допомогу, коли в еміграції він опинився в скрутному матеріальному становищі. Так, 13 лютого 1929 р. К. Студинський повідомляв Євгена Харлампійовича про надсилання йому Товариством 30 дол. США та про намір на найближчому засіданні Виділу НТШ поставити питання про виплату йому щомісячної допомоги такого ж розміру у наступні півроку: „Ви мусите мати хоч невеликий дохід з вложений колись у Академічний Дім грошей“¹⁵.

Як член НТШ, Є. Чикаленко за змогою їздив до Львова на Загальні збори Товариства, але частіше

¹¹ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 24 січня 1904 р. // Листування Михайла Грушевського.— Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка.— С. 49.

¹² Там само.— С. 50.

¹³ Там само.

¹⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 274, оп. 5, спр. 42, арк. 445—447.

¹⁵ Листи Студинського Чикаленкові Є.— Українська вільна академія наук у Нью-Йорку (далі — УВАН), ф. 86.

відав свої повноваження М. Грушевському або І. Джиджорі, особливо під час обговорення чи голосування важливих питань (наприклад, 23 травня 1911 р.¹⁶, 18 травня 1913 р.¹⁷ та ін.). В НТШ існувала практика передачі закордонними членами Товариства через неможливість їхнього приїзду до Львова на Загальні збори своїх повноважень галицьким членам. Так, Є. Чикаленко у листах до М. Грушевського просив вислати прізвиська членів НТШ, яким наддніпрянці могли передати свої голоси під час голосування нового Статуту НТШ у 1904 р. Він закликав відповідально поставитися до справи і членів НТШ з Петербурга. У листі від 1 березня 1904 р. до голови української „Громади“ Петербурга П. Стебницького писав: „22 марта відбудуться збори Наук[ового] Т[овариств]ва ім. Шевченка у Львові. Ми, скільки душ, збираємося їхати, боронити проєкт статуту Франка і К° від проєкту Колесси і К°. Треба, щоб і петербурзькі члени послали кого-небудь, або хоч свої голоси, бо коли Грушевського і Ф[ран]ка випруть з Т[овариств]ва, то воно пропаде“¹⁸.

1904 р. було вироблено два проєкти статуту: І. Франка та О. Колесси, вони мали суттєві відмінності і викликали бурхливі дискусії. З листів Є. Чикаленка випливає, що наддніпрянські члени НТШ були прихильниками проєкту І. Франка, агітували за нього, проте вносили і свої поправки. Наприклад, пропонували Виділ НТШ обирати не на рік, а на три, щоб забезпечити наддніпрянцям активнішу участь у виборах¹⁹. Ще напередодні зборів НТШ Є. Чикаленко повідомляв, що вони підтримають статут І. Франка, бо писав голові Товариства: „Треба Вам сказати, що ми рішили підтримувати проєкт Франка, але в крайності ми згожуємося поступитись деякими правами, зоставляючи за собою право голосувати при змінах статута та при виборах уряду Товариства“²⁰.

Є. Чикаленко часто координував голову НТШ і щодо дат проведення Загальних зборів Товариства: пропонував періоди свят (Різдвяних чи

Великодніх), коли мали можливість приїхати до Львова члени не лише з Києва, але й з Петербурга, Одеси, Чернігова і т. д. 1911 р. Є. Чикаленко був членом Ревізійної комісії НТШ, займався справами книгарні Товариства²¹.

Є. Чикаленко завжди повідомляв М. Грушевського про потребу запросити на Загальні збори конкретних членів НТШ, знаючи, що вони у той час мали бути у Львові, наприклад, В. Леонтовича, І. Стешенка та ін. Коли українська громада Києва 1905 р. вперше відправляла до Львова на Загальні збори НТШ І. Стешенка, Є. Чикаленко просив М. Грушевського, щоб Товариство особисто запросило новачка на збори.

НТШ отримувало від наддніпрянців і матеріальну допомогу. Про це свідчать факти з листів Є. Чикаленка до М. Грушевського.

Після одного з наукових засідань. Зліва направо: Михайло Обідний, ..., Василь Авраменко, ..., Євген Чикаленко. *Подєбради, кін. 1920-х рр.*

Так, 19 вересня 1904 р. він писав: „Разом з сим оповіщаю Вас (не особисто від себе), що всі гроші, які Ви затримали у себе з призначених перше на Т[овариств]во ім. Шевченка, Ви можете тепер вжити на нове Т[овариств]во „Прихильників науки, літератури, штуки“, але надалі ся асігновка значно зменшиться; зараз я не можу Вам сказати до якої іменно суми“²². Про це ж Є. Чикаленко писав

і 28 грудня 1904 р.: „Я Вам колис писав, що всі гроші, вислані Вам і не передані Вами в Наук[ове] т[овариств]во ім. Шевченка, Ви можете передати „Т[овариств]ву прихильників“, чи куди самі знаєте, бо Вам там видніше — куди більше треба. Так само зробіть і з тепер висланими; але майте на увазі, що надалі суму, яку Вам завжди висилали, порішено поменчити“²³.

Важливу дипломатичну місію Є. Чикаленко відіграв і в драматичних подіях життя НТШ 1913 р., коли частина членів Товариства виступила анонімною брошурою проти голови М. Грушевського. Оскільки ці події широко висвітлені у науковій літературі²⁴, то лише зазначимо, що Є. Чикаленко у тій ситуації дуже прихильно поставився до М. Грушевського і морально підтримав його.

¹⁶ Листівка Чикаленка Є. Грушевському М. 14 травня 1911 р. // Листування Михайла Грушевського.— Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка.— С. 121.

¹⁷ Листівка Чикаленка Є. Грушевському М. 18 травня 1913 р. // Там само.— С. 127.

¹⁸ Євген Чикаленко. Петро Стебницький. Листування. 1901—1922 роки.— К., 2008.— С. 33.

¹⁹ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 24 січня 1904 р. // Листування Михайла Грушевського.— Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка.— С. 51.

²⁰ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 14 лютого 1904 р. // Там само.— С. 52.

²¹ Листівки 14 травня 1911 р., 30 січня 1911 р., кінець 1911 р. // Там само.— С. 120—121.

²² Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 19 вересня 1904 р. // Там само.— С. 56.

²³ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 6 грудня 1904 р. // Там само.— С. 57.

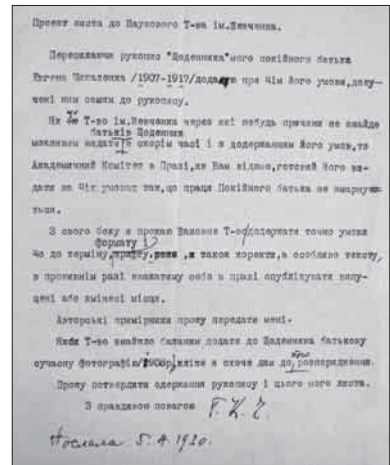
²⁴ Листи М. Грушевського за 1913 р., пов'язані з конфліктом в НТШ, вміщені у „Щоденнику“ Є. Чикаленка (1931). Їх активно використовував Л. Винар у своїх дослідженнях. У статті „Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка“ історик широко цитував лист М. Грушевського до Є. Чикаленка за 23 серпня 1913 р. де висвітлив підґрунтя конфлікту в НТШ, відобразив роль Є. Чикаленка у подіях, спровокованих конфліктом, його наполегливість у відстоюванні справедливої оцінки діяльності М. Грушевського. Цілом лист

Найвиразніше реакцію Є. Чикаленка на події в НТШ 1913 р. відображає його листування з М. Грушевським. У листах М. Грушевського чітко сформульовані причини конфлікту — політичні. Полемічну кампанію проти нього організували політики з Народного комітету Української народно-демократичної партії, які мали на меті, за словами історика, „сприкрити мені так Галичину, щоб справді плюнув на все і втік з неї без оглядки“²⁵. Галицькі політики таким способом хотіли витіснити найповажнішого українця з Галичини і розв'язати собі руки для ведення угодовської політики з польським урядом, яку М. Грушевський засуджував, а самих галичан критикував за опортунізм.

На захист голови НТШ стали його київські члени, серед них і Є. Чикаленко. Він був глибоко збентежений отриманою від Товариства брошурою, назвав її цілком несправедливою та без вагань став на бік М. Грушевського. Він писав: „Ви потрібні як науковий чоловік, ще потрібніші як публіцист, як політик, який має ясний, глибокий розум і сталеву логіку“, або: „Ви вище всіх головою і повинні так і триматись“²⁶ мали велику моральну підтримку для М. Грушевського у період його психологічних переживань. Як відомо, Є. Чикаленко разом з В. Леонтовичем та В. Шеметом були делеговані київськими членами НТШ у Львів на Надзвичайні збори НТШ 26 грудня 1913 р. із вимогами сатисфакції професорові.

Листування Є. Чикаленка еміграційного періоду (із К. Студинським, В. Гнатюком, В. Дорошенком)²⁷ дає можливість простежити його взаємини з НТШ у 1920-ті рр. і до останніх років життя. Основною справою для Є. Чикаленка на чужині стала праця над мемуарами: він наполегливо спостерігав за подіями доби, спілкувався з відомими політиками, стежив за інформацією періодичних видань і детально хроніку подій виписував на сторінках свого „Щоденника“. Для того, щоб забезпечити себе матеріально, Є. Чикаленко наважується надрукувати свої „Спогади“ (1861—1907) та частину „Щоденника“ (1907—1917). Як відомо, фрагменти його „Спогадів“ у 1920-ті рр. друкувалися в „ЛНВ“²⁸, українській газеті „Свобода“ у США²⁹ та у 1925—

1926 рр. вийшли окремим виданням у Львові заходами видавничої спілки „Діло“. Після виходу „Спогадів“ Є. Чикаленко починає шукати видавця і для частини свого „Щоденника“ та звертається до НТШ: пропонує Виділові Товариства купити у нього за 200 дол. США рукопис³⁰ з певними умовами, які збереглися: у фонді НТШ у Львові, фондах Ганни Чикаленко-Келлер та Є. Чикаленка в УВАН (США). Автор у них формулює пропозиції: 1) видати „Щоденник“ раз накладом 3 тис. примірників у такому форматі, як були видані „Спогади“; 2) вислати йому спочатку 100 дол. США, по отриманню яких автор вислав рукопис; 3) якщо НТШ не виконає замовлення за два роки, то автор мав право продати свій рукопис іншому видавцеві, не повертаючи гонорару; 4) ніяких текстологічних змін, скорочень, виправлень без його згоди Товариство не вносило; 5) нагляд за друком та коректурою „Щоденника“ доручити В. Дорошенку. Згодом Є. Чикаленко додав ще такі умови: 1) вислати йому 10 авторських примірників „Щоденника“ та 2) він мав право приступити до перевидання „Щоденника“ за умови збереження на складі НТШ біля 200 примірників книжок³¹.

Проект листа Г. Чикаленко-Келлер до В. Дорошенка. Львів, 5 квітня 1930 р.

Як свідчать джерела, Є. Чикаленко продав НТШ рукопис свого „Щоденника“ восени 1927 р., а вже 12 грудня того ж року отримав визначену частину гонорару та просив прислати йому умови на відповідному бланку НТШ для офіційного оформлення їхніх взаємин³². Проте НТШ не поспішало з відповіддю авторові, бо, оче-

опублікував Л. Винар у документальному додатку до розвідки „Михайло Грушевський і загальні збори НТШ у 1913 році. (З архівних матеріалів)“ з поміткою про передрук джерела зі „Щоденника“ Є. Чикаленка. Історик назвав лист джерелом винятково важливим „для вивчення правдивої історії НТШ в тому часі діяльності М. Грушевського в Галичині, а також для розуміння моральної атмосфери у Львові напередодні і в ході річних зборів товариства“, та для відображення першої реакції М. Грушевського на події, його внутрішнього стану і переживань. Листи М. Грушевського до Є. Чикаленка за 25 (5) серпня та 4 (17) серпня 1913 р. із „Щоденника“ Є. Чикаленка передруковані і в монографії Л. Винара „Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892—1934“. У праці вміщені документальні додатки, які відображали діяльність М. Грушевського на посаді голови НТШ: його виступи на Загальних зборах Товариства, що згадувалися і в листах Є. Чикаленка, публікації С. Єфремова у „Раді“, які виходили під рубрикою „З нашого життя. За рік 1913“, і були присвячені подіям в НТШ літа 1913 р. та відповіді на них С. Томашівського і С. Рудницького, які друкувалися відповідно в газетах „Рада“ та „Діло“.

Лист М. Грушевського та три листи Є. Чикаленка до нього, присвячені подіям в НТШ у 1913 р., вміщені у збірнику „Наша політика“. У нашій статті використані брошури „Перед Загальними Зборами Наукового Товариства ім. Шевченка“ та „В обороні правди“ з цього збірника.

²⁵ Лист Грушевського М. Чикаленку Є. 23 липня (5 серпня) 1913 р. // Листування Михайла Грушевського.— Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка.— С. 131.

²⁶ Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 28 липня 1913 р. // Там само.— С. 132.

²⁷ Листи зазначених осіб до Є. Чикаленка, виявлені у фонді Є. Чикаленка.— УВАН, ф. 86.

²⁸ „Уривки зі споминів“ Є. Чикаленка у 1924 р. друкувалися в „ЛНВ“: 1881—1886 рр. (ЛНВ.— 1924.— Т. LXXXIII, кн. V.— Трав.— С. 29—45); 1890—1900 (Там само.— 1924.— Кн. VI.— Черв.— С. 129—144; Кн. VII—IX.— Лип.— верес.).— С. 257—284; Кн. X.— Жовт.— С. 58—64; Кн. XI.— Лист.— С. 118—125; Кн. XII.— Груд.— С. 217—226.

²⁹ „Спогади“ (1861—1906) Є. Чикаленка почали друкуватися у газеті „Свобода“ за 2 лютого 1924 р. (Ч. 35.— С. 3) з передмовою автора, яку він написав 1923 р. у Рабентштайні. Як і в наступних виданнях, ця перша публікація складалася з фейлетонів та розділів і друкувалася до кінця вересня 1924 р. (Ч. 227.— 29 верес.— С. 3).

³⁰ Лист Чикаленка Є. Студинському К. 8 листопада 1927 р. // Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 413, арк. 6.

³¹ Там само.— Арк. 9.

³² Там само.— Арк. 8.

видно, не мало можливості реалізувати проєкт. Є. Чикаленко так і не дочекався відповіді від Товариства, а тому його справу продовжила донька Ганна Чикаленко-Келлер, яка 1930 р. відправила НТШ копію умов Є. Чикаленка та просила від Товариства підтвердження. Але згодом від В. Дорошенка вона дізналася, що НТШ не збиралося видавати батькової праці, виплативши авторові гонорар як своєрідну пенсію. Для того, щоб не образити Є. Чикаленка, Виділ НТШ вирішив виділенням йому грошам надати форму гонорару.

У 1930 р. ж виношувався задум видати „Щоденник” Є. Чикаленка фондом його імені, заснованим при Українському академічному комітеті у Празі. З цього приводу комітет надіслав кілька офіційних листів НТШ, щоб остаточно з'ясувати наміри Львова щодо видання „Щоденника”. Проте ні перший, ні другий задум не були реалізовані. Як відомо, „Щоденник” Є. Чикаленка видала 1931 р. львівська спілка „Червона калина”. Зазначимо, що пропозицію щодо цього видавництва авторові ру-

копису ще в 1923 р. зробив співредактор „ЛНВ” В. Гнатюк³³, який неприхильно поставився до наміру Є. Чикаленка видавати мемуари у США, де, на його думку, вони не знайдуть свого читача. В. Гнатюк пропонував авторові реалізувати свій проєкт лише в Галичині заходами або „Червоної калини”, яка спеціалізувалася на виданні мемуарної літератури, або Українсько-руської видавничої спілки. На його думку, тут книжка знайшла б своїх прихильників серед українців Польщі та Чехії. Із листів Г. Чикаленко-Келлер до В. Дорошенка відомо, що вона запропонувала написати йому першу біографію про батька, яка увійшла як передмова до першого, львівського, видання „Щоденника”.

Наприкінці зазначимо, що постать Є. Чикаленка, 150-річчя від народження якого цього року відзначаємо, найвиразніше вимальовується серед усіх київських членів НТШ. Він зробив вагомий внесок у розбудову Товариства, про що мають пам'ятати всі українці — як наддніпрянці, так і галичани.

Інна СТАРОВОЙТЕНКО

В ОБІЙМАХ ПОЛІТИКИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТАЄМНИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ЛЬВОВІ, 1921—1925 РОКИ

(До 90-річчя від створення)

Український таємний університет (УТУ), який діяв у Львові в 1921—1925 рр.¹, був створений на хвилі розчарування галицьких українців результатами Першої світової війни, передусім поразкою Західно-Української Народної Республіки. З українського боку нелегальний університет поєднав дуже складні післявоєнні переживання — фізичне й духовне спустошення, зумовлене військовою поразкою і втратою державності, з упертим бажанням довести полякам свою національну життєздатність. Головним творцем

університету було Наукове товариство ім. Шевченка — установа, яка об'єднувала українську інтелектуальну еліту Галичини і ще до війни здобула реноме неофіційної української академії наук². Для більшості членів НТШ можливість створити національний університет була не тільки питанням суспільного розвитку, а й справою особистого життєвого інтересу. Багато з них бачили в такому університеті місце своєї праці. Утворення нелегального університету відповідало також інтересам українських політичних сил, які після

³³ Лист Гнатюка В. до Чикаленка Є. 6 листопада 1923 р.— УВАН, ф. 86 (Є. Чикаленко).

¹ Про Український таємний університет у Львові писали: Мудрий В. Український університет у Львові (1921—1925).— Нюрнберг, 1948 (передрук у кн.: Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині.— Львів; Нью-Йорк, 1999); Кислий В. Українські високі школи у Львові і студентський рух у Західній Україні у першій половині 20-х років ХХ століття.— Львів, 1991; Хобзей П. Таємний Університет у Львові // Україна: Наука і культура.— К., 1991.— Вип. 25.— С. 45—59; Лазечко П. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові (1924—1925 рр.) // Український історичний журнал.— К., 1994.— № 6.— С. 64—71; Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині.— Львів; Нью-Йорк, 1999; Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях, ХІХ—ХХ ст.— Львів, 2001; Савенко Т. Роль і місце НТШ у вирішенні університетського питання у Східній Галичині // Новий колегіум: Науковий інформаційний журнал (Харків).— 2007.— № 1.— С. 20—24; Кульчицька Т. Лекції Мирона Кордуби в Українському таємному університеті у Львові (1921—1925) в контексті тогочасних циклографічних видань вищої школи // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка: Збірник наук. праць.— 2008.— Вип. 1 (16).— С. 167—177; Виздрік В. С. До питання становлення Українського таємного університету у Львові // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Серія: Держава та армія.— 2009.— № 652.— С. 116—121; Савенко В. Роль НТШ у діяльності Українського таємного університету (1921—1925) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Історія.— 2009.— Вип. 1.— С. 46—52; його ж. Боротьба НТШ за відкриття українського університету у Львові в 20-х рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.— 2009.— Вип. 2.— С. 139—146. Незважаючи на доволі розлогу історіографію, виразної картини історії нелегального Українського університету досі не маємо. Насамперед це стосується питань, пов'язаних з інтерпретацією різних аспектів українсько-польського університетського конфлікту в першій чверті ХХ ст.

² НТШ уклало меморіал від 26 лютого 1916 р.: Denkschrift ueber die Notwendigkeit der Errichtung einer ukrainischen Universität in Lemberg. Als Manuskript in 50 nummerierten Exemplaren gedruckt.— Lemberg, 1916. Це єдиний з часів війни документ, в якому українці публічно домогалися створення у Львові національного університету.

розпаду Австро-Угорської монархії на деякий час утратили ідеологічні орієнтири, потребували переосмислення програмних положень, а тому шукали об'єкт для прикладання своїх зусиль.

На початку 1920-х рр. польський уряд, не маючи програми полагодження українського питання, демонстрував готовність до поступок, але на низовому рівні ця політика нашоувалася на опір місцевих польських середовищ, у тому числі й інтелектуальних, яких не покидало прагнення покарати українців за збройну боротьбу 1918—1919 рр. Новий етап українсько-польського університетського конфлікту розпочався в серпні 1919 р., коли з'явилося оголошення про те, що на навчання до Львівського університету (перейменованого на Університет Яна Казимира) будуть допущені тільки ті громадяни Польської держави, які виконали свій військовий обов'язок у лавах польської армії, а також громадяни союзних із Польщею держав. Для більшості галицьких українців це означало цілковиту заборону на навчання в університеті, адже вони не були ні громадянами Польщі (відмовлялися приймати польське громадянство у надії на відновлення ЗУНР), ні солдатами польської армії (воювали переважно в лавах австрійської, а пізніше Української Галицької армії).

З цієї ж причини були закриті й українські кафедри, які діяли у Львівському університеті до війни³.

Нові університетські вимоги призвели до активізації українських молодіжних середовищ та спонукали заявити про себе групу українських учених, пов'язаних із НТШ. Результатом наради, яка відбулася 19 серпня 1919 р. з участю докторів В. Щурата, І. Свенціцького, І. Крип'якевича, Б. Барвінського і В. Гарасимчука, була ухвала підтримати студентську молоддь і заснувати у Львові українські університетські курси спільними зусиллями НТШ, Національного музею, Товариства наукових викладів ім. П. Могили, згодом Ставропігійського інституту. Однак польська влада, під претекстом порушення статутних положень і чинного законодавства, заборонила українським товариствам

відкрити ці курси. Всупереч забороні такі осередки навчання почали виникати стихійно, особливо взимку 1920/21 н. р., у міру того як до Галичини поверталися з фронту, полону, таборів для інтернованих молоді люди з незакінченою вищою освітою або ж випускники гімназій, які хотіли продовжити навчання. І польська, і українська сторони, охоплені післявоєнною лихоманкою, яка з'явилася на ґрунті невичерпаних конфліктних настроїв, будь-що намагалися довести свою перевагу. Українці демонстративно не визнавали Польської держави, а поляки намагалися знайти для них найдошкульніше покарання.

Рішення про створення у Львові на базі нелегальних курсів українського університету (з факультетами — філософським, правничим і медичним)

ухвалене в липні 1921 р. на Крайовому студентському з'їзді. Тоді ж відбулося засідання викладачів університетських курсів, на якому обрано перший сенат УТУ, ректора і деканів. З'їзд, відображаючи настрої українського суспільства, ухвалив рішення застосувати „бойкот“ (громадський осуд, який нерідко перетворювався на побиття) стосовно тих українців, які вступатимуть до Університету Яна Казимира та інших офіційних вищих навчальних закладів Польщі. Літо 1921 р. було ви-

Члени Сенату та професорського складу Українського таємного університету у Львові. Сидять зліва направо: Мирон Кордуба, Мар'ян Панчишин, Василь Щурат, Михайло Галуцинський, ...; стоять зліва направо: Іван Раковський, Володимир Вергановський, Іван Панькевич, Роман Цегельський ... Перша половина 1920-х рр.

користано для збору матеріальних засобів, підготовки приміщень для УТУ. Ці заходи координувала Університетська комісія на чолі з головою НТШ В. Щуратом (діяла як секція Українського горажанського комітету). У вересні 1921 р. всі рішення і практичні кроки щодо організації у Львові УТУ затвердила Українська міжпартійна рада — найвища тоді в Галичині українська політична установа⁴. Хоча її голова В. Бачинський був противником утворення нелегального університету і мав погані стосунки зі В. Щуратом, для українських політичних сил це був один із небагатьох способів заявити про себе.

Запис студентів до Українського університету у Львові (такою була „офіційна“ назва) розпочався 15 вересня 1921 р. Початок діяльності навчаль-

³ Державний архів Львівської області, ф. 26 (Львівський університет), оп. 14, спр. 2, арк. 1; спр. 3, арк. 9; оп. 8, спр. 411, арк. 1 та ін. (Листи-повідомлення про звільнення з університету, які отримали викладачі-українці влітку 1919 р.).

⁴ У зверненні до населення від 25 вересня 1921 р. президія Міжпартійної ради трактувала заходи щодо створення у Львові українського університету як зміну національно-політичної тактики (перехід від „оборонної акції“ до „творчої праці на культурному полі“, що мало свідчити про зрілість українського суспільства) і закликала „усі чинники, заняті при будівництві українського університету й других вищих шкіл у Львові, щоби не уступали перед ніякими загрозами — ні перед голосами польської преси, ні некультурними виступами вшехпольської молоді і її професорів, ні перед терором і репресіями польських поліційних і воєводських органів і витривали на своїх становищах до остатку“ (Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 310 (Український університет у Львові, 1921—1925), оп. 1, спр. 1, арк. 6).

ного закладу збігся із новим загостренням українсько-польських відносин. Університет і його творці з числа українських учених стали заручниками радикальних сил з обох боків. Деяка частина української студентської молоді, запал якої не вичерпався на полях битв воєн, сприйняла нелегальний університет як осередок активної антипольської діяльності. Своєю чергою польський уряд у Варшаві не міг опанувати ситуації та підігравав антиукраїнським настроєм місцевої ендецької молоді. У розпал організаційних заходів щодо створення УТУ 25 вересня 1921 р. С. Федак, один із лідерів української студентської молоді у Львові і бойовик УВО, вчинив замах на голову Польської держави Ю. Пілсудського та львівського воєводу К. Грабовського (мотиви замаху і вибраний для того час досі залишили чимало питань). Це дало привід польській поліції для арештів організаторів УТУ. Три місяці в ув'язненні провів перший ректор В. Щурат. Урочиста інавгурація Українського університету відбулася 23 жовтня 1921 р. у великій залі Народного дому. У зв'язку з ув'язненням ректора, вступну промову виголосив проректор М. Панчишин.

2.50/25. БУДЖЕТ УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ у Львові.

I. Сумаричний вказ прелегентів і годни викладових в акад.р.1922/23:

1. Медичний виділ - 7 прелегентів /62 год./	Мил 15,500,000.-
2. Філософський виділ - 27 прел. /148 год./	42,000,000.-
3. Правничий виділ - 23 прел. /108 год./	32,000,000.-
Всіх прелегентів с 57; всіх годни викладових тисиво с 313 / + 40/	
а/ постійну платню побирає 9 прелегентів	32,400,000.-
б/ Ректор	4,200,000.-
в/ 3. деканів	10,800,000.-
Разом Мил 136,900,000.-	

II. Вказ видатків на виділі:

а/ медичний виділ - для 4. іновативів	Мил 30,000,000.-
б/ правничий виділ - семінарі	5,000,000.-
в/ філософський виділ	
1. семінарі окислоу філософії і політології	1,000,000.-
2. Україністика	2,500,000.-
3. Філософ. класична	1,000,000.-
4. природничі лабораторія і семінарі	5,000,000.-
5. історичний семінар	3,000,000.-
6. бібліотека і математика	5,000,000.-
7. германістика	500,000.-
18,000,000.-	

III. Канцелярія:

Сумарично / поміщення, персонал, адміністрація, обслу- га викладових саль, опал, світло і т.д./	32,100,000.-
Прелімінар видатків вносить загально	Мил 222,000,000.-

Зведений бюджет УТУ на 1922/23 н. р. (ЦДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 151, арк. 1)

Структура, керівництво і навчальний процес в УТУ будувалися за зразком довоєнних австрійських університетів. Існувало три факультети: філософський, правничий і медичний. У 1921/22 н. р. четвертий факультет був технічний, який наступного року виокремився в нелегальну Українську політехнічну школу у Львові (з вересня 1923 р.— Українська висока технічна школа). Заведено вважати, що наприкінці 1922 р. в УТУ діяло 65 кафедр. В історії таємного університету було три ректори: літературознавець В. Щурат, лікар М. Панчишин і адвокат Є. Давидяк (математик М. Чайковський, обраний ректором після М. Панчишина, внаслідок протиріч відмовився від

посади). Першими деканами факультетів стали: філософського — М. Кордуба (колишній професор гімназії в Чернівцях), правничого — В. Вергановський (колишній приват-доцент кафедри цивільного процесу Львівського університету), медичного — І. Куровець (член Українського лікарського товариства, державний секретар суспільного здоров'я у першому уряді ЗУНР). Канцелярія, яка під незмінним керівництвом Василя Мудрого — квестора (адміністратора) і секретаря УТУ, працювала в похідному режимі. У ній містилася тільки актуальна документація, всі інші матеріали були упаковані у валізи й зберігалися у сховках. Як архів для університету потаємно використовувалася бібліотека НТШ.

Керівництво УТУ самостійно не ухвалювало рішень. Поступово українські політики (особливо радикальне молодіжне крило) значно обмежили роль науково-викладацької спільноти у вирішенні університетських питань. У лютому 1923 р. була створена т. зв. Кураторія українських високих шкіл у Львові із завданням дбати про матеріальне забезпечення нелегальних університету й політехніки, працевлаштовувати випускників або створювати для них можливість продовжувати навчання за кордоном, а також забезпечувати політичну підтримку ідеї Українського університету. До складу Кураторії входили представники українських наукових, культурно-освітніх, господарських й економічних установ, політичних партій, ректори двох вищих навчальних закладів, представники університетського сенату та студентства. Її головою був В. Децикевич, колишній керівник галицького департаменту міністерства внутрішніх справ у Відні та віце-президент Галицького намісництва, згодом сенатор польського сейму від УНДО (в УТУ — викладач адміністративного права). Діяльність Кураторії мала суперечливий характер. З одного боку, вона забезпечила необхідну для нелегального університету підтримку, підкреслювала його зв'язок із потребами національного розвитку. Але з другого, зважаючи на представництво різних політичних сил, жодна з яких не мала власної концепції розв'язання університетського питання, Кураторія парализувала всі заходи щодо легалізації університету.

Нагальною проблемою для керівництва УТУ був пошук засобів на його утримання. „Фонди добуваються з всенародніх складок у цілому краю в грошах і натураліях, як збіжа, бараболі“, — так у січні 1923 р. В. Мудрий інформував європейську наукову спільноту про джерела надходження коштів на потреби УТУ⁵. Матеріальним забезпеченням займалася головно Українська крайова студентська рада. Збір продуктових і фінансових ресурсів відбувався під час жнив, Різдва і Великодніх свят, спеціальних концертів, театралізованих вистав, вечорниць. Зібрані кошти призначалися на допомогу незаможним студентам, політв'язням, на потреби студентської їдальні, на адміністрацію нелегальних навчальних закладів, утримання лабораторій та оплату праці викладачів. (Нараховувалась зазвичай поодинокі, тільки деякі професори отримували ще й постійну місячну платню. Назагал ця оплата не була високою, тому в міру стабілізації в Польщі фінансово-грошової системи працювати в УТУ ставало не вигідно.) Іншим важ-

⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 12, арк. 1 зв. (З відповідей В. Мудрого на питальник німецької наукової енциклопедії Minerva: Jahrbuch der gelehrten Welt. Львів, 26 січня 1923 р.)

ливим джерелом фінансової допомоги для Українського університету була американська діаспора.

УТУ об'єднав викладачів із різним досвідом і поглядами. Основу викладацького складу становило покоління українських вчених, 1870—1880-х рр. народження. Вони навчалися у Львівському, Віденському та інших європейських університетах, мали захищені докторати (переважно у Відні). Більшість з них напередодні війни працювала учителями гімназій і не мала, зважаючи на політичну перевагу в Галичині поляків, жодних шансів на університетську кар'єру. З відновленням Польської держави цю перспективу, як могло здаватися, втратили й ті учені (зокрема, В. Вергановський та І. Свенціцький), які перед війною таки отримали викладацькі посади у Львівському університеті. Ще песимістичнішими, порівняно з гуманітаріями, були прогнози українських медиків. Медична сфера у Львові (й Галичині загалом) була здомінована поляками та євреями. Тому може здатися нетиповим рішення М. Панчишина, доцента анатомії Львівського університету, який здобув медичну освіту завдяки польським меценатам, вибрати українську ідентичність і взяти участь у створенні в УТУ медичного факультету. Попри суспільні настрої, які сприяли організації у Львові нелегального університету, цей заклад наваряд чи міг відбутися без В. Щурата, талановитої й надзвичайно амбітної людини. Серед викладачів були й кілька вихідців з Наддніпрянщини, зокрема, колишній заступник міністра освіти в уряді УНР, художник П. Холодний (викладав хемію і фізику) та літературознавець Л. Білецький (викладав методологію української літератури), але інших контактів наддніпрянських учених з УТУ не було.

У перші два роки праці УТУ на трьох факультетах було записано (в канцелярії) більше тисячі дійсних студентів і більше двохсот вільних слухачів, але наваряд чи всі вони перебували у Львові й відвідували заняття. За популярністю першість утримував правничий факультет, найменше було медиків. Студентське середовище УТУ не було єдиним ні соціально, ні ідейно. Сучасники відзначають різниці в майновому статусі студентів. Траплялося так, що діти заможних батьків відвідували заняття лише задля розваги, аби було чим хизуватися у товаристві⁶. Після врегулювання міжнародного статусу Східної Галичини навчання в нелегальному університеті, який не мав повноцінної матеріальної бази і зазнавав тиску влади, суперечило не тільки особистим життєвим інтересам молодого людини, закриваючи можливість для професійного й кар'єрного зростання, а й втрачало національно-політичну актуальність. Упродовж перших двох років діяльності УТУ повоєнне бажання української молоді продовжити (чи хоч якось завершити) навчання вичерпалося. У міру того як налагоджувалося мирне життя і затиралася почуття національної образи, з'являлися нові можливості й потреби. У когось вичерпувалися освітні амбіції, а хтось знаходив можливість для продовження навчання за кордоном або в польсь-

ких університетах, порушуючи прийнятий на початку принцип їх бойкоту.

Навчальні програми в УТУ укладалися поточно (на семестр) і коригувалися залежно від наявності викладачів. Тематика навчальних дисциплін здебільшого сформувалася ще в 1919—1921 рр., коли напівлегально діяли у Львові т. зв. університетські курси. Найрозбудованішим за

Титульні сторінки „Історичного вісника”, неперіодичного друкованого органу студентів-істориків УТУ (ЦДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 149)

напрямами підготовки і тематикою дисциплін був філософський факультет, де українські вчені, особливо філологи, могли конкурувати з європейськими науковими школами. Медичний факультет, зважаючи на брак матеріально-технічної бази, мав на меті підготувати студента до студій у західних університетах. Про зміст і науковий рівень навчальних курсів відомо небагато. Згодом колишні студенти акцентували увагу на враженнях від загальної атмосфери навчання (зазвичай відзначали піднесений емоційний настрій), майже не торкаючись змісту навчальних курсів. З уривчастих відомостей (сьогодні лекційні курси викладачів УТУ, тиражовані з допомогою розмножувальної техніки, є бібліографічною рідкістю) можна припускати, що принаймні частина теоретичних курсів створювалася безпосередньо в процесі роботи (зокрема, М. Кордуба написав курс „Методологія історії“, а І. Крип'якевич — „Українська історіографія“).

На філософському і правничому факультетах навчання мало тривати чотири роки, на медичному — два (з продовженням за кордоном). Заняття відбувалися в приватних помешканнях та приміщеннях українських наукових, культурних, церковних і освітніх установ, студентських товариств. За спостереженням І. Крип'якевича, який читав лекції з історії України, української історіографії та керував науковим семінаром, „це була незвичайно симпатична праця, а те, що це була організація таємна і не дозволена, ще більше підбадьорювало і викладачів, і студентів“⁷. Оскільки бібліотека Університету Яна Казимира

⁶ Кульчицький М. Автобіографічна повість Юліана Редька „Дурні діти“ (1926) як документ часу // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка: Зб. наук. праць.— 2008.— Вип. 1 (16).— С. 488.

⁷ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць.— Львів, 2001.— Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій.— С. 118.

для студентів УТУ була закрита, то використовувалися книгозбірні НТШ, Національного музею, Народного дому, Товариства „Просвіта“, Українського педагогічного товариства, а також приватні бібліотеки викладачів. Відомо про тиражування текстів лекцій. Це задовольняло потребу в літературі студентів філософського і правничого факультетів, але навчання на медичному факультеті наштовхувалося на значні труднощі, пов'язані з браком спеціалізованих лабораторій, практичних занять у клініках. Аби вберегтися від поліцейських переслідувань, викладачі практикували викладання т. зв. посереднім способом — пояснювали матеріал у приватних помешканнях найздібнішим студентам, а ті повторювали його решті. Студенти не знали заздалегідь місця і часу занять. Про це повідомляли зв'язкові факультетів і груп, переважно під час обіду в студентській їдальні Академічного дому. Побутує думка, що рівень знань студентів УТУ був високий. Але це, вочевидь, стосується тільки тих, які вирішували продовжити навчання за кордоном (переважно у Празі, Відні, Граці, Гданську, Берліні).

Польська влада у подробицях знала про діяльність УТУ. Тому слово „таємний“ у його популярній назві — це означення символічне, яке певним емоційним способом мало характеризувати польську освітню політику стосовно українців. Але так само, як українці не мали позитивної концепції щодо налагодження відносин з Польською державою, польська влада не знала, що робити з українцями. Про це свідчать і поліцейські переслідування, яких зазнавали викладачі й слухачі УТУ: арешти студентів нерідко набували комедійності, що тільки посилювало відчуття безпорадності влади. Одночасно лунали закулісні пропозиції створити Український університет у Станиславові, Кракові тощо, які відразу блокувались як українцями (на хвилі показової героїки вони відкидали все, що їм пропонувалось), так і польськими місцевими ендецькими середовищами. Єдина чітка і послідовна лінія в політиці влади полягала у спробах розколоти українське середовище. Це проявилось, зокрема, у дозволі вступати в Університет Яна Казимира особам, які служили в армії УНР. Аби

втримати загальний українців у рамках національної солідарності, активісти створили т. зв. Комітет бойкоту українського студентства (КОБУС), що викривав студентів-українців у польських університетах. Для них і членів їхніх родин закрились двері українських інституцій, їх не допускали на культурно-мистецькі заходи. Проте з часом у самому українському суспільстві почало наростати невдоволення таким тиском⁸.

З кожним наступним роком над нелегальним УТУ дедалі більше тяжіла велика політика, яка увиразнювала суперечності всередині керівництва навчальним закладом. Перша значна криза виникла навесні 1923 р. Приймаючи 1922 р. закон про т. зв. воеводську автономію, польський сейм ухвалив постанову про відкриття Українського університету протягом двох найближчих років. Перемовини з українцями (за посередництвом священника й адміністратора маєтків Галицької митрополії Т. Войнаровського) мав вести позапартійний консерватор, прихильник польсько-українського порозуміння на основі концепції польського прометеїзму Я. С. Лось. Перспектива переговорів з напівприватним посередником (не урядом) пересварила членів університетського сенату, вилилась у взаємні звинувачення в „угодовстві“. Друга криза, яка призвела до припинення діяльності УТУ, стала наслідком провалених з українського боку в 1924 р. переговорів з урядом В. Грабського про реалізацію згаданої сеймової постанови двох річної давності⁹. Р. Смаль-Стоцького, якому було доручено вести переговори з українського боку, у підсумку звинувачено у національній зраді і разом з іншими українськими вченими, які погоджувалися посісти кафедри в УТУ, він зіткнувся із загрозою фізичної розправи бойовиків УВО.

Занепад УТУ був зумовлений і соціальними причинами. 1924 р. кількість охочих навчатися в ньому різко зменшилася. Його випускники стикалися з проблемою працевлаштування на державні посади. Хоча деякі чеські та німецькі університети зараховували (з політичних міркувань) час навчання в УТУ до загального університетського стажу (у разі продовження навчання за кордоном), з погляду практичних інтересів самих студентів — це був са-

Печатки Українського таємного університету.
Худож. Р. Лісовський. 1923 р.

⁸ Наприклад, у вересні 1923 р. голова товариства „Українська Бесіда“ в Перемишлі Т. Кормош звертався у листі до ректора таємного університету В. Щурата за роз'ясненням, чи після остаточного врегулювання політично-правового статусу Галичини зберігатиметься вимога бойкоту українськими студентами польських державних університетів і чи взагалі далі існуватиме нелегальний український університет. Свій запит він пояснював фінансовими збитками, яких зазнає товариство від відрахування з його членів студентів „польського університету“ (ЦДА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 36, арк. 12).

⁹ В архіві таємного університету збереглася аналітична записка, підготована наприкінці 1924 або на початку 1925 р. Її автор, противник продовження діяльності університету як нелегальної інституції, робив висновок про неконкурентоздатність Українського університету як з огляду на політичні, так і на освітньо-наукові цілі (йшлося про вузьку тематику навчальних курсів, брак кваліфікованих викладацьких кадрів, падіння інтересу молоді до навчання в нелегальному закладі). Він стверджував, що від початку в основу діяльності університету покладено хибні ідеї — „патріотичний сентименталізм, рефлексийний відрив і ентузіязм, а не раціональну доцільність“ (Там само.— Спр. 1, арк. 35—38 (Записка під заголовком „Сучасний стан У.В.Ш. і його передісторія“ без дати, без підпису. Машинопис).

мообман, оскільки приховати навчання в нелегальному університеті було неможливо, а працевлаштування трактували таку освіту як неповну. Серед викладачів теж поступово згасав ентузіазм. Вони втрачали перспективи наукової кар'єри (особливо викладачі медичного факультету), були обмежені в матеріально-фінансовому плані, в можливостях обіймати державні посади. За явної неефективності УТУ Кураторія ухвалила рішення припинити його діяльність із закінченням 1924/25 н. р. Майно університету було поділене між українськими інституціями — НТШ, Товариством „Просвіта“ і Національним музеєм.

Історія Українського університету 1921—1925 рр. є повчальною в кількох аспектах — як приклад відкритого поєднання освітніх та національно-політичних завдань, як консолідований прояв громадської ініціативи, яка ґрунтувалася на тимчасовому збігові настроїв різних верств населення, врешті-решт — як згущений вираз українсько-

польських стосунків першої чверти ХХ ст., коли Галичина опинилася у вихорі державно-політичних і культурно-національних процесів, пов'язаних з переходом від австрійської конституційно-монархічної влади до польської національної держави. Діяльність цього університету не можна оцінювати за класичними університетськими критеріями, адже вона не була спрямована на утримання раціональної дистанції між наукою і освітою, з одного боку, та політикою — з другого. Мета нелегального Українського університету полягала в демонстрації солідарності та життєздатності українського суспільства, була протестом проти утвердження польської державності на території, яку українці вважали своєю. Хоча цей український університетський проєкт зазнав невдачі, він дав можливість українській інтелектуальній спільноті якоюсь мірою подолати післявоєнну дезорганізацію і пристосуватися до нової реальності.

Мар'ян МУДРИЙ

ЛИСЕНКОВОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ

Чи в козацьку добу, а чи в роки світової війни історичні події та переживання українців виливалися в щирі пісні, творилися такі мистецькі шедеври, яким судилося пережити століття. Музикант завжди був шанованою особою серед українців, недаремно ж саме Кобзар і Дударик стали символами нашого народу. І ця глибинна музикальність, ця могутня потреба виразити себе у звуках живе в українцях постійно, хоч виявляє себе сьогодні вже в інших формах і жанрах, позначених відчутним впливом глобалізації культури. Саме музика дає нам відчуття нерозривний зв'язок поколінь, зворушує струни серця і пробуджує національні почуття в тих душах, де вони, здавалося б, давно заснули.

Носієм такої глибоковкоріненої національної свідомості і правдивої музикальності в Україні вже протягом майже півтора століття є рід Лисенків. Цього року його найвидатніший сучасний представник — піяністка Рада Лисенко відзначає 90-річний ювілей.

„Родина Лисенків походить від старовинного козацького роду, що відзначився військовими доблестями і попав у старшину ще за часів Богдана Хмельницького“, — писав М. Старицький. Минали часи, і в середині ХІХ ст. Микола Лисенко — талановитий син роду, представники якого вже давно відклали дідівські шаблі, — обрав європейське фортеп'яно, найсучасніший для нього інструмент, і саме з допомогою музики зумів довести, що в ньому живе незламний козацький дух. Микола Лисенко мав такий могутній талант, що зміг обдарувати музикальністю ще й своїх нащадків на кілька

поколінь. Музикантами стали всі п'ятеро його дітей, з-поміж яких найбільше відзначились піяністка Мар'яна Миколаївна та диригент, музикознавець і фольклорист Остап Миколайович. Їм випало жити у нелегкі часи воєн та революційних змін.

О. Лисенко навчався у Петербурзькій консерваторії, яку не закінчив через революцію. У 1920-х рр. зазнав репресій, тож завершити вищу музичну освіту зміг аж на початку 1930-х рр., після чого працював у Києві.

Блискучий піяністичний талант його доньки Рада виявився дуже рано, і це від наймолодших літ визначально покерувало долею дівчини. Музичне мистецтво у тодішньому Києві було на великому піднесенні, в місті жили й концертували відомі піяністи. З відкриттям Київської музичної школи-десятирічки для обдарованих дітей Рада стала навчатися у ній у видатного фортеп'янного педагога-методиста Бориса Мілича. А в консерваторію вступила до знаменитого київського віртуоза, лауреата Міжнародного конкурсу ім. Ф. Шопена Абрама Луфера.

Рада й сама вже була готова до концертної діяльності і, хоч навчання перервала війна, шукала кожної можливості, щоб виступити.

Воєнні перипетії Рада Лисенко пережила разом зі сім'єю батька. 1941 р. О. Лисенко був призначений ректором консерваторії, створеної на місці евакуйованого з Києва навчального закладу. Впродовж 1941—1943 рр. у Київській консерваторії здобували музичну освіту молоді люди, що залишалися в окупованому місті і таким чином змогли врятуватися від вивезення на примусові роботи до Німеччини.

Рада Лисенко. Київ, 1950 р.

Наприкінці війни родина Лисенків переїхала до Львова, де їх гостинно прийняли місцеві музиканти, забезпечивши роботою і житлом. О. Лисенко працював тут в Інституті народної творчості, при якому діяло концертне бюро. До Львова приїздило чимало українських музик-виконавців, котрі вже тоді були розкидані по світу — переважно не зі своєї волі. На тогочасних афішах збереглося й ім'я Ради Лисенко, яку слухачі приймали як талановиту піаністку-віртуоза. „У Львові серед композиторів і викладачів в тяжкі повоєнні роки у нас було багато хороших друзів, справжніх, принципових людей високої моральності,— скаже Рада пізніше.— Згадую з великою вдячністю святе для мене ім'я Василя Олександровича Барвінського“. Проте шойно Київська державна консерваторія ім. П. Чайковського відновила свою роботу у ще напівзруйнованому місті, Рада Лисенко повернулася до навчання у свого професора. Час був надзвичайно важкий: не було нормального житла, бракувало одягу й харчів. Разом із товаришкою дівчина жила в маленькій комірчині при консерваторії і ночами грала на фортеп'яно. Вже через півроку вона стала готуватися до першого повоєнного Всеукраїнського конкурсу піаністів, що відбувся у червні 1945 р. Не тільки вивчила зовсім новий твір — тричастинний Концерт Арама Хачатуряна для фортеп'яно з оркестром, але й успішно виступила та здобула найвищу нагороду.

Від другої половини 1940-х рр., ще продовжуючи навчання у консерваторії, Рада Лисенко розпочала активну професійну діяльність піаністки: „В 1945 році, після одержання лауреатства, мене запросили працювати на радіо солісткою. Можна вважати, що з чистею хорошою ініціативою почалося відродження української фортепіанної музики. Оскільки я мала 8 виступів на місяць і грала, в основному, тільки українські твори, то мені пришлося переглянути й освоїти велику кількість творів, яких я раніше майже не мала в репертуарі. Це були спочатку, як історичний екскурс, Заремба, Завадський і інші композитори-непрофесіонали“. А далі освоїла твори М. Лисенка, Л. Ревуцького, В. Барвінського, С. Людкевича, Б. Лятошинського, В. Косенка, М. Дремлюги. У багатьох випадках ці твори були новими не тільки для самої музикантки, а й загалом для виконавської практики. Їй доводилося раз у раз ставати першовиконавцем, відкриваючи радіослухачам незнані сторінки рідної культури. Вже в тому ж 1945 р. молода піаністка принесла на радіо рукописи невідомих п'єс Якова Степового і заграла їх. А 1951 р. в Москві на пленумі Спілки композиторів відбулася прем'єра Першого концерту для фортеп'яно з оркестром С. Людкевича з її виконанням. Нерідко доводилося грати „з-під пера“ тільки-но написані твори композиторів-сучасників — М. Дремлю-

ги, А. Коломійця, М. Сильванського. Надалі стала першовиконавцем і пропагандистом всіх фортеп'яних творів Андрія Штогаренка. Це була напружена робота, яка вимагала від молодого артистки здатності не тільки швидко вивчати і технічно опанувати музику, але й вловлювати з першого погляду особливості її змісту й авторського стилю, створювати, не маючи жодного зразка, власну інтерпретацію. Саме ця складна, але по-справжньому творча робота формувала виконавське обличчя піаністки, непомітно для неї самої різбила її артистичний профіль і визначала особливе місце її мистецтва у середовищі київської піаністичної школи.

Завершальним етапом у шліфуванні мистецького таланту Ради Лисенко стало її навчання в аспірантурі в Московській консерваторії — у професора Генріха Нейгауза. Навчатися у цього педагога мріяли в той час сотні молодих піаністів. Як ніхто інший, він умів розкрити неповторну красу й мистецьку сутність музики та легко знайти для неї засоби ефективного втілення на фортеп'яно. Німець по батькові, Г. Нейгауз був тісно пов'язаний з Україною (народився у Єлизаветграді, нині — Кіровоград), де минало його зростання і мистецьке дозрівання. Власне київські слухачі вперше зрозуміли й повністю оцінили його талант, тож піаніст охоче виступав перед ними і, навіть переселившись до Москви, щороку приїздив до Києва зі своїми новими концертними програмами. Напевне, саме українській природі завдячував Г. Нейгауз щирою емоційністю та співучою виразністю своєї гри — тими рисами, що виявилися дуже близькими онуці Миколи Лисенка. Вона знайшла у Майстра схвалення і підтримку своїх мистецьких пошуків та досвідчені поради щодо їхнього втілення.

Повернувшись до Києва, Рада Лисенко стала солісткою філармонії. У всьому її образі — і вигляді, і характері — легко впізнавалися риси роду Лисенків. Дуже схожа на діда обличчям, вона успадкувала від нього міцне здоров'я, активний темперамент. Приваблює відвертістю, привітністю та безпосередністю вдачі. Піаністці притаманне сильне почуття національної гордості, любови до української мови, пісні. І з великим ентузіазмом молода піаністка спрямувала всю набуту майстерність до найважливішої справи — відродження музичної спадщини свого діда.

Великий композитор за життя був також і прекрасним піаністом. Він написав чимало творів для фортеп'яно, охоче грав їх і був цілком неповторним у їх трактуванні. „Ніхто ніколи не виконував ще досі речей Миколи Віталійовича так, як він сам їх грав; з його смертю і вони наполовину вмерли,— писала у 1920-х рр. племінниця композитора Л. Старицька-Черняхівська.— Я чула чудових, добрих виконавців, але, незважаючи на їхню

Рада Лисенко і відомі дніпропетровські піаністки. Зліва направо: С. Грибановська, Р. Лисенко, Л. Євсєєвська. Київ, 1969 р.

віртуозність, силу, їм бракувало того, що давав Микола Віталійович [...] Коли він виконував свої і взагалі українські речі, він надавав їм щось надзвичайне, якимсь ешван-зілля [...] В його грі оживали тисячоліття [...] І чулась глибока, сива, слов'янська старовина“. Однак на той час, коли почала виступати Рада Лисенко, збереглися тільки перекази про піаністичне мистецтво її діда. Виконавську традицію було втрачено. При формальному вияві поваги до імені й пам'яті українського класика, його творчість насправді часто недооцінювали й принижували, називаючи етнографічною. Малодоступними залишалися навіть ноти фортеп'яних творів, рукописи яких (разом із видавничою фірмою, що їх придбала в 1914 р.) було вивезено до Польщі. Тільки завдяки ініціативі Митрополита Андрея Шептицького, що викупив ці рукописи, вдалося повернути спадщину композитора в Україну. Рада Лисенко згадує: „Ми низько вклонялись Митрополиту Шептицькому за збереження нашого великого спадку [...] В 1952—53 р. моя мрія здійснилася: було видано повне зібрання творів М. В. Лисенка в 20 томах, де в XIII і в XIV томах вміщено всі фортеп'яні твори, навіть рукописні, які ніколи не видавалися. Таким чином, нарешті, я отримала повну спадщину діда“.

Піаністка серйозно вивчала фортеп'яні композиції М. Лисенка і невдовзі виявила, що ця музика їй дуже близька. Вона стала ніби співавтором: виконуючи численні твори діда, відчула всю глибину й мелодійне наповнення їхньої багатопланової фактури, збагнула і розкрила в них розмаїті образи, народжені багатю уявою митця. У сповнених домашнього тепла мініатюрах її руки видобули тони особливої м'якості й щирості, тема „Героїчного скерцо“ зазвучала зі справжньою козацькою гордою волелюбністю, а в Українській рапсодії „Думці-шумці“ тембр фортеп'яно наблизився до звучання кобзи, що супроводжує драматичну розповідь співця. Батько піаністки дивувався, як вдалося їй так точно зрозуміти й відтворити гру діда, якої вона ніколи не чула. Лисенківські інтерпретації Ради стали еталонними для наступних поколінь виконавців. Чимало з них вона записала до фондів Українського радіо. Було видано й платівку з цими виконаннями, — на жаль, тільки одну, та й та давно вже стала великою рідкістю.

Наступним щаблем в осягненні творчої спадщини М. Лисенка стала організація виконавських конкурсів його імені, перший з яких відбувся 1962 р. Рада Остапівна була серед ініціаторів створення конкурсу. Вона — постійний член журі його фортеп'яного розділу, щоразу готує до участі в конкурсі власних учнів, дбає про стильову відповідність трактування музики українського композитора. Завдяки конкурсу шлях у творче життя проторувала плеяда визнаних в Україні

та за її межами піаністів — Людмила Марцевич, Марія Крушельницька, Юрій Кот, Оксана Рапіта, Етелла Чуприк, Милана Чернявська. Здобували на конкурсі нагороди й учениці Ради Лисенко — Н. Деренівська, В. Царик, А. Халікова, О. Шешукова та ін. Та, на жаль, не все в організації конкурсу відбувається так, як слід: за постійних фінансових труднощів порушується регулярність його проведення, цілком недостатньою є поінформованість громадськості, мало робиться для подальшої реалізації здобутків — налагодження широких виступів переможців конкурсу та пропаганди творів його патрона. Дуже мало уваги надається виконанню української музики, поглибленню її розуміння. Рада Остапівна переживає, привертаючи увагу до цих проблем і закликаючи до подолання їх. Вшанування пам'яті класика української музики, поширення і популяризацію його творчості вважає святою справою.

Вже понад 60 років Рада Остапівна, не покидаючи виконавського мистецтва, передає свій досвід молоді як викладач Національної музичної академії ім. П. Чайковського. Завдяки зацікавленому ставленню до своєї справи та великому авторитету її педагогічний вплив давно вже поширився поза межі не лише власного фортеп'яного класу, столичної академії, а й Києва. Десять років була консультантом Чернігівського музичного училища. Щиро шанують мистецтво Ради Остапівни й

Виступ Ради Лисенко в Музеї Миколи Лисенка у Києві. 2011 р.

викладачі Дніпропетровського музичного училища (а тепер вже — консерваторії), на запрошення яких піаністка майже 20 років приїздила з концертами та консультаціями. Дніпропетровці мали можливість почути в її інтерпретації найкращі зразки творчості композиторів-класиків — Бетговена, Шумана, Шопена, Ліста, Чайковського, Рахманінова, Скрябіна. Тут вона провела й прем'єри більшості фортеп'яних творів А. Штогаренка.

Постійні творчі зв'язки піаністка підтримує зі Львовом. „Думаю про Львів. Він мені часто сниться. Сниться архітектура цього міста, яке неймовірно люблю. І давно мала намір знову приїхати сюди, — розповіла вона кореспонденту „Львівської газети“. — Ось і тепер, коли я зі своєю аспіранткою підготувала концерт, то подумала, де ж зможуть оцінити цю мою роботу, цю музику, як не у Львові. Поїду до Львова, нехай послухають!.. Приїзд сюди для мене завжди велика радість“. Аспірантка Ради Остапівни Аліна Халікова виконала у Львівській музичній академії повнометражну концертну програму, складену з великих фортеп'яних творів Миколи Лисенка. Це рідкісне явище у львівському концертному житті було гідно оцінене слухачами.

Рада Остапівна, без сумніву, найяскравіша, але не єдина представниця музикантів із Лисенково-

го роду на сучасному етапі. Внесок до української музичної культури роблять її донька Наталія, племянники — диригенти Віталій Романович та Микола Віталійович (молодший) Лисенки, в музичній школі Львова викладає Ірина Лисенко. Немає переводу козацькому роду Лисенків, і представники його глибоко шанують дідівське прізвище та плекають родинний талант. Журналісти ж давно вже назвали цю родину музичною династією. Рада Лисенко ставиться до цього визначення зі скромною гідністю: „Я не знаю, ким себе вважати, просто так склалася доля. І щось від діда передалося мені. Я його дуже добре розумію та прагну слухати. Це для мене надзвичайно важливо.

Сама природа творить династії. Вони або є, або їх немає. Зазвичай вважають, що один яскравий представник є найкращим, найбільш талановитим, таким, котрий увібрив у себе найяскравіше. А його нащадки дрібніші. Це правда. Але й ті дрібніші не покидають свої справи, вносять власну лепту і розвивають розпочате. Я знаю багато таких династій, і не лише в музиці. За радянської влади це явище так негарно називали „семе́йственностью“ і мало воно радше негативний підтекст. Я ж uważаю, що династії це не плід сімейственности, це дуже важливе продовження родинної справи, до якої кожен вносить щось своє“.

Рада Лисенко — берегиня української музичної традиції. Всупереч всім труднощам вона вірить, що тепер, коли Україна вже є вільною, відродиться по-справжньому її культура, в т. ч. і її музична складова — фортеп'янна музика. І сьогодні Заслужена артистка робить вагомий внесок у цю справу. Резонансним був концерт на вшанування родинних лисенкових ювілеїв, що відбувся у Національній музичній академії України в березні 2011 р. Виконанням творів Миколи Лисенка та його наступників в українській музиці (В. Барвінського, В. Косенка, М. Колесси) відзначили 125 років від народження Остапа Миколайовича, 115 років його дружини Марії Тимофіївни, 70 років диригента Віталія Романовича Лисенка, 90 років Ради Остапівни та 40 років Миколи Віталійовича. Рада Остапівна у супроводі камерного складу Державного естрадно-симфонічного оркестру України під орудою праправнука славетного композитора Миколи Віталійовича Лисенка заграла „Веснянку“ і „Метелицю“ із „Симфонічних танців“ А. Штогаренка. А на осінь 2011 р. її вже запрошено виступити на Фестивалі ім. А. Кос-Анатольського в Коломиї.

Невичерпного натхнення і творчих успіхів Вам, невтомна мисткине! Хай славиться ім'я Лисенків, прикрашене Вашим чарівним талантом!

Наталія КАШКАДАМОВА

МИХАЙЛО ГАВРИЛКО І ЙОГО СПАДЩИНА

Михайло Гаврилко належав до тих непересічних особистостей, історія життя і творчості яких могла б стати сюжетом до захопливої науково-пригодницької книжки. Його життя і праця чергувались з перебуванням у різних місцевостях, знайомством з багатьма особами, в тому числі відомими, з арештами і втечами. Однак ніхто, в тому числі й представники українського мистецтвознавства, у якому він залишив чималий слід, не спромігся навіть на видання якоїсь узагальненої праці про митця. Пов'язано це з політичними вподобаннями М. Гаврилка, із специфічним характером художника, який не був доступним для багатьох. Постаць Гаврилка свого часу була зрозуміла лише невеликому гурткові.

Народився Михайло Гаврилко в козацьких хуторах поблизу с. Руківщини на Полтавщині 1882 р., у краю, який так щедро обдарував нашу українську культуру талановитими людьми. Ця чарівна земля на все життя прищепила йому любов до прекрасного, розуміння найтонших порухів мікро- і макрокосмосу, природи, навчила бачити красу у, здавалося б, буденних явищах — квітці, дереві, лісові, грозі. Дивну рису його характеру не раз відзначали друзі й знайомі Михайла.

Однак це були не дивацтва, а спосіб життя, своєрідний самозахист від жорстокості віку, — це був його світ, куди дорогу знав тільки він.

Виховувався Михайло в українській родині, що вела родовід від козацького кореня і зберігала національні традиції. Саме від них і передалася Михайлові не лише ідеальна в нашій уяві козацька статура — високий зріст, і великий талант до знань, працьовитість, що межували з патологічним бажанням волі та абсолютним нехтуванням усіх авторитетів.

Початкову художню освіту здобув у Миргородській школі прикладного мистецтва під керівництвом відомого українського художника О. Сластіона (1899—1904), яка тоді була одним із головних в Україні центрів виховання художників декоративно-прикладного мистецтва. Можливо, як ніде інде, тут великої уваги приділяли вивченню народного

декоративного мистецтва та його застосуванню. В науці М. Гаврилко відзначався неабиякими здібностями і був одним із найкращих учнів. Саме тоді формується світогляд молодого митця, любов до народного українського мистецтва, орієнтація на реалістичне самовираження у творах мистецтва.

Михайло Гаврилко (1882—1920)

Водночас формується і революційний світогляд Гаврилка, його непохитні переконання майбутнього українського патріота. З учнівського життя в Миргородській школі збереглися деякі спогади його сучасників, що дають можливість зрозуміти внутрішній світ юнака. Якось кілька чоловік польської шляхти і поміщиків відвідали могилу Т. Шевченка і вирішили відсвяткувати цю подію випивкою. На саме закінчення бенкету випадково прибув М. Гаврилко. Проте припинити осквернення могили Кобзаря навіть його кременній фігурі було не під силу. Тоді він зібрав із навколишніх околиць селян і розігнав поляків чи, за його словами, „вигнав торгашів із храму господнього“.

По закінченні навчання в Україні М. Гаврилко, здобувши державну стипендію, 1904 р. вступає до художньо-прикладного училища барона Штігліца в Петербурзі. Це був специфічний навчальний заклад, який, крім певної мистецької спеціальності, давав можливість широкого ознайомлення на перших курсах з усіма видами живопису, рисунку, графіки, скульптури, керамічного мистецтва. Тут були гарні бібліотека і музеї.

Однак уже невдовзі, 1905 р., за участь в організації студентського страйку М. Гаврилка звільнено з училища, а потім заарештовано. Півроку провів у слідчій в'язниці. Відтоді Михайло пов'язав себе з революцією, ставши членом Революційної української партії. 1905 р., за дорученням партійної організації, переїжджає до Львова, звідки поїздками веде патріотичну роботу у Східній Україні. Арештований при одному з переїздів на кордоні, потрапляє до в'язниці, де перебуває близько шести місяців. 1906 р. із тринадцятьма товаришами знову за ґратами. Через місяць за браком доказів його відпускають. Вийшовши з в'язниці, він знову активно береться до антицарської пропаганди. На одному з мітингів у хуторі Свинківка на Миргородщині він закликав селян відібрати землю в панів та відлучити Україну від Російської імперії. Безперечно, така діяльність не проходила повз увагу російських жандармів, і його втретє заарештовують на місяць. А випустивши, віддають під постійний нагляд поліції. Заборона вступу до художніх закладів та безперервні переслідування царської „охранки“ змушують Михайла Гаврилка 1907 р. переїхати до

Львова, який у той час, як і вся Галичина, був у складі Австро-Угорської монархії, котра, треба зазначити, надавала більше уваги національним проблемам, ніж Росія, й українські організації та товариства тут не переслідувались.

По приїзді в Галичину Гаврилко з допомогою Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, вступає до Краківської академії мистецтв і навчається у скульптурному класі проф. К. Ляшки.

Краківська академія мистецтв поряд з закладами Відня, Мюнхена і Парижа стала центром, куди охоче приїздили на навчання українські митці на початку ХХ ст. У цій академії викладали талановиті митці, які з повагою і замилюванням ставилися до української народної культури. Крім

того, краківський мистецький осередок став місцем, де могли спільно працювати українські художники зі сходу і заходу, розділеної між імперіями єдиної України. Тому не дивно, що Краківській академії завдячуємо мистецькому вихованню низки митців. З-поміж них — М. Жук, М. Бойчук, О. Новаківський, І. Труш, І. Северин, М. Бурачек, В. Масляників та багато інших відомих і маловідомих майстрів.

В 1905—1912 рр. у краківському осередку були такі українські діячі культури, як Б. Лепкий, В. Липинський, М. Гаврилко та ін. Зустрічались постійно в кав'ярні, де обслуга називала стіл „stół rusiński“. Велись постійні дискусії. Гаврилко зазвичай лише слухав і всміхався.

У Краківській академії мистецтв молодий митець навчався досить успішно. Працював він багато і невтомно. А за одну з пластичних праць — „Копач“ — отримав нагороду. За словами сина проф. Ляшка, його батько вважав Михайла одним з найкращих учнів.

Упродовж 1907—1912 рр. М. Гаврилко займався мистецькими студіями, але політики не полишав. Він брав участь в усіх об'єднаннях та організаціях, де була хоч іскринка для всезагального полум'я визволення України.

По закінченні академії М. Гаврилко їде навчатися до Парижа в майстерню відомого французького скульптора Бурделя, де пробув близько року (1911). За кордоном він не став прихильником модернізму, а залишився ревним поборником реалізму й народності. Портретні роботи „Гануса“ (1909), „Чоловічий портрет“ (1912), „Жіночий портрет“ (1911), особливо погруддя М. Шашкевича (1910), Т. Шевченка (1911), Ю. Федьковича (1914), привертають увагу силою життя й природністю рухів його тематичної композиції — „Бандурист“, „Прощання“, „Козак на коні“.

Михайло Гаврилко. „Тарас Шевченко“, „Іван Франко“.
Варіант металевих медальйонів

Михайло Гаврилко. „Козак і дівчина“, „Тарас Шевченко“. Сцени з проекту пам'ятника Т. Шевченкові в Києві

Майстерно виліплене ним на відзначення ювілею 1914 р., погруддя Т. Шевченка сповнене глибокої життєвості, наскрізь пройняте високим патріотичним духом. Встановили монумент в українській гімназії в м. Кіцмані на Буковині. Скульптура поета-бунтаря була такою вдалою, що М. Гаврилко отримав кілька замовлень на її повторення. Але як справжній художник, він завжди шукав нового поглибленого розкриття дорогого його серцю образу Т. Шевченка.

Розквіт творчості скульптора припадає на складні роки Першої світової війни. Тоді він працює у Львові над проєктом пам'ятника Шевченкові для Києва. Тут він виконав і відомий барельєф-медальйон поета, що поширювався у численних екземплярах майстернею І. Левинського у Львові.

Вдало виконані медальйони із зображенням Т. Шевченка кожна читальня „Просвіти“, Народні доми та інші українські установи намагались придбати не лише з нагоди урочистостей Т. Шевченка 1911, 1914 років (бюсти чи медальйони Кобзаря), але і протягом 20—30-х рр. ХХ ст.

Важливим етапом творчості Михайла Гаврилка стала участь в конкурсах проєктів на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві. Скульптор активно і з великим захопленням, незважаючи на невдачі, працює над цією темою з 1910 по 1914 рік. Яка ж доля спіткала проєкт Гаврилка? Постамент з фігурою Т. Шевченка перейшов у власність доктора Гриця Лучаківського, судді з Болехова, а п'ять інших фігур зберігалися з Музею НТШ у Львові. Тепер їх місцезнаходження невідоме.

Перебуваючи у Львові на початку другого десятиліття ХХ ст., М. Гаврилко бере активну участь у студентських організаціях та стрілецьких товариствах Галичини. З початком Першої світової війни він стає членом стрілецької мобілізаційної комісії у Львові та вступає до першої сотні Українських Січових Стрільців. У перші місяці війни за завданням Союзу визволення України працює в таборах російських полонених з воїнами-українцями, а в травні 1915 р. із загонами УСС відбуває на фронт в ранзі четаря. Бере участь у боях під Болеховом, Вікторовом, Галичем, Золотою Липою, Стрипою, Настасовом.

З 1916 р. четар М. Гаврилко призначений начальником комісаріату по табору добровольців у Луцьку, став організатором українських початкових шкіл.

За час перебування на стрілецькій службі М. Гаврилко не припиняв творчо працювати як у графіці, так і в скульптурі. З найбільш значних

праць назвемо бюст сотника УСС В. Дідушка, медальйон князя Святослава, інші проєкти.

1917 р., повернувшись до Львова, митець працює над медальйоном князя Святослава (в міді) та над новим проєктом пам'ятника Т. Шевченкові.

Події української визвольної війни, що особливо гостро прокотились в Галичині, змушують переїхати Гаврилка у Східну Україну, де він продовжує військову службу в лавах борців за незалежність України, не забуваючи, що він є бійцем і української культури.

У 1919 р. Гаврилко потрапляє в полон до більшовиків і, як старшина української армії, зазнає знущань. Дивом виживши, йому вдається звільнитися. Після багатьох пригод добирається до знайомих у Східній Україні. Наприкінці 1919 р. він переїжджає до Полтави, де був призначений на посаду скульптора VII розряду райспоживспілки.

Саме тут навесні 1920 р. виліплює останню з відомих робіт — бюст Т. Шевченка для Полтавського музею М. Гоголя. На погрудді рукою скульптора зроблено напис: „Обніміте, брати мої, найменшого брата“.

Доля цієї скульптури невідома. А до війни, за свідченням брата митця Степана Гаврилка, бюст стояв у вестибюлі Полтавського театру ім. М. Гоголя.

1920 р. Чернігівський відділ мистецтв Губернського відділу народної освіти оголосив конкурс на проєкт пам'ятника Шевченкові. (Термін надсилання робіт був визначений до 20 червня 1920 р.) Можливо,

це було причиною прибуття сюди М. Гаврилка. Переїхавши до Чернігова, митець влаштовується 1920 р. на посаду завідувача культурно-освітнього відділу.

1920 р. митця не стало. За однією версією, він помер від тифу, за іншою — загинув на Лівобережжі від рук більшовиків. Р. Стельмахів твердив, що його розстріляли, відомі й інші версії.

Життя М. Гаврилка — це одиссея переїздів, арештів, викручувань та зустрічей: від Прилук до Ічні, від Києва та Канева до Хотина та Чернівців, до Болехова та Львова. Але ні вдома, ні за кордоном свого характеру, ані віри в себе він не втратив.

В емоційному запалі Михайло Гаврилко не раз казав, ще він хотів би служити Україні або як вояк, або як різьбар. І в тій, і в тій іпостасі він виконав свій обов'язок.

Олесь НОГА

Михайло Гаврилко. Проєкти пам'ятника Т. Шевченкові в Києві. 1909—1914 рр.

УКРАЇНСЬКІ ТЕАТРИ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ЮРІЯ КОНОНЕВА

(30-ті роки XX ст.)

„Намножилася останніми роками ціла громада приватних театральних труп, і в Галичині, і на Волині, й на Буковині, н[а] пр[иклад]: Театр ім. М. Старицького, Когутяка, Карабиневича, „Веселка“, „Заграва“, „Відродження“ і ин.,— характеризував у 1934 році історик театру Степан Чарнецький критичну неконтрольовану культурну ситуацію на західноукраїнських землях у 1920—1930-х рр. і гірко зауважував: „Одне слово — „Гей, розбрелся ти, українське горе...“¹ А 1937 р. серед майже двох десятків „другопланових“ українських мандрівних театрів міжвоєнної Польщі С. Чарнецький згадував і „Театр Юрка Кононева“, який „...з молодим гуртом акторів (відомий наддніпрянський актор Чугай), з історичним і побутовим репертуаром об'їздить містечка і села“².

Старшина Армії УНР, визначний діяч українського театального мистецтва, громадський діяч Юрій Кононів народився 7 (24) квітня 1895 р. в Києві у родині полковника 129-го Бессарабського полку російської армії Миколи Кононева (з 1906 р. у відставці) та Олександри, у дівочтві Федорович³ (пізніше всю родину знищили більшовики). Початкову освіту здобув у Волинській духовній школі у м. Житомирі, 1912 р. закінчив 5-ту гімназію у Києві. 1914 р. вступив на рік у 33-тю бригаду артилерії, у травні 1915 р. закінчив „Миколаївське артилерійське училище“ з рангом офіцера і продовжував службу у

складі важкої артилерії. У грудні 1916 р. був поранений на північному фронті біля м. Двинська (нині — м. Даугавпілс, Латвія). Проїшов повний курс військової адміністрації, і здобуті навички пізніше допомагали йому вести адміністративні справи українських культурних установ. У 1918—1920-х рр. був сотником 2-ї Батареї 1-го важкогарматного Запорізького полку Армії УНР (коротко у 1919 р. полк воював у лавах УГА). Після поразки українських національно-визвольних змагань перебував у таборах інтернованих у Польщі: Пикуличі, Вадовиці, Щипьорно (1920—1923)⁴.

У сезоні 1923/1924 р. Ю. Кононів дебютував як актор в аматорському театрі Драматичного товариства ім. М. Садовського⁵, яке діяло у таборі Щипьорно⁶. Після звільнення того самого року з табору працював у різних мандрівних українських театрах. Дебют на професійній сцені відбувся 1924 р. у трупі Миколи Айдарова⁷ (офіційно ще з початку 1922 р. колектив називався Український театр „Відродження“ під артистичним проводом М. Айдарова⁸). 1929 р. Ю. Кононів як артист був у складі Українського театру Івана Когутяка⁹, а в сезоні 1930/1931 р. він уже працював в Українському театрі Панаса Карабиневича¹⁰.

1931 р. прізвище Ю. Кононева паралельно фігурує і як працівника Українського Подільського театру¹¹ (був директором¹²), і як адміністративного керівника труп Кооперативу „Український театр“

Юрій Кононів. 1944 р.

¹ Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині.— Львів, 1934.— (Науково-популярна бібліотека Товариства „Просвіта“; кн. 11).— С. 161.

² Чарнецький С. Нарис історії театру // Історія української культури / Під заг. ред. д-ра І. Крип'якевича.— Львів, 1937.— С. 690.

³ Див.: Список осіб, які належать до трупи українського театру під дирекцією Юрія Кононева.— Державний архів Івано-Франківської області (далі — ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 2279, арк. 409.

⁴ Автобіографія Юрія Кононева (недатований машинопис, Архів М. Лукавецького); Левицький Є. Юрій Кононів // Наш театр: Книга діячів українського театального мистецтва 1915—1991 / За ред. Г. Лужницького і Л. Полтави.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1992.— Т. II.— С. 65—67; [б. а.] Кононів Юрій // Там само.— С. 713 та ін.

⁵ [Б. а.] Кононів Юрій // Наш театр...— Т. II.— С. 713.

⁶ Драматичне Т-во ім. М. Садовського // Театральне мистецтво.— Львів, 1922.— 15 мая.— Вип. II.— С. 30.— (Таборові театри).

⁷ Автобіографія Юрія Кононева...

⁸ Га. Театр „Відродження“ на Волині // Театральне мистецтво.— Львів, 1922.— 15 черв.— Вип. III—IV.— С. 22—23.

⁹ Урбанський О. Театральні мандри // Наш театр: Книга діячів українського театального мистецтва 1915—1975 / За ред. Г. Лужницького і Л. Полтави.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1975.— Т. I.— С. 803—804.

¹⁰ Там само.— С. 804.

¹¹ Діло.— Львів, 1931.— 17 жовт.— Ч. 233.— С. 6.— (Оголошення).

¹² Автобіографія Юрія Кононева...

у Львові¹³ (тобто протегованого Кооперативом Українського народного театру ім. І. Тобілевича). Такий факт для Польщі міжвоєнного періоду не поодинокий: театральні діячі могли мати по кілька ліцензій на театральну діяльність (міністерську, воеводську), могли працювати в одному театрі, а свою ліцензію позичати (неофіційно здавати в оренду) іншому колективі... Український Подільський театр у жовтні 1931 р. складався із 16 осіб, мав власний концертний оркестр (кер. муз. частини — І. Качинець), у репертуарі переважно — другосортні драматичні твори „Зрада“ О. Южина-Сумбатова, „Старички і дівчата“, „Плач Ізраїля“ і „Танок Венери“ С. Белої, „Церковна миша“ Л. Фодора, „Жінка-вампір“ („Чорт-жінка“ К. Шенгера?), „Ревія“ („Веселий вечір“), готували: „Козацьке сватання“ (автор невідомий) та „Жидівський розвід“ Л. Суходольського¹⁴. (Ю. Кононів працював як актор і, вочевидь, як режисер.) Цей колектив (як і подібний до нього Український Подільський театр під керівництвом П. Карабіневича 1929 р.¹⁵), швидко розпався, а Ю. Кононів, напевно, далі вже працював у мандрівному Українському народному театрі ім. І. Тобілевича під патронатом Кооперативу „Український театр“ у Львові.

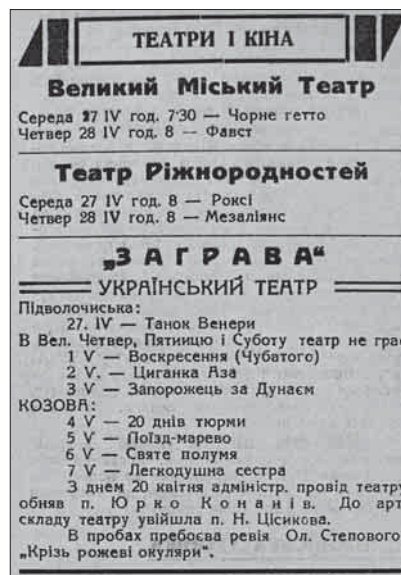
З 20 квітня 1932 р. Ю. Кононів став адміністратором Українського театру¹⁶, який створений у вересні 1931 р., а з 1 листопада 1931 р. називався „Заграва“ і був під мистецьким керівництвом О. Степового. Уже в травні 1932 р. Ю. Кононів разом із О. Степовим і Л. Кемпе входить до тричленної управи цього кооперативного театру. З 1934 р. — в Українському театрі „Веселка“ під керівництвом наддніпрянця О. Тимченка (режисерські постанови Ю. Кононова — комедії, зокрема і „Старички і дівчата“ С. Белої в перекладі з російської)¹⁷. Навесні 1935 р. разом із дружиною Іванною Кононів (у дівоцтві Кочій; одружилися 1935 р.) — в Українському театрі Івана Когутяка, від якого згодом відкололася група артистів і створила-відновила Український народний театр „Промінь“ під керівництвом Миколи Комаровського¹⁸. Ю. Кононів був адміністратором та власником театральної ліцензії і в першому, а потім і в другому колективі.

„Структура й організація українського мандрівного театру на території Польщі мала правну норму, відому під назвою „концесія“. Щоб провадити театр, потрібно було мати концесію, яку видавало Міністерство Внутрішніх Справ. [...] Концесіонера титулювали директором, і його ім'я на афішах давало назву театрові, наприклад: театр Ю. Кононова, О. Залевського, І. Городничого, Н. Бойко й ін. [...] Ансамбль складався з 18—35 осіб, був пливкий, бо актори часто переходили з одного театру до другого“¹⁹. — писав у спогадах галицький актор, рідний брат „березільця“ Олександра Сердюка — Василь Сердюк.

А один із польських урядовців у своєму звіті принцип організації мандрівного українського театру пояснював так: „Цей колектив (іншої назви не можна вжити) не є ані товариством, ані кооперативом, ані спілкою, а лише чимсь на зразок дружньої „компанії“ людей, які постійно „тримаються купи“ і послуговуються назвою як цілістю: „Театр ім. Тобілевича“. Інша труп вживає назву: „Заграва“, інша інакше: „Дніпро“ і т. д. Але концесію має фізична особа (Волощук, Карабіневич, Кононів, Сармага та ін.) або ж юридична особа — „Кооператив Український Театр“²⁰. Відкинувши скептичний тон цього повідомлення, можна собі уявити цілком реальну картину з усіма мінусами, а водночас і з перевагами такого злютованого „братства однодумців“ (якщо, звісно, їх об'єднує мистецький керівник). Головний художник Українського державного драматичного театру ім. І. Франка у Станиславові (тепер — м. Івано-Франківськ) 1939—1941 рр. Ярослав Лукавецький, тісно пов'язаний із Ю. Кононовим та його театрами, наголошував: „Хочу

нагадати, що атмосфера роботи в галицьких театрах до 1939 р. була дуже творча і жертвна. В театр люди йшли з великим покликанням і високою національною свідомістю. Це були справжні патріоти, професіонали, які творили щирість і духовність“²¹.

Український театр під керівництвом Юрія Кононова — перша приватна трупа, яка мала його ім'я — постав у 1935 р.²² У вересні—жовтні колектив складався із 18 осіб, у репертуарі мав такі виста-

Оголошення у львівській газеті „Новий час“ про вистави театру „Заграва“ за адміністрації Юрія Кононова. 1932 р.

¹³ Перелік мандрівних театрів національних меншин, які за минуле півріччя (червень—листопад 1931 р.— Р. Л.) виступали на території жидачівського повіту.— ДАІФО, ф. 2 сч., оп. 1 сч., спр. 1248, арк. 12.

¹⁴ Діло.— Львів, 1931.— 20 жовт.— Ч. 235.— С. 6.— (Оповідки); 17 жовт.— Ч. 233.— С. 6.— (Оголошення).

¹⁵ Див.: Український Подільський театр в Тернополі // Подільський голос.— Тернопіль, 1929.— 13 жовт.— Ч. 19.— С. 3; Театрові Карабіневича відібрано концесію // Новий час.— Львів, 1929.— 8 лист.— Ч. 126.— С. 8.— (З краю).

¹⁶ Новий час.— Львів, 1932.— 28 квіт.— Ч. 93.— С. 4; Радванський А. Український театр „Заграва“ // Наш театр.— Т. І.— С. 316.

¹⁷ Кононів І. Картини з театального життя // Там само.— С. 713.

¹⁸ Чайківська-Шембель Г. Український народний театр „Промінь“ під кер. Миколи Комаровського // Там само.— Т. II.— С. 519—520.

¹⁹ Сердюк В. Епізоди з театального життя // Там само.— Т. I.— С. 817—818.

²⁰ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 1, оп. 52, спр. 2431, арк. 17 зв. [Переклад з польс. автора].

²¹ Лукавецький Я. Знівчені сподівання // Ствердження сподівань. Збірник на пошану імені Ярослава Лукавецького.— Львів, 2009.— С. 112.

²² Чайківська-Шембель Г. Український народний театр „Промінь“ під кер. Миколи Комаровського // Наш театр.— Т. II.— С. 519—520.

ви: „Страшна помста“ С. Черкасенка (за М. Гоголем), „Наш вертеп“ (мабуть, політичне ревію), „Пан Твардовський“ (за Ю. І. Крашевським), „Жінка-вампір“ („Чорт-жінка“ К. Шенгера?), „Чарівник з-над Дніпра...“ (написано нерозбірливо.— Р. Л.)²³ та ін. У безперервній мандрівці українськими містами та селами Галичини того самого року відвідав і Львів (гостював із 20 вересня по 10 жовтня)²⁴. Щоправда, 1935 р. грав на підставі концесії Ю. Кононева й інший колектив із 17 осіб (6 із них — члени Союзу діячів українського театрального мистецтва). У його репертуарі: „Новий запорожець за Дунаєм“ (можливо, адаптація опери С. Гулака-Артемовського), „Розкішна дівчина“ Р. Бенацького, „Скамполло“ Д. Ніккодемі, „Морфій“ Л. Герцера, „Бешкет у раю“ Ф. Арнольда та Е. Баха²⁵. З репертуару зрозуміло, що це Український театр Й. Стадника, який працював на позиченій ліцензії.

У травні 1936 р. в Українському театрі під дирекцією Юрія Кононева працювали: Август Рабчевський, Павло Чугай — наддніпрянці, Василь Барнич, Микола Белей, Сидір Білецький, Анна Білобрам, Стефанія Богуцька, Леон Боднарчук, Гринь Гадач, Дмитро Гембатюк, Петро Гнатюк, Михайло Когут, Іванна Кононів, Михайло Кочубей, Ілько Малецький, Василь Мартинишин, Володимир Понашій, Ольга Самарик²⁶. В іншому списку з 1936 року фігурує лише десять акторів із попереднього складу (це свідчить про надзвичайну „плинність“ кадрів): Юрій Кононів (директор), Олекса Воронів (адміністратор), Мина Березенко, Чугай Кисіль — наддніпрянці, Стефанія Базюк, Стефанія Богуцька, Леон Боднарчук, Гринь Гадач, Дмитро Гембатюк, Петро Гнатюк, Анастасія Зосанська, Іванна Кононів, Михайло Кочубей, Ілько Малецький, Михайло Мандзюк, Володимир Понашій, Михайло Ходованець²⁷. (Загалом у театрі в різний час переважно було від 16 до 22 осіб.)

Український театр Юрія Кононева під час одного із переїздів, 1935 р. (публікується вперше)

Репертуар театру протягом 1936 р. складався зі старих побутових або ж не з найкращих нових п'єс: „Наталка Полтавка“ І. Котляревського, „За Немань іду“ В. Александрова, „Невольник“ М. Кропивницького (за Т. Шевченком), „Кума Марта“ А. Шатковського, „Пан Твардовський“ (за Ю. І. Крашевським), „Старички і дівчата“ С. Белої, „Чарівник з-над Дніпра“ (автор невідомий), „Турецькі старости“ (автор невідомий), „Жінка-вампір“ („Чорт-жінка“ К. Шенгера?), „Три подружжя“ (автор невідомий), „Тріумф медицини“ Ж. Ромена²⁸ та ін. Мистецький потенціал театру того часу у звітах повітових старостів оцінюється як „пересічний“, „достатній“ або ж, як-от: „добрий — пристосований до сільського рівня“²⁹.

Показово, що протягом 1937 р. репертуарна афіша театру істотно не змінилася і була такою самою, як і попереднього року, хіба що додалися одна—дві драми: „Фатальна помилка“ (автор невідомий), „Зруйнування Січі“ (автор невідомий)³⁰. А провідними „дозволеними“ жанрами залишалися комедія та оперета (мається на увазі етнографічно-побутова драма зі співами і танцями.— Р. Л.)³¹. Такий „залізний репертуар“ Український театр Юрія Кононева привозив і до Львова, зокрема 4—17 лютого 1938 року: передмістя Знесіння, Клепарів, Личаків, Левандівка побачили вистави „Пан Твардовський“, „Чарівник з-над Дніпра“, „Зруйнування Січі“, „Шукаю щастя“ (автор невідомий) та „Жінка-вампір“. Виступати у центрі міста театрові було не під силу ні з мистецьких, ні з економічних міркувань.

Зате з провінції надходили бодай невеликі, проте позитивні відгуки. Дописувач із Великих Мостів (тепер — місто Сокальського р-ну Львівської обл.) наголошував на позитивній виховній місії цього театру: „Слід зазначити, що цей театр об'їздить теж всі більші села, в яких є відповідні театральні салі. По селах театр виставляє головню історичні

²³ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 2851, арк. 7.

²⁴ Там само.

²⁵ Звіт старости Рогатинського повіту про діяльність мандрівних розважальних підприємств за період з 25 вересня 1935 до 25 квітня 1936 р.— ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 2279, арк. 203.

²⁶ Список артистів Українського мандрівного театру „Кононіва“.— Там само.— Ф. 6, оп. 1, спр. 559, арк. 2—2 зв.

²⁷ Список осіб, які належать до трупи українського театру під дирекцією Юрія Кононева.— ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 2279, арк. 409.

²⁸ Див.: Там само.— Арк. 209, 328, 359(?) та ін.

²⁹ Звіт старости Тлумачького повіту про діяльність мандрівних видовищних і розважальних підприємств на території повіту за період від 23 вересня 1935 до 1 квітня 1936 р.— Там само.— Арк. 209.

³⁰ Звіт старости Заліщицького повіту про діяльність мандрівних театрів на території повіту за період з 20 вересня 1937 р. по 20 квітня 1938 р.— Державний архів Тернопільської області, ф. 231, оп. 1, спр. 3480, арк. 13; Звіт старости Рогатинського повіту про діяльність мандрівних театрів на території повіту за період від жовтня 1937 р. до 22 квітня 1938 р.— ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 2300, арк. 228.

³¹ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 2300, арк. 216.

п'єси³². І справді, сільська публіка активно відвідувала вистави Українського театру Юрія Кононева. Наприклад, у серпні 1938 р. в с. Вікторів (тепер — Галицького р-ну Івано-Франківської обл.) на кожен спектакль приходили майже 100 глядачів. Показавши „Помсту Цигана“ (автор невідомий), „За Немань іду“, „Жінку-вампіра“ та „Чарівника з-над Дніпра“, театр за чотири дні заробив приблизно 200 злотих³³. (Для порівняння: провідні західноукраїнські театри, як-от: „Заграва“, театр ім. І. Тобілевича, театр ім. М. Садовського під керівництвом П. Карабіневича — могли заробити таку суму за одну виставу.)

Відповідно колектив ледве животів і не міг похвалитися значними мистецькими здобутками, яскравими виставами, граючі відомі з провідних українських чи польських сцен п'єси. Проте все ж мав свою постійну, можливо, не дуже вибагливу глядацьку аудиторію. Директор Ю. Кононів шукав різні способи утримати трупу, ставив нові популярні драми (зокрема, із репертуару „Заграва“ — релігійна містерія „Голгота“ Г. Лужницького³⁴), залучав нових режисерів, запрошував визначних акторів. Найвідоміший із них, вочевидь, Павло Чугай — колишній актор київського театру М. Садовського (1915—1919) і в його ж театрі на Поділлі і в Галичині (1919—1920); а також — Руського театру Товариства „Просвіта“ в Ужгороді (1920—1925); 1926 р. повернувся із Чехословаччини до Галичини, працював у різних театрах, зокрема у „Новому українському театрі“ П. Карабіневича, театрах І. Когутяка та ін. Упродовж 1937—1939 рр. працював у театрі Ю. Кононева і як актор, і як режисер.

У 1939 р., зокрема, про виступи театру стримано писали: „Гра акторів д[уже] добра. З акторів відмітити треба п. Павла Чугая та п. Романчака. Декорації, костюми та музика вдовольнячі“³⁵, — розуміючи, що в умовах міжвоєнної політичної, культурної та економічної кризи колектив і так багато зробив для розвитку національного театрального мистецтва.

Крім того, Ю. Кононів підтримував водночас і інші театри: зокрема, у лютому 1939 р. позичав концесію Українському народному театрові ім. І. Котляревського під патронатом Кооперативу „Український театр“ у Львові³⁶.

Об'їжджаючи невеликі українські міста і села Галичини (які зазвичай поважніші театри оми-

нали), Український театр під дирекцією Юрія Кононева все ж виконував певну культурно-просвітницьку і розважальну функцію, був пристановищем для низки безробітних політемігрантів із Наддніпрянщини, для багатьох галичан, позбавлених поляками можливості реалізуватися в інших сферах. Також це була, хай рутинна, а проте таки своєрідна театральна школа для творчої молоді, з якої вийшли нерутинні визначні актори, зокрема й заслужена артистка України Оксана Затварська, яка донині з вдячністю згадує цей театр.

1939 р. трупу Ю. Кононева разом із акторами театрів І. Когутяка, Р. Войтовича, С. Крижанівського, Я. Стадника та іншими було об'єднано в один Український державний драматичний театр ім. І. Франка у Станіславові³⁷. У 1942—1944 рр. цей театр відновився як Український театр ім. І. Франка у Станіславові та був одним із найкращих театрів Галичини³⁸. Ю. Кононів разом із дружиною працювали у цих колективах (1941 р. був нетривало директором³⁹) до евакуації 1944 р. (Краків—Відень—Ляндек). У таборі переселенців Ляндека (Тіроль, Австрія) співпрацювали із „березільцями“ Й. Гірняком та О. Добровольською, Ю. Кононів очолював Український музично-драматичний театр в 1945—1947 роках (працював також і як актор)⁴⁰. У грудні 1949 р. переїхав із дружиною до США, у м. Нью-Арк, штат Нью-Джерсі. Того самого року, коли було створено американську філію молодіжної організації Спілка української молоді, Ю. Кононів став адміністратором Оселі СУМ в Елленвілі (США), до того ж керував разом із дружиною аматорським дитячим театром при цьому осередку, очолював 1-й відділ громадсько-політичної організації — Організація оборони чотирьох свобод України в Ірвінгтоні⁴¹. 1954 р. створив приватний „Ансамбль легкого жанру“. 1971 р. Ю. Кононів став першим головою відновленого Об'єднання митців української сцени, від 1973 року — голова контрольної комісії цього об'єднання і голова Видавничої комісії монументального видання з історії українського театру „Наш театр: Книга діячів українського театрального мистецтва“ (т. I, 1975; т. II, 1992). Помер 27 грудня 1974 р., похований на українському цвинтарі-пантеоні у м. Сауз-Баунд-Брук (штат Нью-Джерсі, США)**.

Роман ЛАВРЕНТИЙ

³² Гостина театру // Новий час (Львів).— 1938.— 11 трав.— Ч. 100.— С. 7.— (Великомостиська хроніка).

³³ Повідомлення поліції з Беднарова від 26 серпня 1938 р. про діяльність українських мандрівних театрів у регіоні.— ДАІФО, ф. 6, оп. 1, спр. 573, арк. 6.

³⁴ Лист Іванни Кононів до М. Лукавецького від 21 січня 2004 р. (Архів М. Лукавецького).

³⁵ Гостина Українського Театру під дир. Ю. Кононіва // Новий час.— 1939.— 22 черв.— Ч. 138.— С. 7.— (Надвірнянська хроніка).

³⁶ Перелік видовищних і розважальних заходів на території Станіславівського повіту.— ДАІФО, ф. 6, оп. 1, спр. 559, арк. 50—50 зв.

³⁷ Маринович А. Український театр в м. Станіславові // Радянська Україна.— Станіславів, 1939.— 15. XI.— № 43.— С. 3; Затварська Р. Одержима: [творчий портрет артистки Оксани Затварської].— Івано-Франківськ, 2006.— С. 24; Кошелінська М. Ярослав Лукавецький: кризь біль і випробування // Просценіум.— Львів, 2002.— Ч. 1 (2).— С. 78.

³⁸ К. Ю. [Юрій Косач?] Театр ім. Івана Франка у Станіславові // Наші дні (Львів).— 1943.— Ч. 9.— Верес.— С. 8.

³⁹ Автобіографія Юрія Кононева...

⁴⁰ Кононів Ю. Український театр у Ляндеку, Австрія // Наш театр...— Т. I.— С. 374—375.

⁴¹ Левицький С. Юрій Кононів // Там само.— Т. II.— С. 65.

** У статті використані світліни із родинного архіву Юрія та Іванни Кононевих, які зберігаються у приватному архіві їхнього племінника і похресника М. Лукавецького.

ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНІ ПОХОВАННЯ НА ЯНІВСЬКОМУ ЦВИНТАРІ У ЛЬВОВІ НАПРИКІНЦІ ХІХ — ХХ СТОЛІТЬ

Наприкінці ХІХ ст., після ліквідації Жовківського, Городоцького і Стрийського цвинтарів, Львівський магістрат вирішив для східної частини міста розширити Личаківський, а для західної — відкрити Янівський цвинтар. 21 листопада 1888 р. — дата відкриття нового кладовища у Львові¹.

Янівський цвинтар розташований на південно-західному схилі гори Кортумівка і сягає у своїй найвищій точці 370 м над рівнем моря.

1892 р. біля Янівського цвинтаря коштом магістрату збудовано тимчасові споруди — епідемічні та холеричні дерев'яні бараки, покриті рубероїдом. Перший барак розрахований на 28 ліжок, другий — на 80. При бараках розміщувався адміністративний будинок, трупарня і дезінфектор. У 1920-х рр. при головному вході на Янівський цвинтар виконано новий проєкт епідемічних бараків².

1937 р. цвинтар налічував 54 поля³, які поділені алеями та стежками, що перетиналися здебільшого під прямим кутом. За цвинтарними книгами того часу, тут поховано 115 тис. померлих. Спочатку на цьому кладовищі ховали померлих із закладів судової медицини та убогих із львівських шпиталів⁴.

1962 р., після розпуску єврейської громади і закриття синагоги*, до Янівського кладовища приєднано розташоване поряд єврейське кладовище. На початку 1980-х рр. цвинтар офіційно закрито через брак вільного місця. Поховання тут проводяться як виняток для членів родин, які мають власні гробівці або спеціальний дозвіл на поховання в могилах близьких родичів. Нині площа Янівського кладовища сягає біля 38 га, на його 68 полях поховано понад 200 тис. осіб.

Давні поховання містяться на полях, які розташовані у східній частині цвинтаря (там, де починаються перші за нумерацією поля) і вздовж центральної алеї⁵. Північно-західна частина кладовища (звідки раніше брали камінь на цвинтарні

потреби) та поля, які розташовані біля головного входу, давніші.

Янівський цвинтар, порівняно з Личаківським, налічує значно менше надгробних мистецьких пам'яток. На кладовищі переважають монументальні родинні гробівці без скульптурного декору. Однак є і винятки. Оригінальним, не описаним досі в мистецькій літературі пам'ятником, є гробівець родини Дзенцеловських (31-ше поле) з барельєфом „Шлях у вічність“, який виконав скульптор Теобальд Оркасевич 1 вересня 1919 р. у майстерні Сойки. У цьому гробівці 1933 р. похований також Т. Оркасевич. Алгоритична група, що прикрашає гробівець Садовських та Салюків (поле 32-ге), вірогідно, також належить до робіт Оркасеви-ча.

Найдавніший надгробок Янівського цвинтаря — родини Маханів, в якому похований лікар Йоган Махан († 1815), був перенесений на початку ХХ ст. з Городоцького цвинтаря після його ліквідації. Цей пам'ятник з фігурою плакальниці, виконаний, вірогідно, скульптором Антоном Шімзером у 1820-х рр.

На увагу заслуговують родинні гробівці, прикрашені орнаментикою в стилі арт-деко, виконані у каменярських майстернях В. Кожевича, К. Крулика, Л. Маколюндри, А. Загурського, А. Круля, Г.-К. Пер'є, Л. Ольшевського, Л. Тировича, Т. Івановича, В. Яблонського, В. Вальчака, Бояновського. До найкращих із них належать гробівці: Хандермандерів (13-те поле), Лібревських (14-те поле), Зембів (14-те поле), Раммерів (8-ме поле) — майстерня В. Кожевича, Романовських (5-те поле), Тинецьких (32-те поле) — майстерня К. Крулика, Добчевських (3-те поле) — скульптор Є. Весоловський, майстерня В. Ковжевича, Калитяків-Григоровичів (32-ге поле), Пілацинських (32-ге поле) — майстерня Г.-К. Пер'є, Стжелецьких (32-ге поле) — майстерня Л. Ольшевського, Мацелінських і Столярчиків (32-ге поле) — проєкт архітектора П. Козакевича, майстерня В. Ковжевича.

Одна із центральних алеї Янівського цвинтаря.
Сучасне фото

¹ Переписка з Міністерством внутрішніх справ, Львівським магістратом та ін. про відкриття Янівського цвинтаря.— Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 146, оп. 59, спр. 230, с. 3.

² Плани і креслення будівель на Янівському кладовищі.— Там само.— Ф. 2, оп. 4, спр. 1273, с. 3.

³ Waszyńska M. Przewodnik po smentarzach lwowskich Łuczakowskim i Janowskim.— Lwów, 1937.— S. 22.

⁴ Справа з будівництва кладовища на Замарстинові.— ДАЛО, ф. 2, оп. 4, спр. 1271, с. 3.

* Згідно з рішенням виконкому Львівської обласної ради депутатів трудящих від 14 квітня 1962 р., будинок синагоги був переданий Українському поліграфічному інституту ім. І. Федорова (нині — Українська академія друкарства) для переобладнання під спортивну залу і районну бібліотеку для дорослих.

Вартують на увагу також інші надгробки. На 9-му полі цвинтаря міститься надгробок Романа († 1928) та Броніслави Калецьких, оздоблений

Гробівець родини Дзензеловських. Сучасне фото

барельєфом жіночої фігури з факелом у руках (скульптор Є. Весоловський, майстерня В. Кожевича). На тому ж полі стоїть надгробок львівського архітектора Даніеля Гжиба († 1935) з орнаментованим хрестом у стилі арт-деко (майстерня К. Круліка). Оригінальний надгробок студентки архітектури Львівської політехніки Станіслави Трошківни († 1935) у цьому ж стилі, виконаний за проектом померлої (майстерня Г.-К. Пер'є), стоїть на 5-му полі. Цікаві також надгробки, декоровані орнаментикою, належать Домбчевським (3-тє поле),— скульптор Є. Весоловський, майстерня В. Кожевича, та Яну Матушеку (22-тє поле).

До оригінальних пам'яток Янівського цвинтаря, виконаних із чорного мармуру, належить надгробок о. Михайла Дурделли († 1932) на 13-му полі (майстерня Л. Тировича) та надгробок німецької родини Арендів на 20-му полі з початку ХХ ст. (скульптор Л. Макольондра). Цінні архітектурні композиції мають надгробки Станіслави Сюткової з Дєковських († 1939) на 3-му полі з гарною композицією хреста у напівциркульній рамі та надгробок Верещинських на 32-му полі у формі трьох арок (майстерня В. Кожевича). На 22-му полі розташований пам'ятник Єлизавети з Кволеків Крушельницької († 1936) зі скульптурою плакальниці у вінку.

На цвинтарі стоять також два оригінальні надгробки з медальйонами, на яких зображені померлі. Це надгробки Наталії Чурилик († 1928), 9-тє поле, з мармуровим медальйоном (майстерня К. Круліка) та проф. семінарії і консерваторії Михайла Шупакевича († 1925), 14-тє поле, з брон-

зовим медальйоном (скульптор Б. Солтис). Треба відзначити також надгробки Марії Стемпорської († 1924), 4-тє поле (майстерня А. Круля), Ванди Візнер († 1897), 5-тє поле (скульптор Бояновський), К. Лопати († 1936), 5-тє поле (майстерня К. Круля), Станіслава Півонського († 1912), 2-тє поле (скульптор Ю. Райтер).

Проект огороження і брами Янівського цвинтаря затверджений магістратом 5 жовтня 1934 р.⁶ Біля головного входу на кладовище від вул. Янівської (тепер Т. Шевченка) наприкінці 1930-х рр. за проектом 1938 р. (архітектор А. Лобос) була встановлена колона-капличка (походить з ХVІІ ст.), т. зв. Ліхтар померлих⁷. Головна алея від цвинтарної брами веде вгору у північному напрямку. На її перетині, між 13-м, 14-тим, 31-шим і 16-тим полями розташована могила римо-католицького архієпископа Юзефа Більчевського († 1923), який велів поховати себе тут для того, щоб привернути увагу львів'ян до нового цвинтаря⁸. Поряд на 14-му полі спочиває Владислав Жила (* 1877 — † 1925), д-р теології і філософії, проф. Університету ім. Яна Казимира. Неподалік, на розі 14-го поля, міститься могила ченця капуцина о. Серафима Алойзи Кашуби († 1977). Ліворуч при стежці — могила декана і проф. Львівського університету Мечислава Тарнавського (* 1886 — † 1928). У зворотньому напрямку до цвинтарної брами з лівого боку розміщена могила учня 5-го класу гімназії Мар'яна Черкаса, який загинув 2 лютого під час демонстрації проти т. зв. Брестського миру. На 14-му полі міститься поховання сестер кармеліток босих.

На сусідньому, 32-му полі міститься гробівець отців єзуїтів (майстерня В. Кожевича), в якому поховані Станіслав Плошинський († 1949), Людвік Северин († 1970), Ігнатій Хвірун († 1970), Зигмунт

Меморіал стрільців Української Галицької Армії. Сучасне фото

Галунович († 1974). На 7-му — гробівець ксьондза, проф. Львівського університету Станіслава Жуковського (* 1881 — † 1935).

⁵ Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich...— S. 22.

⁶ Справа з будівництва Янівського кладовища.— ДАЛО, ф. 2, спр. 1275, с. 3.

⁷ Справа з будівництва кладовища на Замарстинові.— Там само.— Оп. 4, спр. 1275, с. 8, 56, 72.

⁸ Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich...— S. 22—23.

На Янівському цвинтарі збереглися також українські чернечі поховання. На 6-му полі розташований цвинтар згромадження сестер милосердя св. Вікентія, яке заснував митрополит Андрей Шептицький. На тому ж полі розміщені також могили римо-католицьких священників: Міхала Стасіоніса, повстанця 1863 р. (* 1829 — † 1908), Марціна Сервацького (†1913) (скульптор Л. Макольондра), Валентина Волча з фігурою Мадонни (скульптор Л. Макольондра), св. Адольфа Зигмунда (* 1857 — † 1933) з барельєфом пастора з ягням на руках і посохом. Поряд з останнім похований Юзеф Бочар (* 1861 — † 1921) — проф. університету, автор багатьох підручників для навчання релігії. Вище на 4-му полі розміщений цвинтарик сестер василіянок, який оточений металевою огорожею.

З протилежного боку цвинтаря на 26-му полі міститься надгробний камінь могили П. Ярославського, учасника польського повстання 1863 р. проти царської Росії. На 27-му і 46-му полях давніше були розташовані дитячі поховання⁹.

На 40-му полі розміщене невелике кладовище ченців студитського уставу, серед яких поховані Владика Никипор († 1982), архимандрит ордену та о. Йосиф Кладочний († 1994), багаторічний в'язень ГУЛАГу. На сусідньому, 5-му полі спочиває під скромним надгробком православний священник Михайло Рубинський († 1962).

Ліворуч від головної алеї, на початку цвинтаря розташоване поховання жертв квітневих подій 1936 р. Тоді, під час заворушень безробітних, був убитий польською поліцією Владислав Козак († 1936). Його похорон вилився в антиурядову демонстрацію, під час якої поліція вбила ще 48 демонстрантів. Меморіал загиблих упорядковано 1956 р. Над цим пантеоном, на 13-му полі, в родинному гробівці похований відомий львівський архітектор Мар'ян Нікодемівич († 1952). Ліворуч від поховань демонстрантів — могила Нафталі Ботвина († 1925), підпільника, якого стратили польська влада за вбивство поліцейського агента.

На Янівському цвинтарі спочивають українські патріоти УСС: Ольга Басараб-Левицька († 1924), 13-те поле, громадська діячка, членкиня першої чети у Львові, активний член УВО, замордована польськими тюремниками; Василь Білас († 1932) та Дмитро Данишин († 1932), 41-ше поле, бойовики ОУН, страчені польським судом за експропріаційний напад на поштове відділення в Городку.

На 38-му та 38-А полях у 1997—1999 рр. відновлено за проектом авторського колективу Інституту „Укрзахідпроектреставрація“ (керівник О. Петришин) військовий меморіал стрільців УГА, які загинули під час листопадових боїв за Львів 1918 р. та в наступні роки під час Українсько-польської війни. Урочисте відкриття стрілецького меморіалу на Янівському цвинтарі відбулося 1 листопада 1998 р. Тут поховані здебільшого українські стрільці, які були інтерновані та померли від ран та хвороб у польських тюрмах у 1919—1920 рр. Ще на початку 1921 р. старанням Українського горожанського комітету і його голови адвоката Степана Федака на могилах були встановлені дерев'яні хрести. В 1927—1939 рр. стрілецькі поховання на Личаківському та Янівському цвинтарях догляда-

ло Товариство опіки воєнних могил. Метою товариства, як сказано у його статуті (затверджений в березні 1927 р. у Львові), було: „Плекати і поширювати між членами товариства ідеї пієтизму і пошани до могил борців, які полягли у війні і похоронені на території Польської держави“. Ініціаторами створення товариства були Броніслав Янів, Олександр Карпінський, Євстахій Стеблицький, Іван Німчук, Степан Федак. 1933 р., з ініціативи його голови Б. Яніва, на 38-му полі Янівського цвинтаря впорядковано військовий меморіал¹⁰. Тоді завдяки діяльності товариства тут встановлено 440 бетонних хрестів, які виконані за ескізами Петра Холодного та Лева Лепкого у вигляді давніх козацьких надгробних хрестів.

Автор проєкту меморіалу — відомий український архітектор Євген Нагірний¹¹. Його впорядкування виконала „Кооператива інженірських робіт“ під керуванням інженера Андрія Пясецького. Тоді тут перепоховано 1070 українських стрільців¹². Згодом на цьому кладовищі спочили також командувач УГА Мирон Тарнавський († 1938) та прем'єр-міністр ЗУНР Кость Левицький († 1941). 1971 р. меморіал знищили бульдозерами радянська влада.

Могила Б. Яніва. Сучасне фото

На полі меморіалу українських стрільців 1994 р., поряд із відновленою могилою М. Тарнавського, перезахоронено замордованого більшовиками в тюрмі на Лонцького підполковника армії УНР, ад'ютанта Симона Петлюри, Василя Беня († 1941). На прилеглому 39-му полі похований Броніслав Янів († 1931), на 20-му — генерал УНР, генерал-хорунжий армії УНР, член комісії утворення військових шкіл та академій УНР Михайло Пересада-Суходольський († 1938).

На Янівському цвинтарі спочивають відомий український художник Модест Сосенко († 1920), 31-ше поле (скульптор Є. Дзіндра); поет Богдан-Ігор Антонович († 1937), 4-те поле (скульптор Т. Бриж), книгознавець та бібліограф Федір Максименко († 1983), 61-А поле; заслужений артист України Володимир-Зиновій Глухий († 1988), 16-те поле. На 5-му полі у родинному гробівці спочиває відомий скульптор Юліан Белтовський († 1926).

Знайшли свій вічний спочинок артисти Українського народного театру на Замарстиніві і його керівник Тадей Купчинський.

⁹ Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich... — S. 22—23.

¹⁰ І. Н. Цвинтар українських поляглих на Янівським // Діло.— Львів, 1934.— Ч. 293.— С. 3.

¹¹ Військове кладовище на Янівському цвинтарі.— ДАЛО, ф. 1, оп. 30, спр. 2421.

¹² Там само.— С. 24.

Гробівець, в якому похований на 31-му полі скульптор Юзеф Райгер († 1918), автор кількох пам'ятників Янівського цвинтаря, запроєктував Міхал Макович-молодший. На тому ж полі міститься гробівець родини Міллерів, виконаний у майстерні Т. Івановича. В ньому поховані будівничі Генрик Міллер († 1918) та архітектор Сас Яворський († 1921). На 20-му полі похований львівський художник Казимир Пйотрович, який працював у стилі арт-деко. До його робіт належать вітражі та внутрішній вистрій магазину кондитерської фірми „Світоч“ (1928) і декоративна орнаментика, здебільшого сграфіто, в цьому ж стилі на багатьох будинках у Львові.

До кінця Другої світової війни на Янівському кладовищі спеціально виділені місця під військові поховання. Так, наприклад, 42 і 43-те поля призначалися для Львівського військового гарнізону, серед скромних могил якого виділялися могили льотчиків¹³. На 41-му полі поховані жертви Першої світової війни, Українсько-польської війни 1918—1920 рр. Всі ці військові поховання, як і український військовий меморіал 38-го та 38-А полів, зруйновані на початку 1970-х рр.

Раніше на 41-му полі містилися також могили російських вояків з 1919—1920-х рр., які були солдатами армій Денікіна (21 поодинокі могила та одна спільна), Врангеля та Бредова (одна поодинокі й одна масова)¹⁴, що повмирили у Львові та в еміграції. Тут також був похований капітан армії Балаховича Анісім Гайдай. У спільній могилі на цьому полі спочивали 226 більшовиків, які загинули в битві під Львовом 1920 р.¹⁵ Тут лежать також невідомі вояки австрійської та армії з Першої світової війни (вісім поодиноких могил та 12 масових), які були перенесені з 28-го поля, що загинули на початку війни в серпні—жовтні 1914 р.¹⁶ У трьох спільних могилах спочивають 99 невідомих вояків, жертв Першої світової війни.

За архівними даними, 1916 р. архітектор В. Дайчак виконав проєкт пам'ятника з кам'яним хрестом невідомим воїнам, похованим двома рядами на 28-му полі¹⁷. Однак, очевидно,

через брак коштів у міжвоєнний період проєкт не був реалізований. Військові поховання вояків австрійської та російської армій з Першої світової війни розташовувалися також на 19-му полі¹⁸. На 79-му полі раніше розміщувалося 745 могил військовополонених з Першої світової війни, в яких було поховано 653 росіянина, 87 італійців і 12 сербів¹⁹.

На 37-му полі, поряд із військовим меморіалом українських стрільців (38-ме і 38-А поля), зберігся невеликий польський військовий меморіал з 1918 р., який слугував для військових поховань. Він також був знищений на початку 1970-х рр. і відданий, як і сусідній — український, під нові цивільні поховання. Згодом на могилах польських ветеранів з'явилися монументальні гробівці. Сьогодні тут ще

Могили Б.-І. Антонича та О. Басараб. Сучасні фото

стоїть польовий пам'ятник-вітар у вигляді високого хреста з чорного мармуру, який вкомпоновано в бетонну стелу. Біля цього пам'ятника збереглося кілька військових могил. Цей меморіал спорудило польське Товариство опіки над могилами героїв у липні 1939 р.²⁰ Раніше праворуч і ліворуч від пам'ятного хреста були розташовані рядами могили польських військових ветеранів. З північної сторони від інших поховань меморіал відділяла кам'яна опорна стіна²¹. За проєктом архітектора В.

Равського на тому місці планувалося встановити багатофігурний пам'ятник, але через нестачу коштів задум не був реалізований.

На 42 і 43-му полях було військове поховання польського військового гарнізону²². Посеред військових могил була також спільна могила дев'яти цивільних осіб, яких поховали тут у листопаді 1918 р.²³

З перших днів радянсько-німецької війни на Янівському цвинтарі на 6-му полі збереглася братська могила „Чотири хрести“, в якій захоронені неідентифіковані жертви масових убивств з тюрми „Бригідки“. Поряд 1990 р. встановлено пам'ятний хрест жертвам терору НКВС у червні 1941 р.

У листопаді 1942 р. на Янівському цвинтарі розстріляно 28 українських в'язнів через вбивство українськими підпільниками німецького офіцера. Серед них загинув видатний вчений, викладач

¹³ Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich...— S. 25.

¹⁴ Там само.— S. 24.

¹⁵ Там само.

¹⁶ План Янівського військового кладовища у Львові.— ДАЛО, ф. 1, оп. 30, спр. 3692, с. 1—2; Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich...— S. 24.

¹⁷ План Янівського військового кладовища у Львові.— ДАЛО, ф. 1, оп. 30, спр. 3692, с. 1—2.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Orłowiec M. Ilustrowany przewodnik po Lwowie ze 102 ilustracjami i planem miasta.— Wydanie drugie rozszerzone // Książnica-Atlas. Zjednoczone zakłady kartograficzne i wydawnicze towarzystwa nauczynego szkół. średn. i wyż. s. a. — Lwów; Warszawa, 1925.— S. 166.

²⁰ Проєкт пам'ятника легіоністам, оборонцям Львова на Янівському кладовищі (1938).— ДАЛО, ф. 1, оп. 30, спр. 4488, с. 4—5.

²¹ Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich...— S. 25.

²² Там само.

²³ Там само.— S. 24.

Львівської політехніки, член Українського державного правління А. Пясецький. Братська могила жертв гестапо неодноразово нищена пізнішим тоталітарним режимом. 1990 р. могилу відновило Студентське братство Львівської політехніки.

Вище 37-го поля встановлена пам'ятна плита жертвам голокосту з лаконічним написом: „Тут поховані радянські громадяни — жертви фашистських злочинів у Львові. 1941—1943“.

Протягом 1941—1944 рр. на частині Янівського цвинтаря, прилеглій до теперішньої вул. Т. Шевченка, хоронили вояків гітлерівської армії. У 1941 р. на 6-му полі кладовища закладене окреме військове поховання для словаків, яке, як і решту військових поховань, було знищене на початку 1970-х рр. Збереглася лише напівзруйнована бетонна стела з двораменним хрестом та написом: „Життя за Віру, за Свободу народу, пожертвували для Перемоги. Тут лежать герої словацької армії, які загинули

під час війни, коли вирішувалася доля словацької незалежності і свободи“. Під написом перелічені прізвища 17 загиблих словацьких вояків.

Ще одне військове поховання Янівського цвинтаря міститься на його західній околиці, за межами 53-го поля. Там збереглося 40 номерних могил німецьких військовополонених (у чотирьох рядах по десять могил), які померли у Львові 1945—1949 рр. Невелике поховання колись було оточене кам'яним муром із бутового каменю (огороження збереглося лише частково).

Отже, Янівський цвинтар у Львові, закладений у середині XIX ст., належить до історико-меморіальних пам'яток Східної Галичини, які заслуговують на особливу увагу, оскільки тут лежать багато невідомих або забутих нині осіб, містяться недосліджені пам'ятки цвинтарного мистецтва кінця XIX — початку XX ст.

Христина ХАРЧУК

ЛІКИ МАЙБУТНЬОГО — „РОЗУМНІ“ ЛІКИ

Ліки — це хемічні речовини, які призначають людям або тваринам для лікування, діагностики чи запобігання захворюванням та іншим аномальним станам, а також для послаблення болю і страждань¹. Ліки використовували ще в давнину: ними слугували висушені рослини чи тварини, їх настоянки, мінерали та інші слабоочищені продукти із маловідомою лікарською речовиною. Більша частина сучасних ліків складається із визначеної лікарської субстанції із додаванням певної інертної речовини, яка, хоч і нетоксична, але переважно непотрібна. Вона слугує лише доповненням, оскільки лікарська субстанція зазвичай вживається у міні- (мікро-) кількості.

Створення сучасних ліків — тривалий і дуже дорогий процес. З 10 тисяч нових медикаментів, які щорічно розробляють у світі, лише чотири лікарські субстанції доходять до стадії клінічного випробування і лише один лікарський препарат сертифікує агенція FDA*. Без дозволу цієї агенції жодні ліки не можуть потрапити на світовий фармацевтичний ринок, хіба що можуть обмежено використовуватися в одній чи кількох країнах. Перевірка біологічної ефективності ліків та їх медичної безпечності проводиться кількома стадіями, спочатку на ізольованих клітинах людини, потім на лабораторних тваринах (доклінічні стадії випробування ліків), відтак на обмеженому контингенті пацієнтів і, нарешті, на дуже великій людській вибірці (клінічні стадії випробування ліків). Це довготерміновий і коштовний процес, вартість якого в США сягає 0,5—1 млрд. дол. США.

Незважаючи на таку ретельну роботу зі створення нових ліків, під час їх застосування з'являється низка проблем, які не вдається подола-

ти. По-перше, лише 0,001—0,01 відсотка активної лікарської субстанції, введеної доведено, доходить до своїх біологічних мішеней в організмі хворого. Решта (99,999—99,99 %) лікарської субстанції хворому не потрібна. Більше того, цей надлишок ліків створює в організмі пацієнта додаткові труднощі, що їх окреслюють як негативні побічні ефекти дії ліків. Адже ліки в організмі хворого мають можливість діяти не лише на патологічні клітини (тканини, органи), але також і на цілком здорові біологічні системи. Чимало ліків, які покликані знищувати патологічні клітини і тому є надзвичайно токсичними, можуть відповідно діяти й діють на здорові клітини тканин та органів. Особливо небезпечними тут є протипухлинні ліки, які побічно впливають на імунну систему, шлунково-кишковий тракт, серцево-судинну систему, печінку, нирки та деякі інші органи. Під час доведеного введення носія протипухлинного препарату „Polycyfin“ миші з прищепленою їй людською пухлиною мозку показано, що лише через 24 год. препарат концентрується у пухлині мозку, але й також добре видимий у тканинах нирки і сечостатевої системи (спостереження за процесом дії та виведення з організму цього препарату здійснювали з допомогою спеціального томографа для лабораторних тварин, іміджингова система Xenogen IVIS-200)². Отже, протягом доби цей високотоксичний лікарський препарат діяв на більшу частину тканин і органів піддослідної тварини. По-друге, не менш гострою проблемою в застосуванні ліків є швидке виникнення резистентності (стійкості) патологічних клітин до дії ліків. Приміром, уже до року понад 50 відсотків лікованих онкохворих (як і хворих на туберкульоз) набувають резистентності

¹ Ілюстрований медичний словник Дорланда / Пер. 29-го англomовного видання: У 2 т.— Львів, 2002, т. 1.

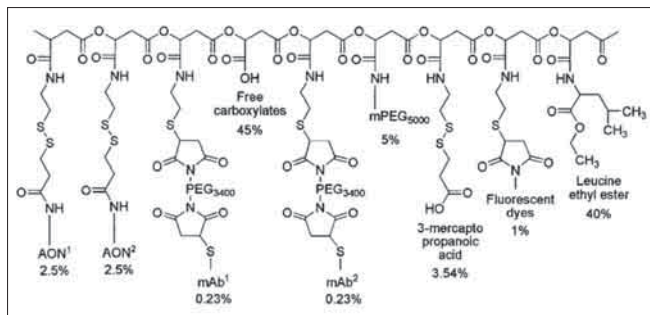
* Food and Drug Agency (FDA) — агенція в США, яка надає дозвіл на використання лікарських субстанцій у практичній медицині.

² Ljubimova J. Y., Fujita M., Ljubimov A. V., Torchillin V. P., Black K. L., Holler E. Poly(malic acid) nanoconjugates containing various antibodies and oligonucleotides for multitargeting drug delivery // Nanomedicine.— London, 2008.— Vol. 3.— Issue 2.— P. 247—265.

до дії хеміотерапевтичних препаратів. Ці ліки стають неефективними, їх треба замінити іншими, не менш токсичними для організму хворого і дуже часто дорожчими.

Відтак важливим завданням є розробка таких нових ліків чи нових форм їх застосування, які б дали можливість зробити дію 0,01 відсотка введеного лікарського препарату максимально адресною (такою, що впливає лише на патологічні клітини) і водночас мінімізувати побічні негативні ефекти від дії решти 99,99 відсотка препарату. Теоретично цього можна досягнути, зменшивши в 1–10 тис. разів кількість введеної в організм сильнодіючої лікарської субстанції, але за умови прицільної спрямованості дії ліків.

Підвищити адресність дії ліків мають лікарські препарати нового покоління, що складаються з високоефективної лікарської субстанції, вміщеної на так званій розумній її носій для адресної доставки в організмі хворого. Отже, ліки майбутнього — це своєрідні молекулярні мікророботи, які в організмі „транспортують“ лікарську субстанцію, захищаючи її від неконтрольованого вивільнення чи руйнування, „розпізнають“ визначені біологічні мішені, „адресно діють“ на них і, за потреби, дають можливість „контролювати“ дію субстанції (завдяки наявності біосумісної мітки). Головними рисами

1. Багатофункціональна полімерна платформа Polycyefin (на основі поліγ-глутамінової кислоти з природного джерела) для доставки протипухлинних ліків

таких „розумних“ ліків є їх уміння розпізнавати свої біологічні мішені, а також долати природні біологічні бар'єри, які існують в організмі, щоб перешкодити поступленню в нього чужорідних речовин (у т. ч. й ліків).

Нині найбільш актуальними на фармацевтичному ринку є не нові ліки, а саме ефективні носії для доставки препаратів. Фармацевтичні фірми також цікавлять такі розробки, як:

- засоби для адресної доставки ліків;
- засоби для створення водорозчинних форм лікарських препаратів;
- засоби для здійснення генної терапії (ДНК і міРНК);
- засоби для візуалізації доставки ліків, їх дії та виведення з організму;
- засоби для ефективного виявлення специфічних біомолекул і клітин в організмі (нові методи діагностики, особливо ранньої);
- засоби для ізолювання специфічних клітин (особливо стовбурових);

• нові трансплантаційні матеріали.

На схемі (Л. 1) показано будову одного з носіїв, недавно створеного у США³. Добре видно, що кожне бокове відгалуження в його структурі має певне функціональне навантаження. Відзначимо включення в структуру цього носія спеціальних антитіл (mAb1 і mAb2), що забезпечують адресність дії лікарського препарату в комплексі з носієм — завдяки здатності цих антитіл розпізнавати певні антигени на поверхні патологічних клітин, які повинні бути знищені цим протипухлинним препаратом. Функціональне значення інших модулів у складі „розумного“ носія лікарського препарату перелічені далі.

Головні функціональні модулі „розумного“ носія лікарських препаратів⁴:

- активна лікарська субстанція, дія якої скерована на молекули-мішені в клітинах організму;
- розпізнавальний модуль (модулі) із вміщеними у ньому антитілами (mAb), здатними взаємодіяти зі специфічними маркерними молекулами, які наявні на поверхні патологічних (наприклад, пухлинних) клітин;
- захисний модуль (зазвичай поліетиленгліколь [PEG]), який перешкоджає руйнуванню носія ензимами чи його поглинанню ретикуло-ендотеліальною системою організму;
- модуль для забезпечення внутрішньоклітинного (в ендосомах) вивільнення лікарського препарату (зазвичай чутливий до рН, гідроліз гідразонового хемічного зв'язку);
- модуль для забезпечення вивільнення препарату з ендосом, що активується під час їх дозрівання в лізосоми (поєднання нейтралізованих карбоксилатів та гідрофобних груп);
- модуль для забезпечення вивільнення препарату в цитозоль (зв'язок між носієм і лікарською субстанцією руйнується глутатіоном у цитозолі);
- опційний (не обов'язковий) модуль, необхідний для візуалізації носія з лікарським препаратом (зазвичай, флуоресцентний барвник).

Дія ліків в організмі одночасно є як запрограмованою щодо певних біологічних мішеней в організмі, так і непередбачуваною (побічною) та зазвичай негативною щодо непатологічних об'єктів в організмі. Як уже вказувалося, негативну побічну дію ліків можна зменшити зниженням дози лікарської субстанції, яка діє. Однак існує й інший шлях: „замаскувати“ токсичну лікарську субстанцію, щоб уникнути її неадресної дії в організмі. Значною мірою „розумні“ носії ліків „маскують“ останні, щоб вони були невидимими для природних захисних систем організму, які покликані запобігати потраплянню і дії патологічних чинників та чужих для організму речовин (у т. ч. ліків). Такі захисні системи діють на різних рівнях:

- на рівні організму (гематоенцефалічний бар'єр, який захищає головний мозок);
- на клітинному рівні (транспортна система так званої множинної лікарської резистентності, локалізована на поверхні клітин — запобігає дії ксенобіотиків, включно з ліками);
- на молекулярному рівні (системи антиоксидантного та антирадикального захисту, захист

³ Fujita M., Lee B. S., Khazenzon N. M., Penichet M. L., Wawrowsky K. A., Patil R., Ding H., Holler E., Black K. L., Ljubimova J. Y. Brain tumor tandem targeting using a combination of monoclonal antibodies attached to biopoly (beta-L-malic acid) // Journal of Controlled Release: Official journal of the Controlled Release Society.— 2007.— Vol. 122.— Issue 3.— P. 356—363.

⁴ Ljubimova J. Y., Fujita M., Ljubimov A. V., Torchillin V. P., Black K. L., Holler E. Poly(malic acid) nanoconjugates containing various antibodies...

генетичної інформації з допомогою спеціального білка р53 і систем відновлення пошкодженої ДНК).

Треба підкреслити характеристики носіїв, які використовують для доставки лікарських препаратів: вони повинні мати невеликі розміри (до 5 тисяч дальтон), бути біосумісними або, ще краще, біодеградабельними (це сприятиме їх кращому виведенню з організму). Біодеградабельними є полімерні носії, основу структури яких становлять:

- полі (аспарагінова кислота), полі (глутамінова кислота), полі (яблучна кислота), полі (молочна кислота), певні полісахариди, інші;
- хемічні групи в складі основного ланцюга: -O-, -NH-, -S-, and -S-S-;
- невелика кількість і різноманітність амінокислот (щоб уникнути імуногенної дії).

Нові системи для адресної доставки ліків поміж іншими створюють і випробовують учені Львова. Відповідні роботи проводяться в Інституті біології клітини НАН України під керівництвом проф. Ростислава Стойки та в Національному університеті „Львівська політехніка“ під керівництвом доц. Олександра Заїченка. Дослідженнями активно займаються співробітники згаданих учених, зокрема, Наталія Мігіна, Тарас Скорохода, Максим Москвін, Анна Рябцева (Національний університет „Львівська політехніка“), Ростислав Білий, Юрій Кіт, Наталія Бойко, Ростислав Панчук, Євген Філяк, Юлія Сеньків, Надія Скорохід та інші дослідники (Інститут біології клітини). У „Львівській політехніці“ здійснюється хемічний синтез нових перспективних носіїв, тоді як в Інституті біології клітини проводиться біовипробування їх дії на ізольовані клітини людини, а також на експериментальних тварин, зокрема таких, яким прищеплено різні пухлини. Окремі дослідження також ведуться спільно із вченими Львівського національного медичного університету ім. Д. Галицького (під керівництвом проф. Романа Лесика), Інституту біології тварин (під керівництвом проф. Василя Влізла) і Львівського національного університету імені Івана Франка (під керівництвом проф. Анатолія Вошиновського).

Головні напрями досліджень львівських учених:

1. Багатофункціональні біосумісні полімерні нанорозмірні матеріали, які слугують для:
  - а) доставки ліків у клітини-мішені;
  - б) переведення ліків у водорозчинну форму;
  - в) доставки генетичного матеріалу в клітини.
2. Багатофункціональні біосумісні полімерні і суперпарамагнітні нанорозмірні кульки для діагностики і здійснення сепарації клітин.

3. Різні типи мічення створених нанорозмірних матеріалів для спостереження за їх поведінкою в клітинах і в усьому організмі.

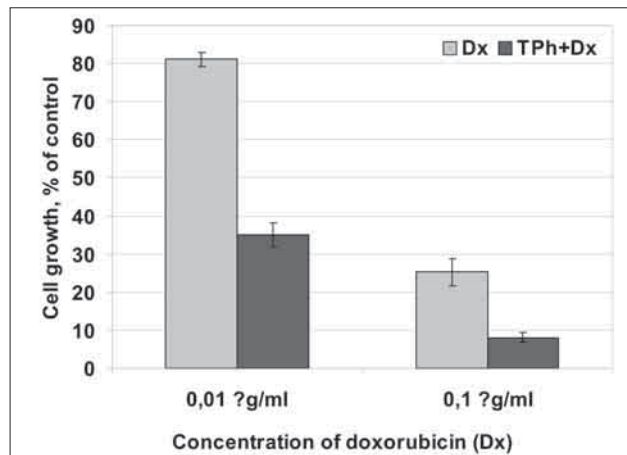
Одержані кандидатом біологічних наук Н. Бойко та співавторами (у відділі, керованому Р. Стойком) результати (Іл. 2) свідчать про те, що помістивши протирадикальний препарат доксорубіцин на полімерний носій, синтезований під керівництвом О. Заїченка, можна майже в 10 разів знизити

ефективну діючу концентрацію цього препарату, тобто зменшити і його потенційну побічну загальнотоксичну дію. Доксорубіцин, як відомо, є не лише дієвим протирадикальним препаратом, але й спричиняє низку небезпечних побічних ефектів на організм пацієнтів, зокрема має кардіотоксичну і нефротоксичну дію.

Цей дослід також здійснено *in vivo*, а саме з використанням лабораторних тварин (мишей), яким прищеплено злоякісну пухлину — лімфому NK/Лу. Результат виявився аналогічним: якщо для вилікування цих тварин їм треба було вводити кілька разів чистий доксорубіцин дозою 1 мг/кг ваги тварини, то застосування цього препарату в комплексі з полімерним наноносієм, розробленим ученими Львівської політехніки, дало можливість знизити лікувальну дозу до кількох введень такого препарату в концентрації 0,1 мг/кг ваги тіла.

Серед інших цікавих розробок колективу львівських учених:

- новий ефективний спосіб доставки генів у клітини різних видів організмів, зокрема мікроорганізмів, що важливо для сучасної біотехнології⁵;
- використання функціоналізованих специфічних білком (лектином) супер-парамагнітних наночастинок (120 нм) для сепарації живих і мертвих клітин⁶;
- використання функціоналізованих специ-

2. Доставка доксорубіцину з допомогою створеного полімерного носія (TPh) у злоякісні мишачі клітини L929 знижує концентрацію цього протирадикального препарату вдесятеро (діє протягом 48 год.)

фічним білком (лектином) супер-парамагнітних наночастинок (120 нм) для сепарації пухлинних клітин різних типів (М. Луцик і співавтори⁷);

• створення водорозчинних форм нерозчинних лікарських препаратів шляхом комплексування із новими мицелярними полімерними наноконструкціями;

• долання гематоенцефалічного бар'єра новими полімерними наноконструкціями, що транспортують антисенсорні олігодезоксинуклеотиди (колектив співробітників Інституту біології тварин під керівництвом В. Влізла та О. Заїченка з

⁵ Stoika R., Filyak Ye., Zaichenko OI., Mitina N. Highly efficient systems for delivery of nucleic acids. Тимчасовий патент США (2010).

⁶ Bilyy R., Tomyn A., Kit Yu., Podhorodecki A., Misiewicz J., Nyk M., Streck W., Stoika R. Detection of dying cells using lectin-conjugated fluorescent and luminescent nanoparticles // Materials Science and Engineering Technology. — 2009. — Vol. 40. — Issue 4. — P. 234—237.

⁷ Lootsik M. D., Boiko N. M., Klyuchivska O. Yu., Mitina N. E., Horak D., Lootsik M. M., Zaichenko O. S., Stoika R. S. Application of novel functionalized superparamagnetic particles for separation of mammalian cells. (У друці).

Львівської політехніки, з участю Віталія Стадника і Людмили Ізюмової-Іваницької);

- синтез наночастинок, біофункціоналізованих антигеном чи антитілами для: а) індукції синтезу антитіл; б) детекції специфічного антигена (Юрій Кіт, Ростислав Білий, О. Заїченко та інші).

Підсумовуючи, треба зазначити, що створені колективом львівських учених нанорозмірні носії придатні для:

- доставки будь-якого лікарського препарату;
- транспортування водонерозчинних ліків;
- доставки генів (нуклеїнових кислот), що важливо для робіт в галузі генної терапії і біотехнології;
- приєднання до них молекули будь-якого біомаркера, що важливо для розпізнавання клітин певного типу та адресної доставки ліків;

- їх детекції під час діагностики й моніторингу процесу лікування.

Є усі підстави вважати, що назріла потреба створити у Львові міждисциплінарний дослідницький, тренувальний і навчальний центр у галузі наноматеріалів та нанотехнологій для медицини й біотехнології*. Головними базами для створення цього центру можуть стати два найбільші у Львові університети — Національний університет „Львівська політехніка“ і Львівський національний університет ім. І. Франка, а також Інститут біології клітини НАН України. З ними вже співпрацює Львівський національний медичний університет ім. Д. Галицького, Інститут біології тварин, а згодом можуть долучитися й інші дослідницькі та навчальні установи міста й регіону.

Ростислав СТОЙКА

ОБЕРТОВА СИМЕТРІЯ БАГАТОВИМІРНИХ ПРОСТОРІВ

Відомий німецький математик Георг Бернард Ріман (1826—1866) висловив своє міркування стосовно того, чи слід вважати реальною ідею створення простору на дискретній багатоманітності комбінаторних станів, чи намагатися пояснити виникнення метричних відношень чимось *зовнішнім* — силами зв'язку, які діють на це реально... Звідси випливає проблема стосовно справедливості припущення про тісний зв'язок геометрії у нескінченно малому з питанням про *внутрішню* причину виникнення метричних відношень у просторі.

Математичні структури і реальний світ. Аналіз розвитку сучасної математики як науки про структури засвідчує, що основною проблемою сьогодні залишається визначення відношення математики до реального світу — властиво відношення науки про структури до науки про природу. Прихильники визначення математики як науки про математичні структури покликаються на концептуальну позицію групи Ніколя Бурбакі. Автори цієї всесвітньо відомої математичної школи в нарисах про історію математики писали: „У своїй аксіоматичній формі математика представляється нагромадженням абстрактних форм — математичних структур і виявляється (хоча й невідомо чому), що деякі аспекти експериментальної дійсності нібито унаслідок завчасного визначення вкладаються в деякі з цих форм“¹. У цій фразі проглядається думка про самостійне існування математичних об'єктів, які начебто завчасу наділені власним інтелектуальним потенціалом, вищим від інтелекту тих, хто відкриває їхні „чарівні“ властивості у реальних речах. Відомо, що елементарні частинки як прообрази матерії можна порівняти з правильними об'ємними тілами. Наприклад, нуклеїнова кислота — ідея живої істоти, що за її кодованими первообразами як

організатора централізованого порядку визначаються всі події в природі, коли навіть випадковість певним чином співвідноситься з цим порядком. З літературних джерел, присвячених дослідженню названої проблеми, визріло твердження: внаслідок розділення структури мікрооб'єктів на дві взаємно виключні частини вони не стають протилежностями, а перебувають у стосунку взаємного доповнення, що лягло в основу квантової теорії². Йдеться про інформаційну природу наперед встановлених законів гармонії, що поєднують математику і матеріальний світ.

Фізична природа метричних відношень простору-часу. Автори книжки „Простір, час, гравітація“ наводять різні погляди фізиків-теоретиків щодо пояснення природи виникнення метричних відношень — від оптимістичних оцінок про її швидке розв'язання до переконання, що людство все ще перебуває на початку довгого шляху для її вирішення. Водночас припускається, що все необхідне для узагальнення теорії гравітації і квантової теорії вже є, залишається з'ясувати лише деякі деталі. Міркування авторів згаданої публікації³ порушують проблему розмірності фізичного простору-часу. Хід думок приблизно такий. Нехай в тривимірному фізичному просторі-часі існує N якихось частинок. Тоді між ними можна очікувати $N(N-1)/2$ симетричних відстаней, які, властиво, могли б бути незалежними одна від одної. Коли ж вони перебувають у t -вимірному просторі, тоді положення кожної частинки описується t -координатами, тобто незалежними є тільки tN взаємних відстаней між частинками. З цього випливає, що факт тривимірності простору (чотиривимірності простору-часу) слід сприймати як аксіому або спробувати його довести теоретично, виходячи з інших закономірностей. Тоді реальний простір не є теоретичним „вмістилищем“ матерії,

* Задля обговорення пропозиції та загалом тематики цієї статті подаємо електронні адреси зацікавлених у цьому осіб: stoika@cellbiol.lviv.ua, zaichenko@polynet.lviv.ua, volosh@physics.wups.lviv.ua.

¹ Гнеденко Б. В. Математика и научное познание.— Москва, 1983.

² Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое.— Москва, 1990.

³ Владимиров Ю. С., Мицкевич Н. В., Хорски Я. Пространство, время, гравитация.— Москва, 1984.— 208 с.

а за своїми характерними рисами визначається її геометричними і фізичними властивостями. Наприклад, створення спеціальної теорії відносності пов'язане з відмовою від абсолютної впорядкованості подій в часі й переходом до часткової впорядкованості, обумовлюється фундаментальною роллю швидкості світла. Відомо, що загальна теорія відносності базується на узагальненні метричних властивостей простору-часу, пов'язаних з наявністю гравітаційної взаємодії. Іммануїл Кант (1724—1804) пов'язував тривимірність нашого простору із законами обернених квадратів для гравітаційної й електростатичної сил, а Жозеф Луї Лагранж (1736—1813) розглядав чотиривимірні конфігурації в механіці. Уявлення про багатовимірні простори (з розмірністю $t > 3$) були сформовані в роботах Германа Гроссмана (1809—1877) й Артура Келі (1821—1885). Глибокі міркування про розмірність фізичного простору можна знайти в роботах Ернста Маха і Бернгарда Рімана, про що згадував Альберт Айнштайн: „...я поставив перед собою завдання: виходячи із загального поняття про величину, сконструювати поняття багатократно протяжної величини. Ми дійдемо висновку, що в багатократно протяжній величині можливі різноманітні визначення мір і що простір є ні чим іншим, як частковий випадок тричі протяжної величини“⁴. І Б. Ріман, і Е. Мах використовували поняття багатовимірності для глибшого розуміння фізичної природи простору. Так, узагальнюючи теорію двовимірних викривлених поверхонь на тривимірні, Б. Ріман прийшов до ідеї викривлених просторів, а створення спеціальної теорії відносності дало можливість перейти від незалежних тривимірного простору й одновимірного часу до єдиної чотиривимірної конфігурації простору-часу. Пізніше було показано, що фізичні закономірності світу природніше описувати на основі спеціально викривлених п'ятивимірних ріманових конфігурацій. Однак жоден із варіантів п'ятивимірної теорії, яка природно об'єднувала б теорію гравітації й електромагнетизму, не знайшов свого розвитку через серйозні вади.

За останні десятиліття були зроблені спроби додати до п'ятивимірної структури ще одну координату — задля можливості отримання маси спокою будь-якої реальної частинки. Запропонована теорія з геометризованою зарядженою матерією могла розглядатися як геометрична шестивимірна оптика, де всі матеріальні частинки поширюються у вигляді променів світла в чотиривимірному просторі-часі, в якому ми живемо.

Сьогодні вчені намагаються розв'язати проблему побудови єдиної теорії поля в просторі-часі шляхом збільшення числа вимірів, тобто введенням багатовимірних просторів або гіперпростору⁵. Складність побудови такої теорії полягає в потребі об'єднання великого числа полів взаємодії з

властивістю суперсиметрії. Щоб розв'язати це завдання, треба впроваджувати додаткові виміри й геометричні методи розмірної редукції. Для цього довелось розробляти варіант т. зв. максимальної розширеної супергравітації, що після розмірної редукції призвело до встановлення максимального числа вимірів 11. Як встановлено з другого боку, для того, щоб додаткові виміри могли описати мінімальну калібрувальну групу, потрібну для побудови об'єднаної теорії, їх мінімальне число повинно дорівнювати семи.

У той час як А. Айнштайн відкрив світові незвичну поведінку простору і часу, сучасні дослідження дали можливість долучити це відкриття до ідеї квантового Всесвіту з численними прихованими вимірами, що згорнуті у вигляді крихітних петель (з химерною геометрією), схованих у складчистій структурі реального простору. Прихильники теорії суперструн стверджують, що сьогодні нарешті вдалося розгадати таємницю тонкої структури матерії і завдяки цьому подолано конфлікт між загальною теорією відносності та квантовою механікою. Припускається, що вищі виміри можуть з'являтися під час взаємодії елементарних частинок при високих енергіях. Подолання суперечності між сучасними квантовими теоріями, як виявилось, можливе лише в просторах вищих розмірностей. Тому в теорії струн постає проблема про розмірність реального простору-часу, яку не можливо безпосередньо спостерігати у

1. Симетричні фігури з ланцюговою (а) та кільцевою (б) структурами

звичному нам тривимірному простору, не враховуючи їх зв'язку з часом.

Тому з'явилися два можливі пояснення: 1) згортання вищих вимірів до розмірів планківської довжини; 2) локалізація усіх частинок багатовимірного світу на чотиривимірному листку⁶. **Дивовижний взаємозв'язок обертової симетрії з геометричною природою простору-часу.** Симетрія в широкому розумінні цього слова — це впорядкованість, довершеність, гармонія, ритмічність, що є протилежним хаосу. Сучасне означення симетрії передбачає незмінність певних характеристик об'єкта щодо будь-яких перетворень, які здійснюються над ним у просторі-часі. Нині це одне з фундаментальних понять науки, що лежить в основі дослідження найрізноманітніших явищ природи та законів світобудови, тому явище симетрії заслуговує на глибше розуміння її ролі в структуризації реального багатовимірного світу. Зручним засобом пізнання цих законів є дослідження явища симетрії з допомогою математичних співвідношень.

Розглянемо два різновиди симетричних фігур — з ланцюговою та кільцевою структурами (л. 1), кожна з яких обіймає однакову кількість n -рівновіддалених між собою частинок. Знайдемо кількість способів розбиття кожної з цих послідовностей на дві підмножини так, щоб усі

⁴ Альберт Айнштайн і теория гравитации.— Москва, 1979.— С. 18.

⁵ Мічіо Кайку. Гіперпростір: наукова одісея крізь паралельні світи, викривлений простір-час і десятий вимір / Пер. з англ. А. Кам'янець.— Львів, 2005.

⁶ Грин Б. Элегантная Вселенная. Суперструны, скрытые размерности и поиски окончательной теории / Пер. с англ.; общ. ред. В. О. Малышенко.— М., 2004.

частинки в кожній з підмножин залишалися зв'язаними. Назвемо ці дії „принципом збереження зв'язності“.

За умовою постановки задачі, ланцюг із n -частинок не можна розривати більш ніж в одному з $n-1$ наявних зв'язків, тому кількість способів S_n розбиття вичерпується числом: $S_n = (n-1)$.

У кільцевій структурі з n -частинками можна розривати будь-яку пару зв'язків між ними, не порушуючи умови задачі, тому кількість способів такого розбиття вичерпується числом невпорядкованих комбінацій „2 із n “: $C_n = n(n-1)/2$. Отже, система з кільцевою структурою, на відміну від ланцюгової, забезпечує можливість реалізації в $n/2$ разів більшої кількості способів її декомпозиції на підмножини без порушення зв'язків усередині обох підмножин, а отже, без додаткових дій та енергетичних втрат всередині системи, де число C_n збігається з кількістю очікуваних симетричних відстаней між цими частинками, положення кожної з яких описується t -координатами в t -вимірному просторі.

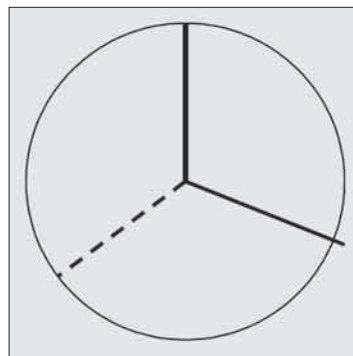
Семантика інформаційного взаємозв'язку „обертова симетрія — асиметрія“. Сучасна наукова картина світобудови розглядається з позицій єдності симетрії та асиметрії. Однак у більшій частині наукових праць, пов'язаних з дослідженням цієї єдності, замало уваги надається семантиці інформаційної структури „обертова симетрія — асиметрія“. Водночас довершеність структурного взаємозв'язку обертової симетрії та асиметрії завдячує саме інформації про можливість досконало організованого розгортання нижчих циклічних вимірів простору-часу у вищі та його згортання до як завгодно *a priori* малих циклічних вимірів у вигляді скручених кільцевих струн. Слід зазначити, на відміну від традиційного розуміння поняття „відстань“, що, згідно з математичним формулюванням геометрії Б. Рімана, може бути як завгодно малою, з погляду квантової геометрії і теорії струн сенс цього поняття пов'язаний з довжиною Планка та виходить за рамки семантики.

Під довершеною симетричною системою розуміємо систему „обертова симетрія — асиметрія“, яка складається з двох „вкладених“ одна в одну асиметричних фігур зі спільним центром. Кожна з них сама по собі генерує фіксовану кількість кутових відстаней, кратних числам натурального ряду, з кроком квантування $\alpha_{\min} = 360^\circ/(1-n+n2)$. Тривіальним випадком виродженої (сингулярної) довершеної симетричної системи є фігура, яка має обертову симетрію порядку $n = 3$ (Іл. 2).

Система „обертова симетрія — асиметрія“ (Іл. 2) складається з трьох ($n = 3$) симетрично розміщених відносно центру кола систем позначок. Вони утворюють об'єднані центральною точкою обертової симетрії дві кругові шкали для відліку плоских кутів, кратних натуральному ряду з кроком квантування, відповідно $(1) \cdot 360^\circ$ та $(1/3) \cdot 360^\circ$, де 1 і $1/3$ — перші два члени „довершеного“ числового ряду. Суть „довершеного“ розбиття простору-часу полягає у досягненні максимальної комбінаційної різноманітності утворених пропорцій, кратних

натуральному ряду. Оскільки мовиться про системний підхід, досліджуване явище стосується симетричних об'єктів і процесів будь-якої фізичної, біологічної чи іншої природи. Йдеться про приховану від наукового дослідження роль обертової симетрії у розбудові Всесвіту.

Механізм „згортання-розгортання“ багатовимірних просторів з участю обертової симетрії-асиметрії. Пояснення механізму цього явища випливає з дивовижної властивості обертової симетрії-асиметрії, що закладена самою її природою: можливість квантування простору-часу шляхом розбиття обертової симетрії на дві асиметричні частини зазвичай різної парності. У кожній з них заковдана можливість „перебудови“ та подальшого розвитку циклічної структури в циклічний багатовимірний простір-час за умови дотримання певних числових співвідношень між порядком обертової симетрії, числом елементів в асиметричних частинах, а також числом циклічних вимірів та їхніми розмірами. На математичному рівні це означає можливість перетворення одновимірних довершених структур у циклічні багатовимірні порівняно простим їх „розгортанням“ з обертової симетрії-асиметрії вищих порядків у циклічні багатовимірні простори нижчих порядків. Наприклад, одновимірна фігура у вигляді асиметрично розміщених точок на колі, що розділяють його довжину за циклічною пропорцією $(1:4:2)$, і є частиною фігури з обертовою симетрією сьомого ($7=1+4+2$) порядку, легко перетворюється у двовимірну фігуру. Остання набуває вигляду асиметрично розподілених „твірних“ точок на поверхні тора

2. Довершена симетрична система „обертова симетрія — асиметрія“ порядку $n = 3$

$(1,1), (0,1), (0,2)$, де перша координата кожної з цих точок у циклічній двовимірній системі координат визначається з координати відповідної точки на колі за циклом завдовжки 2, що збігається з порядком обертової симетрії першого, а друга — за циклом завдовжки 3, що є порядком обертової симетрії другого виміру новоутвореної фігури. Легко перевірити, що всі циклічні суми координат твірних точок „покривають“ вузлові точки поверхні тора з розмірами 2×3 рівно по одному разу. Аналогічно здійснюється перетворення одновимірної фігури, що має вигляд асиметрично розміщених точок по довжині кола за циклічною пропорцією $(1:1:2:3)$ і є доповненням до попередньо розглянутої фігури, об'єднання яких утворює фігуру з обертовою симетрією сьомого порядку ($7=1+1+2+3$). Координатами „твірних“ точок двовимірної асиметричної фігури тепер постає циклічна послідовність $(1,1), (1,1), (0,2), (1,0)$, всі циклічні суми яких повністю „покривають“ на поверхні тора вузли двовимірної матриці з розмірами 2×3 рівно двічі. Подібних прикладів можна навести як завгодно багато для скільки завгодно великого числа точок та циклічно впорядкованих вимірів мультипростору, що підтверджують і теоретичні розрахунки, і комп'ютерні експерименти.

Взаємозв'язок обертової симетрії з теорією суперструн. Із відкриттям теорії суперструн⁷ з'явилося підґрунтя для дослідження взаємозв'язку квантової теорії і загальної теорії відносності,

⁷ Мічіо Кайку. Гіперпростір...

зокрема можливості розривання тканини простору за певних фізичних явищ. Ідеться про можливість існування нових властивостей природи в масштабах набагато менших від того, що доступний спостереженню. До такої категорії об'єктів дослідження належать струни, і тут через неможливість експериментальної перевірки теоретичних концепцій критерієм істинності постає інформація про внутрішню гармонію, філігранність і красу. За словами нобелівського лауреата Шелдона Глешоу (з Гарвардського університету), „...теорія струн настільки амбіційна, що вона може бути або цілком істинною, або цілком хибною. Єдина проблема полягає в тому, що її математика настільки є новою і складною, що невідомо, скільки десятиліть потрібно для її завершальної розробки”⁸.

Багато теоретиків нині вважає, що існує певна мінімальна межа стискання просторових вимірів, яка пов'язує квантову геометрію і фізику з теорією струн. У середині 1980-х рр. група вчених з Чиказького університету запропонувала метод „орбіфолдів”, який полягає у склеюванні певних точок на різновиді простору Калабі-Яу* так, щоб утворився інший його різновид. При цьому виявилось, що за умови правильного склеювання певної групи точок новостворений різновид різниться від початкового парним числом „проколів” і навпаки, а загальна кількість проколів й число сімей частинок в обох різновидах є однаковим. З огляду на геометричні відмінності взаємопов'язаних математично парно-непарних різновидів простору Калабі-Яу автори назвали їх „дзеркальними різновидами”⁹.

З викладеного випливає, що обертова симетрія, властива, є реальною формою збереження інформації про всеосяжну гармонію світобудови, походження і зміст якої ще до кінця не розгадані. Однак нині можна впевнено стверджувати про унікальні властивості зовсім не унікальних (з огляду на існування *a priori* як завгодно потужних множин згаданих пропорцій) обертових симетрій, про „довершені” формотворення просторових структур вищих вимірів шляхом циклічного „розгортання” останніх на структурі обертової симетрії-асиметрії одновимірних довершених структур. Цікаво відзначити аналогію між закономірностями утворення численних парно-непарних різновидів простору Калабі-Яу та механізмом перетворення не менш численних різновидів багатовимірних просторів з участю обертової симетрії-асиметрії.

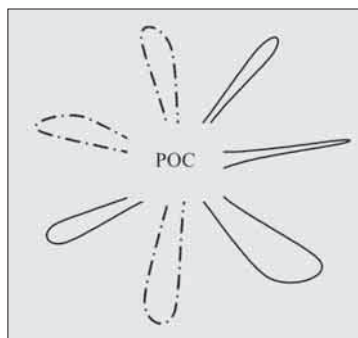
Гіпотетичні ансамблі резонансних струн обертової симетрії. Фундаментальна роль системного методу дослідження, як відомо, полягає в можливості досягнення з його допомогою узагальненого (універсального) пояснення способу організації систем незалежно від їх часткового вигляду та фізичної, біологічної чи іншої природи. Отже, з погляду системного методу, більша комбінаторна різноманітність станів об'єктів (матеріальних тіл) зі замкненою (кільцевою) топо-

логією порівняно з об'єктами, що мають розімкнену структуру, створює вигідні природні умови для структурізації саме замкнених резонансних матеріальних тіл — як краще пристосованих до народження, розмноження та розвитку в системі простір-час. Ця пристосованість забезпечує можливість самовдосконалення об'єктів у процесі розбудови матеріального світу за умови дотримання співвідношення досконалих циклічних пропорцій. Далі показано різновиди проєкцій на площину подвоєних резонансних структур з обертовою симетрією 7-го ($S = 7$) порядку, представлені як замкнені струни різної форми, взаємодія між струнами, в т. ч. розпад і об'єднання струн (Лл. 3).

Споглядаючи гіпотетичну систему спряженої пари об'єднаних струн в асиметричній структурі (Лл. 3), можна побачити, що такі конструкції набувають справді філігранно чудотворних можливостей для зародження, розвитку та творчого розгортання їхніх просторово-часових *a priori* нескінченно вимірних різновидів, народжених у „лоні” обертової симетрії безкінченного порядку. На жаль, ці процеси недосяжні для сучасних технічних методів, що дали б можливість експериментально підтвердити чи спростувати гіпотезу про пари об'єднаних струн у симетрично-асиметричній структурі. Визначним критерієм істинності за цих умов постає внутрішня гармонія, елегантність і магічний збіг, здавалося б, не пов'язаних між собою комбінаторних властивостей досконалих циклічних пропорцій з геометричними властивостями реального простору-часу.

Просторові багатовимірні циклічні структури можуть „згортатися” і „розгортатися” від ультрамікроскопічних до астрономічних відстаней, а число і порядок їх вимірів теоретично необмежені. Знову спостерігаємо не лише дивовижну гармонію і досконалість математичних структур обертової симетрії-асиметрії, але й довічну філігранність щодо їхньої творчої здатності квантових (стрибокподібних) перетворень з одних мод в інші за різними „сценаріями” (можливо зовнішнього) впливу на динаміку їхньої поведінки в просторі-часі. Саме такі властивості можуть мати (гіпотетично) асиметричні структури струнних резонаторів, що з мінімальними енергетичними затратами формують багату гамму часток з різними масами і зарядами в розширеному частотному діапазоні. Можна припустити, що на глибшому рівні сприйняття реальності Всесвіт є багатовимірним (теоретично нескінченно вимірним), розгорнутим з інформаційної бази обертової симетрії достатньо великого порядку — такого, що завчасу забезпечує збереження в ній усієї інформації про розмаїття форм матерії й енергії кожної миті, як і всіх можливих причинно-наслідкових квантових станів Всесвіту.

Володимир РІЗНИК

3. Гіпотетичне об'єднання струн з трьома (штрихова лінія) і чотирма (суцільна лінія) резонансними елементами породжуваного „розмитого” обертової симетрії (POC) доволі великого порядку

⁸ Грин Б. Элегантная Вселенная...

* Названо на честь двох математиків — Еудженіо Калабі (Eugenio Calabi) і Шін-Туна Яу (Shing-Tung Yau).

⁹ Грин Б. Элегантная Вселенная...

З АРХІВНОЇ ПОЛИЦІ

ЗАБУТИЙ ДОКУМЕНТ ДО БІОГРАФІЇ
ХУДОЖНИКА ЛУКИ ДОЛИНСЬКОГО

(1745 — 10 березня 1824 року)

Пропонований документ — один із небагатьох, які зберігаються в архівах та рукописних відділах наших бібліотек, музеїв і чекають на своє оприлюднення, а водночас належного використання й узагальнення для наукових цілей. Документ ніколи не був друкований, хоч і згаданий у літературі. Однак наукова пізнавальність його безперечна. По-перше, йдеться про відомого в європейському мистецькому світі українського художника другої половини XVIII — перших десятиліть XIX ст. — Луку Долинського, по-друге — митець, багато часу присвячуючи церковному малярству, був тісно пов'язаний з першими особами Греко-Католицької церкви на західноукраїнських землях: Левом Шептицьким, Петром Білянським, Антоном Ангеловичем, Михайлом Гарасевичем, Іваном Гудзом та іншими, що вказує не лише на його безпосередні контакти, але й пряме зацікавлення церкви у високому мистецтві. По-третє — викладені у документі факти доповнюють біограму художника, засвідчують один із небагатьох живих фактів історичного єднання поділених українських земель. Лука Долинський своїм життям і діяльністю, незважаючи на кордони і різні політичні уклади імперій, — один із прикладів національної єдності земель Східної і Західної України: він народився у м. Білій Церкві, здобув художню освіту у Віденській академії мистецтв, мешкав у Львові, залишаючи у храмах Львова, Почаєва, Жовкви та інших містах і селах твори виняткової мистецької вартості.

Над рукописними актами та документами, в яких фігурує Л. Долинський, у різний час працювало чимало польських науковців, а також українських, серед яких М. Коссак, М. Голубець, І. Свенціцький, В. Островський, В. Вуйцик та ін. Володимир Островський, досліджуючи документальну спадщину Луки Долинського, у числі багатьох інших виявив витяг з протоколу Віденської академії мистецтв про навчання там молодого художника (*Schülerprotokoll vom Jahre 1766 bis 1784. Katalog N 2S /8*), метрику його одруження, численні згадки імені митця у записах священика Івана Гудза, який вів у Відні справи Львівської єпархії, а також в оригінальних листах і курен-

дах єпископа Лева Шептицького до священика Івана Гудза, врешті, договір про купівлю митцем оселі у Львові¹. Цей ряд згодом, очевидно, можна буде продовжити. Відділ рукописної та стародрукованої книги Національного музею у Львові імені А. Шептицького — винятково багата скарбниця писемних джерел для пізнання історії церкви, а водночас культури України (передусім земель Галичини), де на окрему увагу заслуговують кореспонденція галицьких ієрархів і акти архіву Івана Гудза².

За дипломатичною формою публікований документ належить до типових документів XVIII ст. Писаний 9 червня 1781 р. у канцелярії Львівської греко-католицької консисторії польською мовою від імені генерального адміністратора, єпископаноміната львівського, галицького і Кам'янця-Подільського Петра Білянського. За змістом він становить договір (контракт) купівлі-продажу нерухомого майна між єпископом-власником і Л. Долинським-покупцем. Цей документ відомий з копії на двох сторінках одного аркуша.

Договір (контракт) про купівлю-продаж садиби між П. Білянським і Л. Долинським стосується продажу землі, на якій містилася оселя (розташовувалася на колишній Святоюрській юридиці, офіційним власником якої був єпископ), що складалася з будинку (дворика) і прилеглої земельної ділянки (очевидно, городу). Садиба розташовувалася при вулиці, яка вела на Болоні Львова на Краківському передмісті аж до ґрунту Катапуцихи. Загальна площа земельної ділянки становила 6,300 лікта. Будинок (дворик) складався з чотирьох кімнат. У ньому чи не вперше на постійно замешкав Л. Долинський разом із „дружиною і нащадками“. Як впливає зі змісту документа, на території садиби розташовувався ще якийсь будинок, що підлягав знесенню. Вартість цілої садиби згідно з контрактом становила 700 зл., з яких Л. Долинський заплатив 300 зл. готівкою (вніс до єпископської каси), а на 400 зл. зобов'язався намалювати для храму св. Юра, відповідно до „розміру нових вівтарів“, чотири ікони: „Покров Пресвятої Богородиці“, „Святий Микола“, „Святий Юрій-мученик“ і „Святі апостоли Петро і Павло“. Їх він мав виконати

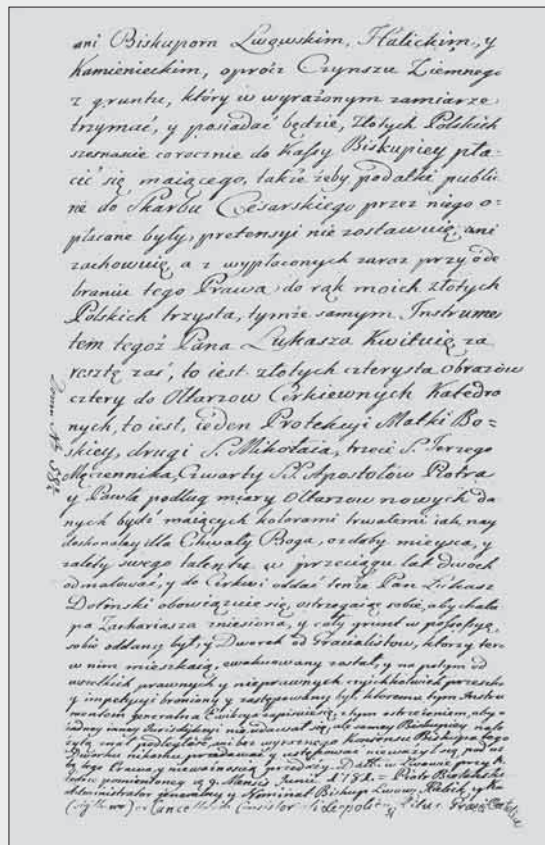
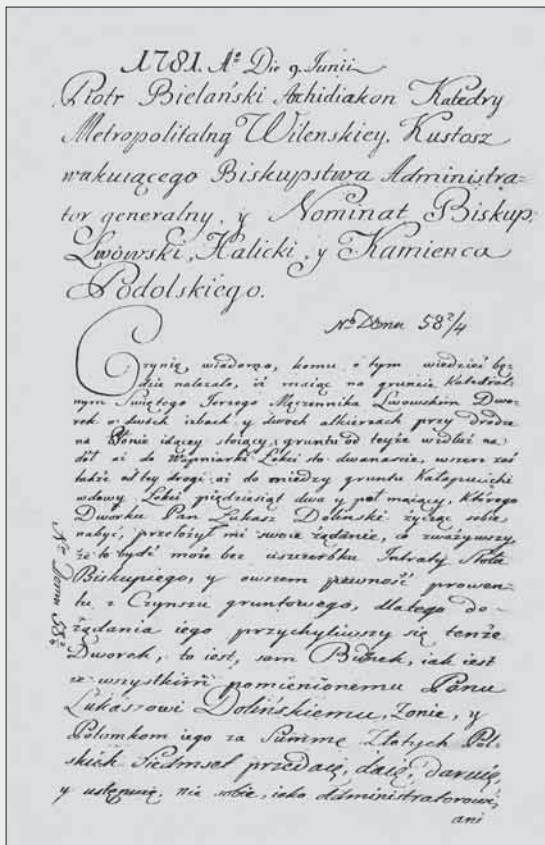
¹ Островський В. Нове про художника Луку Долинського // Архіви України (К.).— 1966.— № 2.— С. 39—45.

² Див. картотеки рукописних фондів музею, складені у 1970-х рр. Йосифом Гронським (латинські рукописи) і Олегом Купчинським (кириличні рукописи), а також розвідку: Паславський І. Іван Гудз як повноважний представник галицьких українців у Відні в 1773—1783 роках // Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Івана Патера.— Львів, 2008.— № 16.— С. 81—83.

³ Łobeski F. Opisy obrazów znajdujących się w kościołach miasta Lwowa. Cerkiew metropolitalna pod wezwaniem: ś. Jęrzego-męczennika // Dodatek tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej.— Lwów, 1853.— N 49 (24 wrześ.).— S. 194—195.

„стійкими кольорами“ і передати церкві протягом двох років. Згодом, описуючи пам'ятки, які зберігаються у храмі, Ф. Лобеський згадав усі чотири ікони, а отже, підтвердив виконання митцем своїх зобов'язань³. У контракті Л. До-

линський вимагав від контрагента упорядкувати садибу — знести хату Захарії, яка розташовувалася на ділянці, і звільнити від родини Граціалістів будинок (дворик), які його на час складення контракту замешкували.

Загальний вигляд копії оригіналу договору

ДОКУМЕНТ

Договір про купівлю-продаж

Piotr Bielański¹
archidiakon Katedry Metropolitalnej Wilenskiej,
kustosz wakującego biskupstwa,
administrator generalny y nominat biskup Lwowski,
Halicki y Kamieńca Podolskiego.

1781 A[nn]o Die 9 Junii.

Чzynię wiadomo, komu o tym wiedzieć będzie należało, iż mając na gruncie katedralnym świętego Jerzego męczennika lwowskim, dworek o dwóch izbach y dwóch alkierzach przy drodze na Błonie idącej stoiący², gruntu od teyże wzdłuż na dół aż do wapniarki³ łokci sto dwanaście, wszecz zaś także od tey drogi aż do między gruntu Katapucichi wdowy łokci piędziesiąt dwa y pół mający⁴, którego dworku, pan Lukasz Dolinski życząc sobie nabyć, prze[d]łożył mi swoje żądanie, co zważywszy że to bydź może bez uszczerbku intryaty stoła biskupiego y owszem pewność procentu z czynszu gruntowego, dla tego do żądania iego przychyliwszy się ten że dworek, to iest, sam budynek, jak jest z wszystkim pomienionemu panu Lukaszowi Dolińskiemu, żonie y potomkom iego⁵ za summe złotych polskich siedmset przedaіę, daіę, daruіę, y ustępuіę, nie sobie, iako administratorowi, ani biskupom lwowskim, halickim y kamienieckim⁶, oprócz czynszu ziemnego z gruntu, który w wyrażonym zamiarze trzymać y posiadać będzie, złotych polskich szesnascie corocznie do kassy biskupiey płacić się mającego, także żeby podatki publiczne do skarbu cesarskiego przez niego opłacane były, pretensyi nie zostawuіę, ani zachowuіę/ a z wypłaconych zaraz przy odebraniu tego prawa do rąk moich złotych polskich trzysta, tym że samym instrumentem tegoż pana Lukaszа kwituіę/ za resztę zaś, to iest złotych czterysta obrazów cztery do ołtarzów cerkiewnych katedranych, to iest, ieden Protekcyi Matki Boskiej, drugi — S[więtego] Mikołaja, trzeci — S[więtego] Jerzego Męczennika,

czwarty — S[więtych] Apostolów Piotra y Pawła podług miary ołtarzów nowych danych bydż maiącnych kolorami trwałemi iaknaydoskonaley dla chwały Boga, ozdoby mieysca, y zalety swego talentu w przeciagu lat dwoch odmalować y do cerkwi oddać ten że pan Lukasz Doliński obowiazuię się/ ostrzegaiąc sobie, aby chałupa Zachariasza zniesiona y cały grunt w possessyę sobie oddany był, y dworek od Gracialistów, ktory teraz w nim mieszkaia, ewakuowany został y na potym od wszelkich prawnych y nieprawnych czyichkolwiek przeszkod y impetycyi broniony y zastęponiany był, ktoremu tym instrumentem generalna ewikcyia zapisue się, z tym ostrzeżeniem, aby o żadney inney jurisdycyji nie udawał się, ale samey biskupiey należytą znał podległość, ani bez wyraznego konsensu biskupa tego dworku nikomu przedawać y ustępować nieważyl się pod ut[ra]tą tego prawa nieważnością przedaży.

Datt[o] w Lwowie przy katedrze pomienoney [d]ie 9 mensis junii 1781.

Piotr Bielański,
administrator generalny y nominat biskup lwow[ski],
halick[i] y Ka[mieńca].

(Sigillum)

Ex cancellaria consistoriali de Leopoliensi Ritus Graeci Catolice.

Національний музей ім. А. Шептицького. Від. рукописної та стародрукованої книги. Рк. л. N 147 (460925), арк. 4—4 зв. Копія на двох сторінках. Польська мова після клаузули інтитуляції вступного протоколу та на лівих полях двох аркушів додатковий напис „N[umer] Dotti 58 2/4“.

Переклад

1781 [року], дня 9 червня.

*Петро Білянський¹,
архидиякон Віленської митрополичої катедри,
охоронець вакантного єпископства,
генеральний адміністратор і львівський,
галицький і Кам'янець-Подільського єпископ-номінат.*

Доводимо до відома, кому про це належить знати, що маючи на львівській катедральній землі святого Юрія-мученика дворик з двох кімнат і двох бокових кімнат, який розташований при дорозі², що веде на Болоні, ґрунту від неї вздовж донизу аж до вапнярки³ сто двадцять ліктів, завширшки також від тієї дороги аж до межі ґрунту вдови Катапуцихи має п'ятдесят два з половиною лікті⁴, дворик котрого бажає придбати пан Лука Долинський. Він зголосив мені своє бажання. Зваживши, що це, можливо, не завдасть шкоди доходів єпископського столу і впевнености в прибутку із земельного чиншу, ми до цього бажання його виявили прихильність. Цей дворик, тобто сам будинок з усім, даємо, даруємо і відступаємо згаданому панові Луці Долинському, дружині і нащадкам⁵ його за суму сімсот злотих польських [і відступаємо] не собі як адміністратору, ані львівським, галицьким і кам'янецьким єпископам⁶. [Він], крім земельного чиншу від ґрунту, який у встановленому вимірі буде тримати і посідати, в єпископську касу щорічно сплачуватиме шістнадцять злотих польських, також ним повинні бути сплачувані публічні податки до цісарської скарбниці, аби зберігався [спокій], не було претензій. А з виплачених трьохсот злотих польських при отриманні того права в мої руки, тим самим способом того ж пана Луку квітую. А щодо решти, тобто чотириста злотих [то передає їх у формі] чотирьох ікон для церковних катедральних вітварів, а саме: перша Покрова Божої Матері, друга — святого Миколи, третя — святого Юрія-мученика, четверта — святих апостолів Петра і Павла, які мають відповідати розмірам нових вітварів, мальовані якнайдосконаліше стійкими кольорами для хвали Господа, оздоби місця і достоїнства свого таланту той же Лука Долинський зобов'язується намалювати і до церкви передати впродовж двох років.

Застерегаємо, щоб хата Захарії була знесена і вся земельна ділянка у володіння передана, і будинок від Граціалістів, які у ньому тепер мешкають, був звільнений і згодом від усяких правних і неправних перешкод і поривань був захищений і загороджений, у чому тим способом ця генеральна записка записується, з тим, однак, застереженням, щоб до жодної іншої юрисдикції [власника] не вдавався, а тільки єпископству належну знав підпорядкованість, ані без чіткого дозволу єпископа цього дворика нікому передавати і відступати не наважувався під [карою] втрати того права [і] уневажнення продажу.

Дано у Львові на згаданій катедрі, дня 9 місяця червня 1781 [року].

Петро Білянський,
генеральний адміністратор,
львівський, галицький і Кам'янець єпископ-номінат.

(Печатка)

Із канцелярії Львівської греко-католицької консисторії.

ПРИМІТКИ

¹ Петро Білянський (1736 — 29 травня 1798 р.) — греко-католицький священник, львівський єпископ (1779—1798). Перший представник білого духовенства на львівській кафедрі. Його призначення було наслідком церковної політики австрійського освіченого абсолютизму. Протягом своєї єпископської каденції П. Білянський досяг істотного поліпшення статусу церкви, зокрема у справах рівності з Римо-Католицькою церквою у Галичині (декрет від 13 жовтня 1782 р.), затвердження української мови як мови викладання у „Studium Ruthenum“ у Львові (1787—1809) (декрет від 1 листопада 1787 р.), також її вживання у церковних проповідях у роки цесарювання імператора Йосифа II (1765—1790). Він підготував пастирські листи українською мовою (Мозер М. Уживання української мови греко-католицькою церквою в Галичині // Мозер М. Причинки до історії української мови.— Харків, 2008.— С. 478—479). Намагався утворити Галицьку митрополію, ввести початкове навчання українською мовою (під опікою церкви). У двох останніх параграфах супілки до цесаря Леопольда II від 11 травня 1790 р. за підписом єпископів М. Рила і П. Білянського з цього приводу міститься вимога використання рідної мови (lingua nationalis) як викладової у народних і парафіяльних школах (Harasiewicz M. Annales ecclesiae ruthenae.— Leopoli, 1862.— Р. 649—650; Франко І. Заходи коло просвіти в львівській дієцезії 1784—1792 // Збірник Історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1902.— Т. V.— С. 101). Водночас брав участь у відновленні деяких скасованих українських монастирів (Pelesz J. Gechichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom.— Würzburg; Wien, 1881.— Bd. 2.— S. 105; Андрохович А. Львівське „Studium ruthenum“ // Записки Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1922.— Т. СХХХІІ.— С. 193). Й. Левицький називав П. Білянського „ревним оборонцем галицько- та угорсько-руського народу перед [папським] престолом, який ніколи не шкодував жодних зусиль, „щоб піднести культуру руської мови та освіти духовенства“ (Lewicki J. Das Schicksal der galizisch-russischen Sprache und Literatur, Kunst und Wissenschaft.— Wien, 1844.— S. 184). П. Білянському було близьке високого рівня церковне мистецтво.

² „...дворик з двох кімнат і двох бокових кімнат, який розташований при дорозі, що веде на Болоні...“ — цими словами вказано на розташування земельної ділянки (з будинком). Немає сумніву, що вона містилася на крайній північній частині земель Святоюрської юридики („катедральної землі святого Юрія-мученика“) за вул. Янівською (назва з 1805 р., тепер — вул. Шевченка) і костелом св. Анни. Розташування ділянки уточнюється: „при дорозі, що веде на Болоні“. Припускаємо, що йдеться про вул. Клепарівську (назва фігурує лише з 1805 р.), якою можна було дістатись на освоєні міські пустирі (болоні, луки, поляни, нерідко багністі), що наприкінці XVIII ст. починались уже за приблизно 300—400 м на північ (район за сучасним пивзаводом) від вул. Янівської. Очевидно, що ділянка розміщувалася на лівому боці вулиці, сягаючи на захід нинішньої вул. Хорватської (створена вже наприкінці XIX ст.). Земельна ділянка була похилою, йшла „вздовж донизу“ і, напевно, видовжена на захід, випиралася своїми краями в ґрунт „вдови Катапуцихи“ (не відоме прізвище мешканки юридики з податкових реєстрів 1761 і 1768 рр.) та „вапнярку“.

³ „...донизу аж до вапнярки“ — так визначається одна з меж земельної ділянки, яку купив Л. Долинський. Точне місцезнаходження цієї „вапнярки“ (ями з піччю для гашення вапна) вимагає додаткових досліджень. Ділянка цієї частини юридики, відповідно й купленої Л. Долинським землі, нині забудована. Розташовувалася „вапнярка“, найвірогідніше, на території між початковими рядами будинків, які тягнуться вгору Клепарівською та Хорватською вулицями, але не досягають півніжжя „Гори страт“. На одному із пізніх планів Львова (1877, вид. накладом К. Вільде) фіксується якийсь об'єкт на південному півніжжі згаданої гори, але впевненості у цій локалізації немає. Питання вимагає подальшого вивчення джерел і обстежень місцевості.

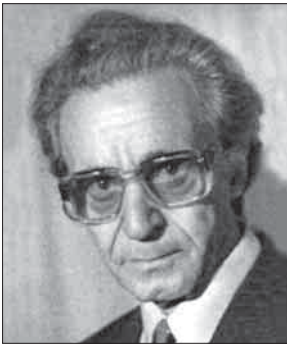
⁴ Величина „ґрунту [...] вздовж донизу аж до вапнярки сто двадцять ліктів, завширшки [...] має п'ятдесят два з половиною лікті“, отже, загальна площа була немалою, дорівнювала 120 x 52,5 (загалом 6,300) ліктя. За умов, що лікоть місцевої міри довжини, так званий львівський лікоть, дорівнював 73,2 см (Ісаєвич Я. Деякі питання української метрології XVI—XVIII ст. // Науковий інформаційний бюлетень АУ УРСР.— К., 1961.— № 2.— С. 10), то площа купленої Л. Долинським садиби становила 4611,6 кв. м або 46,1 ар.

⁵ „Дружині і нащадкам“. Знаємо, що дружина Л. Долинського називалася Катерина (з родини Савицьких), яка померла 1830 р. З нею художник мав восьмеро дітей, з яких четверо синів і чотири доньки. Михайло був парохом церкви на Знесінні під Львовом (помер 1854 р.), Іван — старшиною австрійського війська (помер 1849 р.), Лев — державним урядовцем (помер 1857 р.), Станіслав — скарбовим урядником (ще жив у 1863 р.). Трьох доньок митець видав за священників: отців Ганкевича, Шудлинського і Трембіцького. З-поміж них були Катерина і Марія, а донька Олена померла дівчиною (Голубець М. Долинський.— Львів, 1924.— С. 4; Островський В. Нове про художника Луку Долинського // Архіви України.— К., 1966.— № 2.— С. 39, 43).

⁶ Л. Долинський, як зазначалося, давно контактував із львівськими греко-католицькими ієрархами, насамперед з Левом Шептицьким (1749—1779), за кошти якого навчався у Відні, а повернувшись до Львова 1778 р., взявся за написання ікон і в найближчі роки виконав ікону „Спас, великий архиєрей“ та шість круглих медальйонів з парами пророків, встановлених у вівтарі по три над образами євангелістів (Островський В. Нове про художника Луку Долинського // Архіви України.— К., 1966.— № 2.— С. 42). Цей ряд продовжився такими іконами: „Зцілення сліпого“ та „Умивання ніг“. Відомі такі його празничкові сюжети, як „Благовіщення“ і „Богоявлення“, а також твори, виконані для храму св. Юра (Александрович В. С., Ричков П. А. Собор святого Юра у Львові.— К., 2008.— С. 189—192), які частково писалися вже за єпископа П. Білянського (1779—1798). Малювання „чотирьох ікон для церковних катедральних вівтарів“, що перелічуються у контракті, належать до пізнішого проекту, що, як відомо, починався десь з кінця 1781 — 1782 рр.

Лариса КУПЧИНСЬКА

НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛАРИ

У листопаді цього року д. чл. НТШ (з 22 жовтня 1998 р.) у Словаччині та іноземному членові НАН України (з 2003 р.), відомому літературознавцеві, критику і бібліографу Миколі Неврлому виповнилося 95 років.

М. Неврлий народився 15 листопада 1916 р. у Ростові-на-Дону в сім'ї засланою туди чеха Ярослава Неврлого та українки Ольги Рудинської — визначних педагогів. Після

війни з батьками повернувся в Україну, де здобув початкову освіту в Полтаві та Куп'янську і вступив до середньої школи в Харкові. 1933 р. сім'я Неврлих реемігрувала в Чехословаччину. Микола продовжував учитися в Ужгородській українській гімназії, а після окупації Закарпаття Угорщиною 1939 р. — в гімназії м. Ярослав (Польща). 1940 р. здобув атестат зрілості і вступив на славістичний відділ Німецького університету в Празі (Чеський університет тоді був закритий). Одночасно вивчав українську філологію в Українському вільному університеті (УВУ), де на семінарі Олександра Колесси опрацював тему „Еволюція лірики О. Олеся“. Основну частину підготовленої ним праці „Муза краси й національних ідеалів“ опубліковано в празькій газеті „Наступ“ (1943, ч. 1), а згодом її передруковано у львівському часописі „Нові дні“ (1943, ч. 12). Під час навчання в Празі М. Неврлий брав активну участь у роботі студентської Української академічної громади та Українського історично-філологічного товариства, на зборах яких зачитав низку доповідей.

1945 р. М. Неврлий успішно закінчив студії в обох університетах: у німецькому — за працю „Die huzulische Thematik in der ukrainischen Literatur“ він здобув звання „доктора філософії“, а в УВУ склав обидва „професорські іспити“. Проте післявоєнна чехословацька влада не визнала його дипломів, і молодому вченому довелося повторно складати іспити в Карловому університеті.

1947 р. М. Неврлий одружився з Лібушею Тесаржиковою з Чеських Будейовиць, наступного року подружжя переселилося в Брно. В університеті м. Брно він захистив дисертацію „Život a dílo Ivana Franka“ (1950), за яку вже вдруге здобув звання „доктора філософії“.

Франкова тематика стала провідною в науковому доробку вченого: їй присвятив 67 статей і монографію чеською мовою „Ivan Franko — ukrajinský básník-revolucionář“ (Прага, 1952). Вивчав він також життя і творчість Тараса Шевченка: окремими книжками вийшли „Безсмертний Шевченко“ (Пряшів, 1954), „Taras Ševčenko — revoluční básník Ukrajiny“ (Братислава, 1960; словацькою мовою).

1951 р. М. Неврлий разом із Орестом Зілинським видав у Празі чеською мовою антологію української поезії „Vítězit a žít“ („Перемагати й жити“), яка містить вірші 52 українських поетів від кінця XVIII ст. — до Другої світової війни. Упорядники включили до видання вступну студію, огляд перекладів поезії чеською мовою, коментарі до окремих віршів та біографічні довідки про кожного

поета. В книжці імена М. Неврлого і О. Зілинського не фігурують: тавро політичної неблагонадійності висіло над обома.

Від 1956 р. доля М. Неврлого була пов'язана з Братиславою, де спочатку працював у Науково-дослідному інституті педагогіки, укладаючи програми та підручники для українських шкіл Пряшівщини. 1964 р. його прийнято на роботу в Інститут словацької і світової літератури Словацької академії наук. Наступного року вчений видав покажчик „Bibliografia ukrajínik v slovenskej reči (1945—1964)“ (198 с.), який налічує 2 117 позицій. 1966 р. М. Неврлий захистив дисертацію на звання кандидата наук „Українська радянська поезія 20 років“. Праця чверть століття пролежала в рукописі, бо її висновки були надто сміливими для тодішніх умов.

У 1960-х рр. М. Неврлий став одним з найвидатніших популяризаторів української літератури у Словаччині. Десятки книжкових перекладів з української літератури виходили зі статтями й коментарями вченого. Про українських письменників він публікував статті та рецензії в чеській, словацькій і угорській періодиках, виступав по радіо, на конференціях і симпозіумах. Особливо тісною була його співпраця з Пряшівщиною.

У другій половині 1960-х рр., в умовах тимчасової лібералізації, М. Неврлий опублікував серію ґрунтовних статей про авангардні течії в українській літературі 1920-х рр. (футуризм, експресіонізм, неоромантизм, конструктивізм тощо), про репресованих письменників України 1930—1940-х рр. та письменників, які опинилися в еміграції (Михайла Драй-Хмару, Михайла Семенка, Дмитра Фальківського, Олександра Олеся та ін.). Тоді ж літературознавець впорядкував і видав у Пряшіві комплексні художньо-дослідницькі зібрання творів Богдана-Ігоря Антонича „Перстені молодості“ (1966) та Д. Фальківського „Ранені дні“ (1969). Обидві книжки були позитивно сприйняті як у діаспорі, так і в Україні, і стали поштовхом та джерельною базою для видання у Києві творів цих письменників. В атмосфері демократичних процесів у Чехословаччині другої половини 1960-х рр. учений по-новому переглянув твори реномованих українських радянських письменників (М. Рильського, П. Тичини, В. Сосюри, М. Бажана), зокрема їхню ранню творчість, на яку надихали ідеї українського національного відродження доби УНР. У колах українських дисидентів студії М. Неврлого викликали справжню сенсацію й захоплення. Коли після серпня 1968 р. чехословацька цензура стала вилучати такі праці літературознавця з друку, він подався з ними у Польщу та Югославію, де були більш сприятливі умови. У середині 1970-х рр. М. Неврлий став однією із жертв „нормалізації“: його передчасно „відправили на пенсію“, звільнивши з роботи та обмеживши доступ до друкованих органів, які відтоді підлягали суворій цензури.

Однак М. Неврлий не перестав працювати. Для словацької енциклопедії „Pугamida“ (статті були не підписані, бо їх авторами переважно були дисиденти) підготував кілька десятків статей про українських діячів культури. Статтями про Україну забезпечував закордонні енциклопедії, зокрема Енциклопедію українознавства, що видавалась у Сарселі. Майже чотири роки, не претендуючи на співавторство, працював над Словацько-українським словником Петра Бунганича. Багато

статей про українську літературу опублікував в угорській пресі.

Переломним моментом в житті вченого став 1987 рік, коли в умовах перебудови в Україні стали звертати увагу на „білі плями“ в літературі. М. Неврлий одним з перших почав популяризувати в Україні творчість письменників української діаспори, публікуючи в журналі „Україна“ серію статей про О. Олесья, Є. Маланюка, О. Бурггардта (Ю. Клена), О. Ольжича, Л. Мосендза, О. Стефановича. С. Гординського, І. Качуровського та М. Ситника. В інших часописах учений друкував спогади про І. Кулика, В. Сосюру, М. Бажана, Б. Беднарського, А. Тарасевича, І. Панькевича, О. Зілинського, І. Мацинського тощо. Вони відзначаються живістю, ґрунтовністю й переконливістю, бо майже кожного із цих письменників і вчених автор знав особисто.

1991 р. в Києві вийшла монографія вченого „Українська радянська поезія 20-их років“ (270 с.), за основу якої взято кандидатську дисертацію, а в Пряшеві — книжки „Земна Мадонна“ Євгена Маланюка і „Цитаделя духа“ О. Ольжича, спричинившись до перевидання їхніх творів в Україні.

Наприкінці 1980-х рр. відновилася співпраця М. Неврлого з пряшівською „Дуклею“, в якій відтоді опублікував кільканадцять важливих розвідок. Його статті часто з'являлися й на сторінках українських діаспорних видань: у варшавському „Нашому слові“, мюнхенській „Сучасності“, паризькому „Українському слові“, лондонській „Українській думці“ тощо.

1994 р. за фінансової підтримки української діаспори видано в Києві монографію вченого „Олександр Олесь. Життя і творчість“. Це й дотепер найвичерпніша праця про життєвий доробок видатного українського поета першої половини ХХ ст. 1995 р. в Києві побачила світ упорядкована М. Неврлим антологія української поезії празької школи „Муза любові і боротьби“.

До 85-річчя ученого Державна бібліотека в Пряшеві видала „Персональну бібліографію

М. Неврлого“ (2001), яку уклала Адела Файбикова. Бібліографія містить відомості про 19 книжкових видань ювіляра, 78 рецензій на них, 22 книжки інших авторів з його передмовами або післямовами та 830 наукових студій, статей і рецензій. За останні десять років його бібліографія поповнилася ще понад 200 позиціями. З книжок, виданих в Україні, значний розголос здобули два видання творів його друга Михайла Ситника „Від серця“ (2004) та „Катам наперекір“ (2008).

2009 р. М. Неврлий разом з істориком Мирославом Данішом опублікував монографію словацькою мовою „Ivan Franko. Život a dielo“ (Пряшів, 2009, 336 с.) з передмовою І. Дзюби, яка є найґрунтовнішою, виданою останнім часом за межами України працею про життя і творчість І. Франка. Асоціація українців Словаччини висунула її на здобуття Премії Івана Франка.

Микола Неврлий часто буває в Києві, Львові, Ужгороді, де в нього є багато друзів. Всюди його радо приймають, бо своїми розповідями про славне (але й трагічне) минуле української культури він вміє захопити представників усіх генерацій. Вчений популяризує українську культуру не лише ґрунтовними науковими працями та публіцистичними статтями, але й у доповідях, лекціях, радіо- і телепередачах.

З ініціативи Неврлого в Празі на Слов'янському острові 1956 р. було відкрито пам'ятну дошку Івану Франкові, в Братиславі 1990 р. — пам'ятник Т. Шевченкові і 2004 р. — меморіальну дошку Г. Сковороді. Разом із Григорієм Булахом він був ініціатором видання шевченківської марки в Чехословащині та марок П. Й. Шафарика й І. Пулюя в Україні.

Микола Неврлий — не лише найстарший, але й найвизначніший україніст Словаччини. Свій ювілей він святкує у доброму здоров'ї. Дай, Боже, цього козацького здоров'я і творчої наснаги йому ще на багато років!

Микола МУШИНКА

18 листопада 2011 р. виповнилося 85 років відомому українському вченому, д. чл. НТШ (з 9 березня 1995 р.), д-ру історичних наук Павлові Степановичу Соханю.

Народився П. Сохань 1926 р. у с. Новоіванівка Білопільського р-ну Сумської обл. На його дитинство і молодість випали важкі випробування: втрата рідних у страшні роки Голодомору та участь у Другій

світовій війні. Після демобілізації 1953 р. закінчив історичний факультет Харківського педагогічного інституту ім. Г. Сковороди, відтоді викладав у харківських вищих навчальних закладах. У 1961—1963 рр. навчався в аспірантурі Інституту історії АН УРСР, де після здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук працював упродовж наступних десятиліть.

З 1991 р. П. Сохань очолив заснований ним Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Під його керівництвом пріоритетними напрямками діяльності установи визначено розв'язання на-

гальних проблем збирання, вивчення, наукового опрацювання й публікації писемних пам'яток історії та культури українського народу, творчої спадщини видатних політичних і культурних діячів минулого та різнопланових писемних джерел, які стосувалися видатних подій багатомілітарної історії України.

Павло Степанович доклав чимало зусиль до утвердження археографії та джерелознавства як самостійних і рівноправних галузей науки. Про це свідчать його публікації, виступи в численних наукових дискусіях, радіо- та телевізійних передачах, на шпальтах газет і журналів, на високоповажних наукових форумах. Пам'ятним і водночас показовим є його промова на засіданні Верховної Ради України 19 лютого 1992 р. з питання про Державний герб України, який він розпочав із призабутого визначення об'єкта досліджень археографічної науки, а завершив палкою і обґрунтованою підтримкою тризуба як найбільш доцільного, оригінального та значущого герба України.

Численні публічні виступи і науково-організаційна діяльність П. Соханя згуртували археографів і джерелознавців з академічних інститутів, вищих навчальних закладів, архівів, музеїв, бібліотек з різних міст і регіонів України. У складі інституту функціонують Львівське відділення, Запорізький, Миколаївський, Харківський, Черні-

гівський осередки, які працюють на громадських засадах.

Визначними є заслуги Павла Степановича у формуванні висококваліфікованих спеціалістів — своїм учням він прищеплював не лише любов до історичної науки, але й демократичні погляди та переконання, відданість ідеям соборної незалежної Української держави.

Завдяки особистим творчим контактам П. Соханя налагоджено активну співпрацю із зарубіжними вченими, підписано низку угод з українознавчими науковими центрами в Канаді, Російській Федерації, США, Франції тощо.

Найважливішим показником ефективності науково-організаційної діяльності П. Соханя стала видавнича діяльність інституту. Впродовж двадцяти років установа сомотійно або у співробітництві з іншими інституціями підготувала і видала понад 600 різнопланових видань, у більшій частині з яких Павло Степанович є головою редакційної колегії, автором передмов та коментарів.

Ключове значення в діяльності П. Соханя як директора інституту і надалі матиме видання всієї наукової спадщини академіка Михайла Грушевського, яка становитиме 50—60 томів (на сьогодні видано 11 томів), а також спадщини Дмитра Багалія, Михайла Драгоманова і Дмитра Яворницького. Серед видань, покликаних — на думку Павла Степановича — забезпечити формування самодостатньої джерельної бази досліджень фундаментальних проблем української історії, особливе місце належить фондовому археографічному виданню „Архів Коша Нової Запорозької Січі“ (в 30 т.). Воно має охопити єдиний збережений на сьогодні цілісний, історично утворений масив документів українського козацтва. У 2004—2008 рр. видано 3-й, 4-й і 5-й томи, підготовлено 6-й. Ще одним надзвичайно важливим виданням є „Український дипломатичний XVI—XVIII ст. Універсали та листи українських гетьманів та полковників“. У складі

цього проєкту, розрахованого на 25 томів, уже побачили світ „Універсали Івана Мазепи“ (Част. 1—2; К., 2002, 2006), „Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича“ (К., 2004), „Універсали Павла Полуботка“ (К., 2009). На сьогодні підготовлені до друку два томи універсали гетьмана Івана Скоропадського.

Пріоритетним напрямом археографічної діяльності Інституту є також подальше видання документальних джерел про діяльність Української Повстанської Армії. У рамках видавничої серії „Літопис УПА. Нова серія“ вийшло друком 11 томів. Крім того, побачило світ видання „Документи і матеріали з історії Українських націоналістів“ (К., 2005, т. 1; К., 2007, т. 2, у 2 част). Слід зазначити, що співпрацю з видавництвом „Літопис УПА“ у справі дослідження й публікації цих джерел розпочато за активного сприяння та особистої участі Павла Степановича.

П. Сохань є автором понад 400 праць у галузях всесвітньої історії, археографії та джерелознавства, професором (1981), членом-кореспондентом НАН України (1985), академіком Міжнародної слов'янської академії наук (1997), Заслуженим діячем науки і техніки України (1997), почесним членом Болгарського філологічного товариства (1986). Як учасник бойових дій Другої світової війни відзначений орденом Вітчизняної війни та іншими нагородами. За видатні особисті заслуги в галузі науки нагороджений Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня.

Уся багатогранна діяльність Павла Соханя свідчить про його видатний талант організатора науки, високий професіоналізм вченого та активну громадянську позицію. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського є справою життя Павла Степановича, тому масштабні наукові проєкти установи є і його творчими планами на майбутнє.

Олександр МАВРІН

Оцінка наукової творчості Лідії Коць-Григорчук у науковій громадськості супроводжується твердженням, що ця авторка не любить утопаних стежок. Вона ставить нові або по-новому розв'язує наболілі чи дискусійні проблеми українського мовознавства. У лінгвогеографії пропонує нові ідеї науково-теоретичного й методологічного характеру та продовжує розвивати ті, що стали її внеском в концепцію Атласу української мови.

У лінгвістику Лідія Григорчук вписалася передусім як теоретик власним розумінням стану й тенденцій розвитку української мови. Науково-творчий шлях у мовознавстві започаткувала ще її дипломна робота „Роль дієприслівника в реченні“, яку після захисту вперше на факультеті рекомендовано до друку. Найважливішим зі зв'язків дієприслівника в реченні вважала дієвий зв'язок з присудком головної для дієприслівника частини речення та предикативний — з виразником суб'єкта його дії. Дієприслівник може приєднувати до себе слова, які уточнюють його дію (щодо місяця, часу тощо) чи дають цій дії якісні характеристики. У межах такої граматично-семантичної схеми

або й поза нею можуть траплятися психологічні та логічні контакти дієприслівника з іншими складниками речення. На цій підставі дослідниця вперше в славістиці аргументовано ствердила, що:

1) українська мова виділяється серед інших слов'янських значним обсягом можливостей зв'язків дієприслівника в реченні;

2) основна роль дієприслівника в реченні — роль другорядного присудка, який може сам або у складі звороту пов'язуватися з головним для нього присудком не тільки підрядним, але й сурядним (єднальним, розділовим, протиставним) безсполучниковим зв'язком. Послаблення предикативного зв'язку спостерігається в модально-вставних словосполуках. Послаблення дієвого та предикативного зв'язків створює умови для того, щоб дієприслівник міг інколи виконувати роль сполучника або прийменника.

Це були початки наукових осягів Лідії Коць-Григорчук, якої цього року вшануємо 85-річний ювілей. Вона також започаткувала в Україні системне вивчення написів (дипінті) на творах українського середньовічного малярства (станкового). Досліджує їх як пам'ятки українського письма та мови засобами епіграфіки-палеографії та інших спеціальних історичних дисциплін, а також лінгвістики. Вивчення дипінті ікон давало можливість дослідити разом із відомим мистецтвознавцем Вірою Свенціцькою датувати низку українських ікон. Завдяки аналізам текстів пам'яток (з урахуванням епіграфічних рис) вчена

визначає місця походження окремих іконописців і доповнює відомості про осередки малярства. Наукові статті, написані Л. Коць-Григорчук на теми, пов'язані з цією проблематикою, містять водночас цінну інформацію і для мистецтвознавства, і для української епіграфіки та палеографії, і для історії української мови. Адже досліджувано всебічно невивчену досі обширну ділянку спільного функціонування в Середньовіччі пам'яток мистецтва, мови та письма.

Ця діяльність дала підстави Міністерству культури України нагородити Лідію Михайлівну Григорчук почесною відзнакою „За досягнення в розвитку культури і мистецтв“ (№ 1313 від 25 листопада 2005 р.).

Водночас Лідії Михайлівні належить комплексне вивчення джерел українського книгодрукування. Їх шукає й ствердно знаходить у першій половині XV ст., тобто за понад сто років до виходу у світ львівського Апостола Івана Федорова. Мовиться, зокрема, про вузькошрифтове Четверосвангеліє, вперше відбите, як припускає дослідниця, в друкарні Степана Дропана і лише віддруковане згодом, на початку 50-х рр. XVI ст., у кириличній, найімовірніше українській, „привезеній з Польщі“, т. зв. анонімній друкарні.

Протягом тривалого часу вчена займається картографуванням різних мовознавчих, зокрема діалектологічних явищ української мови, виявила розбіжності в дослідженнях тих самих мовних (діалектних) особливостей. До появи її розвідок неоднаковою була міра узагальнень, різнилися погляди на вияви статичного та динамічного в діалектному мовленні, варіанти мовних рис розцінювано як окремі риси тощо. Це й породжувало дискусії у лінгвістичних середовищах. Допомогли пояснити ситуацію основи теорії прямої перспективи, вперше засновані в мовознавстві Л. Коць-Григорчук.

Лідія Михайлівна — співтворець Атласу української мови. Була співредактором другого тому АУМ, склала 86 карт з коментарями. Тоді процес складання тому вже закінчувався — бракувало лише двох початкових фонологічних карт на системи вокалізму, що їх згодом виконала Лідія Михайлівна за своїм задумом. Хоч і викреслено на хвилі репресій її прізвище зі складу редакторів другого тому, не припиняла його редагування.

Як відомо, Атлас української мови — це здійснена мрія поколінь українських діалектологів і вод-

ночас дуже важливий етап у розвитку української лінгвогеографії як окремої науки. Інтерпретація карт цього атласу дає, як свідчать праці Лідії Коць-Григорчук, нові погляди на життя (стан і розвиток) мови та породжує особливі методи його вивчення.

У процесі такої праці співробітників АУМ створювалась українська школа лінгвогеографії Ф. Жилка, учасником та співтворцем якої була й Лідія Коць-Григорчук. Було вироблено своєрідну методичку картографування системно-структурних взаємозв'язків між елементами діалектного мовлення.

Ініційовану Т. Назаровою (вперше у світі) ідею картографувати системи вокалізму, реалізовано в АУМ у двох варіантах. Другий з них належить Лідії Григорчук. Дослідниця склала також найбільшу в АУМ кількість рідкісних у лінгвогеографії синтаксичних карт, вона ввела в лінгвістичне картографування ідею розрізнення статичного й динамічного; запропонувала позначати в легендах карт крайні точки амплітуди коливань виявів тенденцій.

Дослідниця зберігає вдячну пам'ять про своїх учителів та друзів, проходить дорогами їх життя і праці у спеціальних студіях і нарисах-спогадах, свідченням чого є книжка „Нестерті сліди“ (2008). До ювілею з'явилась нова монографія „Діпінті українських середньовічних ікон“ (2011).

Нині дослідниця вважає, що треба до кінця вивчити на підставі АУМ специфіку українського діалектного простору, узагальнити відомості про його рельєф та визначити напрями еволюції українського діалектного мовлення.

Вона переконана, що закладене в основу лінгвогеографічних досліджень уявлення про безперервність діалектного простору зобов'язує лінгвістів:

— до поглибленого послідовного вивчення його рельєфу;

— до вивчення еволюції в ньому діалектного мовлення.

Це і є ті основні невисвітлені досі в українському мовознавстві проблеми, які перебувають сьогодні в її полі зору.

Л. Коць-Григорчук — д. чл. НТШ (з 28 березня 1992 р.), їй належить чимало публікацій у виданнях Товариства. Нині з'являються нові виняткової наукової вартості монографії ученої. „Нехай не знає втоми та рука, що добре зерно в добру землю сіє“.

Уляна ЄДЛІНСЬКА

30 вересня 2011 р. виповнилося 80 років Михайлові Семеновичу Бродному — видатному вченому в галузі фізики твердого тіла, нелінійної оптики і квантової електроніки, заслуженому діячеві науки і техніки України, почесному директору Інституту фізики НАН України, академіку НАН України і д. чл. НТШ (від 28 листопада 2009 р.).

Народився М. Бродний 30 вересня 1931 р. у с. Сівка-Войнилівська на Івано-Франківщині. Родина Бродних відзначалася працелюбністю, інтелігентністю, активною участю у діяльності

„Провіти“. Дітей виховували на засадах християнської моралі та любові до рідної землі.

Після закінчення навчання у середній школі в Бурштині 1948 р. вступив на фізико-математичний факультет Львівського університету, де слухав лекції проф. Василя Міліянчука з курсу електродинаміки та проф. Мирона Зарицького з курсу вищої математики. Пережив складні й жахливі часи тоталітарного режиму, коли заарештовували його колеги по навчанню. 1953 р. з відзнакою закінчив університет і подався до Києва продовжувати навчання в аспірантурі.

У листопаді 1953 — жовтні 1956 рр. М. Бродний був аспірантом відділу фізики кристалів Київського інституту фізики НАН України і під керівництвом доктора фізико-математичних наук, професора (згодом академіка) Антоніни Федорівни Прихотько готував дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних

наук на тему „Дослідження поглинання і дисперсії світла у кристалах деяких поліциклічних сполук“ (захистив у червні 1957 р.). З жовтня 1956 р. у тому ж відділі працював молодшим, а від червня 1960 р.— старшим науковим співробітником. Від 1962 р.— член редколегії періодичного збірника-щорічника „Квантова електроніка“.

У травні 1963 р. вчений захистив докторську дисертацію „Оптичні властивості кристалів в області екситонного поглинання“. Відтак у лютому 1965 р. став засновником і залишається незмінним завідувачем відділу нелінійної оптики Інституту фізики. З вересня 1964 р.— професор Київського політехнічного інституту (наукове звання професора отримав у листопаді 1965 р.).

У березні 1972 р. М. Бродин став членом-кореспондентом АН України, а з березня 1975 р. він очолює Секцію фізики неметалічних кристалів у Координаційній раді АН України з фізики твердого тіла. У квітні 1982 р. його обрано академіком АН України, і в 1990—1998 рр. виконував обов'язки академіка-секретаря Відділення фізики і астрономії НАН України.

З червня 1987 р. по травень 2006 р. Михайло Семенович обіймав посаду директора Інституту фізики НАН України, а відтоді — його почесний директор. Він зберіг і розвинув кращі традиції цієї інституції, яка є найстарішим науковим закладом фізичного профілю в Україні. В Інституті утвердилися нові наукові напрями, зокрема фізика рідких кристалів, фізика біологічних систем та нанофізика. На світовому рівні ведуться роботи в галузі лазерної фізики та нелінійної оптики, фізики твердого тіла і фізичної електроніки. Про високий рівень досліджень свідчать гранти різних міжнародних наукових фондів, за кількістю яких Інститут лідирує серед інших інститутів НАН України.

М. Бродин — голова Наукової ради НАН України з квантової електроніки, а також член кількох наукових рад НАН України і Російської академії наук. Член Українського фізичного товариства, Українського оптичного товариства, Американського фізичного товариства, також міжнародних оргкомітетів і координаційних рад з нелінійної оптики і квантової електроніки, учасник багатьох міжнародних конференцій. Він був

Наприкінці жовтня цього року видатному українському історикові, д. чл. НТШ (з 9 грудня 2006 р.) Феодосієві Стеблій виповнилося 80 років.

Народився ювіляр 21 жовтня 1931 р. у с. Суходолах Бродівського району на Львівщині. Після закінчення 1949 р. середньої школи почав учителювати. 1954 р. закінчив історичний факультет Львівського університету,

1957 р.— аспірантуру за спеціальністю „історія України“. Потрапивши за результатом конкурсу у відділ історії України Інституту суспільних наук, молодий історик увійшов до кола учнів та послідовників акад. Івана Крип'якевича. Феодосій Стеблій довгі роки працював на посадах завідувача відділу історії України, заступника директора з

головним редактором „Українського фізичного журналу“ (2002—2010), нині — член редколегій міжнародних журналів „Квантова електроніка“, „Materials Science“, „Фізика напівпровідників, квантова та оптоелектроніка“, „Світ фізики“, „Ukrainian Journal of Physical Optics“.

Лауреат багатьох премій: Ленінської премії в галузі науки (квітень 1966 р.), державної премії УРСР в галузі науки і техніки (грудень 1974 р.), Державної премії СРСР в галузі науки (грудень 1987 р.), Державної премії України в галузі науки і техніки (грудень 1994 р.), премії імені К. Синельникова НАН України (березень 1998 р.). З березня 1997 р. член Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки.

Заслужений діяч науки і техніки України (1992), нагороджений орденом „За заслуги“ III і II ступенів (травень 1999 і 2008 р.), медалью ім. С. І. Вавилова — нагородою Оптичного товариства імені Д. С. Рождественського (2000). Почесний доктор Львівського національного університету ім. Івана Франка (лютий 2000 р.) і Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (2009).

М. Бродин є автором понад п'яти монографій, 400 наукових праць і десятків офіційних свідоцтв на винаходи, створив авторитетні школи дослідників, які плідно працюють у галузях нелінійної оптики, лазерної фізики та фізики твердого тіла. У сучасних умовах динамічного розвитку науки, насамперед фізики, вчений зумів започаткувати низку важливих наукових напрямів, що їх визнають авторитетні спеціалісти з різних країн. Це:

- низькотемпературна кристалооптика і спектроскопія кристалів;
- шаруваті кристали. Поверхневі екситони;
- спектроскопія поляритонів;
- напівпровідникові лазери. Міні-лазери;
- динамічна голографія;
- нелінійна оптика: двофотонні збудження напівпровідників; оптична бістабільність; генерація гармонік; міжмодові взаємодії;
- лазерна фотоакустична спектроскопія.

М. Бродин зустрів свій ювілей сповнений сил і продовжує плідно працювати для розвитку вітчизняної науки. З роси та з води!

Ярослав ДОВГИЙ

наукової роботи, двічі (у 1981—1982 та 1988—1990) виконував обов'язки директора інституту. На початку 1990-х рр. учений сформував відділ нової історії України, який він очолює дотепер. Отже, як свого часу справедливо зазначив академік Ярослав Ісаєвич, „Феодосій Стеблій — один із тих хто, будував цей інститут, представляли і представляють його у світі науки“.

Заслужене визнання в наукових колах України та за її межами Феодосій Стеблій здобув ще у непростих 1960—1970-х рр., насамперед завдяки ґрунтовному дослідженню соціальної історії галицького селянства у першій половині та середині XIX ст. 1961 р. учений опублікував окремою монографією свою кандидатську дисертацію „Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст.“ Згодом він став співупорядником фундаментальних збірників документів і матеріалів „Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772—1849)“ (К., 1974), „Селянський рух на Україні 1826—1849 рр.“ (К., 1985), що розкривали широку панораму життя східногалицького села.

Ф. Стеблій завжди тяжів до вивчення національної думки українців Галичини, їхніх зв'язків з іншими народами Центрально-Східної Європи. 1966 р. в „Українському історичному журналі“ з'явилася ґрунтовна стаття про унікальну пам'ятку української політичної думки середини ХІХ ст., „Слово перестороги“ Василя Подолинського (вже у добу незалежності дослідник видав друком „Слово перестороги“ та опублікував статтю про В. Подолинського в авторитетному англо-мовному „Журналі українських студій“, що виходить у Канаді), в наступних роках — побудовані на новому джерельному матеріалі розвідки про поширення і видання творів І. Котляревського в Галичині, вплив діячів Кирило-Мефодіївського товариства на наш край та ін. Наприкінці 1980-х рр. Ф. Стеблій був відповідальним редактором колективних монографій „Руська трійця“ в історії суспільно-політичного руху і культури України“ (К., 1987), „Історичні передумови возз'єднання українських земель“ (К., 1989), а також збірника „Русалка Дністрова“: документи і матеріали“ (К., 1989). Ці публікації стали передвісниками переломних змін в українській історіографії.

Документи про життя наукових установ Львова радянської доби, опубліковані вже у наш час, свідчать, що, перебуваючи на керівних посадах в Інституті суспільних наук, Феодосій Стеблій відважувався опонувати партійній критиці ідейних відхилень в інститутських виданнях, підписувати позитивні характеристики тих працівників, яким на вимогу вищих партійних і державних інстанцій загрожувало звільнення з роботи. Він боровся проти неодноразових спроб ліквідації інституту, захищав його академічні свободи. А наприкінці переломних 1980-х років був одним із організаторів Шевченківської наукової конференції, на якій було прийнято ухвалу про потребу відновлення Наукового товариства ім. Шевченка.

1986 р. Ф. Стеблій очолив проведення першої Шашкевичівської конференції у Білому Каміні. Відтоді він підготував чимало наукових симпозіумів, присвячених діячам „Руської трійці“, зокрема майже щорічні Шашкевичівські читання, став співголовою Шашкевичівської комісії, яка продовжила працю Інституту-заповідника Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі.

Після 1991 р. історик зміг повністю присвятити себе дослідженню улюбленої теми: історії українського національного відродження в Галичині у першій половині та середині ХІХ ст. Відтоді з-під його пера вийшла низка студій, що розкривають нові аспекти діяльності „Руської трійці“, формування національної традиції українців Галичи-

ни, зокрема роль культурної спадщини Київської Руси (наприклад, „Слова о полку Ігоревім“), а також ряду визначних українських діячів Наддніпрянщини. Окремо слід відзначити цикл студій над „лицарями польсько-українського духовного пограниччя“, які на певному етапі спричинилися до українського відродження.

Спектр наукових зацікавлень Ф. Стеблія широкий. Про це свідчать збірник праць „Шашкевичіана“, над яким постійно працює дослідник (у „новій серії“, відновленій в Україні, вийшло уже 6 випусків), збірники досліджень, присвячені „Просвіті“ та митрополитові Михайлові Левицькому, які виходять за редакцією Ф. Стеблія.

Великою чесною Феодосія Івановича є гідне вшанування пам'яті Івана Крип'якевича. Ще 1976 р. Феодосій Іванович на розширеному засіданні Вченої ради Інституту суспільних наук виголосив доповідь про життєвий шлях, наукову і громадську діяльність академіка. Відтоді він постійно працював над виданням творів свого вчителя, збором та оприлюдненням матеріалів і документів про нього. Врешті, 2001 р. за його редакцією вийшов друком ґрунтовний збірник студій про академіка І. Крип'якевича та його родинну традицію. Ф. Стеблій присвятив серію біографічних та історіографічних розвідок іншим видатним дослідникам історії української Галичини — Іванові Кривецькому, Іванові Карпинцю, Михайлові Тершаківцю. Стеблій є автором сотень статей в багатьох українських енциклопедіях (УРЕ, УЛЕ, Енциклопедія історії України та ін.).

Колеги та учні вченого завжди відзначають його доброзичливість, тактовність, розсудливість, оптимізм та невичерпну енергію. У студіях Феодосія Стеблія немає порожнього теоретизування, натомість їм притаманні об'єктивність, ґрунтовність, достовірність. Не дивно, що виступи вченого на багатьох міжнародних наукових конференціях (у Львові, Києві, Варшаві, Відні, Вірцбурзі, Кракові, Москві, Новому Саді, Перемишлі, Пряшеві, Щеціні) завжди викликали велике зацікавлення.

Феодосій Стеблій присвятив себе щоденній службі Клію та Вітчизні, постійному науковому пошуку, не надаючи особливої ваги академічним ступеням, званням та почесям. Насправді ж його наукові здобутки давно заслуговують найвищого академічного визнання. Й у своє повноліття наш старший колега і вчитель Феодосій Стеблій залишається одним із небагатьох віddаних охоронців суспільних і наукових ідеалів. Тому щиро-сердечно бажаємо: „Многая літа!“

Остан СЕРЕДА

в роки Першої світової став офіцером спершу

Наприкінці цього року виповнюється 80 років відомому вченому-хеміку, дійсному членові НТШ (з 24 листопада 2007 р.), доктору хемічних наук Романові-Любомиру Григоровичу Макітрі. Народився ювіляр 31 грудня 1931 р. у с. Оглядіві на Радахівщині. Його батько, Григорій Макітра (син Тадея, на той час заможного селянина Сокальщини) — народний вчитель,

австрійської, а згодом Української галицької армії, 1919 р. потрапив у полон і був інтернований. Пізніше продовжував працювати на педагогічній ниві. Мати походила з родини вчителів і також була вчителькою. Батько матері Іван Казанівський тривалий час був членом проводу учительської організації „Взаємна поміч українських вчителів“ та редактором газети „Учительське слово“.

Початкову освіту Роман Григорович здобував з перервами, що було пов'язано з різними перипетіями воєнного часу — у Львівській малій семінарії, де він закінчив 2-й гімназійний клас, у середній школі № 8 Львова (після 1944 р.), він легко опановував не лише точні науки, але й польську та німецьку мови. 1948 р. Р. Макітра вступив на хеміко-технологічний факультет

Львівського політехнічного інституту. Уже з 2-го курсу під керівництвом Д. Толопка, Б. Болдирева і В. Ощеповського Роман Григорович брав участь у самостійній студентській науковій роботі. Її результатом стала перша праця, надрукована в „Журналі прикладної хімії“ (1955), п. н. „Синтез 2,8-дихлораденіну“, що була частиною його дипломної роботи. 1956 р. Р. Макітра закінчив навчання. 1953 р. Роман Григорович отримав рекомендацію для навчання в аспірантурі в Києві.

Під керівництвом академіка О. Кірсанова Р. Макітра виконав кандидатську роботу в галузі фосфорорганічних сполук, в якій дослідив хемізм взаємодії амідів карбонових кислот з хлоридом фосфору (V), з'ясував будову одержуваних при цьому сполук та описав близько 50 нових речовин, що стало свого роду доповненням Бельштайна... 1958 р. захистив кандидатську дисертацію на тему „Трихлорфосфозаацили и их производные“.

1956 р. повернувся до Львова, де влаштувався у лабораторію проблем нафтопереробки Інституту геології корисних копалин, яку очолював член-кореспондент АН УРСР Я. Середа. З 1963 р. уже працював старшим науковим співробітником. Предметом його дослідів у той час стало виділення і дослідження нафтових сульфокислот, особливо їх поверхнево-активних властивостей, взаємодія вуглеводнів з олеумом, сульфатною кислотою, Сульфур (III) оксидом та деемульсація нафти. Весь експериментальний матеріал опрацьовано, результати опубліковано у понад 15 роботах. 1968 р. Р. Макітрі надано вчене звання старшого наукового співробітника зі спеціальності „хімія нафти і нафтохімічний синтез“.

1968 р. на запрошення керівника кафедри „Технологія основного органічного та нафтохімічного синтезу“ Львівської політехніки Д. Толопка Р. Макітра переходить туди на роботу як старший викладач. 1971 р. Роман Григорович отримує вчене звання доцента.

У Політехнічному інституті Р. Макітра викладав курс „теоретичні основи основного органічного синтезу“ (застосування в технології хемічної термодинаміки, кінетики та теорії каталізу), „Спеціальна технологія ООНС“ (курс технології полімерів та поверхнево-активних речовин), навіть „історію хемії“.

У Львівській політехніці Роман Григорович разом із учнями проводить дослідження у таких напрямках: ацилювання спиртів хлорангідридами, вивчення взаємодії тіонілхлориду з карбоновими кислотами задля одержання хлорангідридів, дослідження нових селективних екстрагентів для виділення ароматичних вуглеводнів, а також синтез та дослідження естерів холестерину з рідкокристалічними властивостями. Найважливішим є те, що саме тоді синтезовано ряд холестеринових естерів дикарбонових кислот, які не були описані раніше в літературі, а також метансульфохлорид у напівзаводських об'ємах, а далі на його основі ефективний екстрагент і абсорбент газів — діетиламід метансульфокислоти. Причому було не лише отримано результати лабораторних дослідів, а й проаналізовано й узагальнено їх. Тоді вчений підготував науковий посібник „Теорія каталізу та каталізатори процесів переробки нафти“ (у співавт. з А. Зелізним), опублікував близько 70 наукових праць, отримав два авторські свідоцтва.

1976 р. Р. Макітра повертається в Інститут геології і геохімії горючих копалин АН УРСР, а саме у відділ хемії органічних мінералів. Оскільки у відділі займалися проблематикою горючих ко-

палин (склад нафти, дослідження та переробка горючих сланців), то Роман Григорович як професійний хемік більше часу і уваги приділяв „неофіційному“ напряму — хемії розчинів. Він досліджував вплив розчинників на кінетику хемічних реакцій, опрацьовуючи отримані дані на основі принципу лінійности вільних енергій з допомогою багатопараметрових рівнянь. Цей підхід уперше у світовій практиці був застосований до різних термодинамічних рівноважних процесів (розподіл речовин між двома фазами, розчинність газів у різних розчинниках, екстракція твердих каустобіолітів тощо). Відтак учений досліджував вплив розчинників на кінетику і механізм радикальних реакцій. Ці досліді продовжено у Відділенні хемії і технології горючих копалин, яке заснував на основі відділу хемії окислювальних процесів академік Р. Кучер 1986 р.

Тоді ж Р. Макітра увійшов до складу Інтернаціональної групи з кореляційного аналізу в хемії (1988). Результати, отримані під час застосування кореляційного аналізу для узагальнення сольватаційних ефектів у хемії розчинів, були визнані світовою наукою.

З 2003 р. і пізніше основною тематикою його роботи залишається хемія розчинів, застосування кореляційного аналізу до таких важливих процесів, як набрякання полімерів і вугілля, розчинність смол, екстракції вугілля, а також проблем його зрідження. 2007 р. Р. Макітра перейшов у Відділення фізико-хемії горючих копалин.

Великий науковий талант і надзвичайна працьовитість ученого проявилися у чималій кількості його робіт. Вони стали основою докторського дисертаційного дослідження „Кількісне врахування сольватаційних ефектів в процесах розчинення газів, екстракції і комплексоутворення“, яке Р. Макітра захистив 1990 р.

Р. Макітра є автором понад 600 наукових робіт, у тому числі чотирьох монографій, навчального посібника, авторських свідоцтв, депонованих праць, тез доповідей на конференціях і статей у відомих зарубіжних та вітчизняних журналах. Під його офіційним керівництвом виконано і захищено чотири кандидатські дисертації. Слід відзначити, що Роман Григорович опублікував також близько 100 статей у науково-популярних виданнях, а саме в журналі „Химия и жизнь“, суспільно-політичному журналі „Воля і Батьківщина“, членом редколегії якого він є, а також низку публіцистичних статей в газетах.

Р. Макітра є членом Польського хемічного товариства, групи кореляційного аналізу при ІЮПАК, вчених рад Відділення фізико-хемії горючих копалин Інституту фізико-органічної хемії і вуглехімії ім. Л. Литвиненка НАН України та Інституту геології і геохімії горючих копалин НАН України.

Роман Григорович робить великий внесок до скарбниці хемічної науки. Вісімдесятирічний ювілей він зустрічає у розквіті творчих сил, сповнений великих планів на майбутнє, адже можливості й потреби у використанні його багатопараметрових рівнянь усе зростають, і цим він може ще не один десяток років давати користь як для науки, так і для України загалом.

Галина МІДЯНА

Цього року виповнилося 75 років докторові технічних наук, Заслуженому діячеві науки УРСР, лауреатові Державної премії України в галузі науки і техніки, раднику Голови правління ДАТ „Чорноморнафтогаз”, дійсному членові НТШ (з 23 листопада 2002 р.) — професору Романові Семеновичу Яремійчуку.

Народився ювіляр 19 листопада 1936 р. у с. Зібранівка (нині —

Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.) в родині землеробів. Батько Семен Миколайович і мати Ганна Василівна були освіченими на той час людьми, тато вільно розмовляв українською, польською, німецькою мовами. Яремійчуки мали чималий шмат поля, яке 1947 р. забрали в колгосп.

Закінчивши семирічну школу, навчався у Дрогобицькому нафтовому технікумі (1950—1954), згодом — на нафтовому (гірничопромисловому) факультеті Львівської політехніки (1954—1959).

Після закінчення Львівської політехніки, від літа 1959 — до грудня 1966 рр. Р. Яремійчук працював у системі нафтової і газової промисловості — на посадах помічника бурильника, виконроба вишкомонтажного цеху, інженера, старшого інженера, начальника дільниці буріння, начальника виробничо-технічного відділу та заступника директора Бориславської контори розвідувального буріння в тресті „Західбурнафтогаз” (м. Борислав). Це були роки виробничого засвоєння практичних навичок, без яких подальша наукова робота була б не такою плідною.

Від грудня 1966 — до червня 1969 рр. Р. Яремійчук навчався в аспірантурі Всесоюзного науководослідного інституту бурової техніки у Москві, де під керівництвом проф. М. С. Тимофеева захистив кандидатську дисертацію. У цьому ж інституті до липня 1976 р. він завідував відділом промислових випробувань. У 1976—2010 рр. працював у Івано-Франківському інституті нафти і газу (нині — Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу): спершу як проректор з наукової роботи (1976—1984), а згодом обіймав посади завідувача двох кафедр і декана двох факультетів.

1982 р. Роман Семенович захистив докторську дисертацію, а 1984 р. йому надано вчене звання професора. Упродовж 1993—2006 рр. очолював кафедру „Морські нафтогазові споруди”, а 2002 р. був обраний деканом новоствореного факультету морських нафтогазових технологій, спільного для Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу та Національної академії природоохоронного та курортного будівництва (м. Сімферополь).

Р. Яремійчук — автор 55 книжок (монографій, підручників, навчальних посібників, довідників, словників), що видавалися в Україні, Росії, США, Польщі та Китаї, понад 300 наукових статей, 166 винаходів і понад 100 публікацій в українських газетах та журналах. Створені на основі винаходів Романа Семеновича технології та обладнання знайшли широке застосування у багатьох країнах світу під час буріння, освоєння свердловин та їх експлуатації.

Своє перше авторське свідоцтво на винахід

(спільно з інженером Е. Узумовим) пристрою для очищення вибою свердловини від металевого скрапу, основою якого був рідинний ежектор, Р. Яремійчук отримав 1962 р. Потреба в очищенні вибою від залишків зруйнованих шарошkových доліт виникла при першому в СРСР випробуванні французьких алмазних доліт. Відомі на той час методи очищення вибою із застосуванням магнітів та циліндричних перехідників не забезпечили належного очищення, і перше алмазне долото, просвердливши лише 12 метрів, було зруйноване. Після очищення вибою пристроєм Р. Яремійчука й Е. Узумова друге долото просвердлило 178 м у поляницькій світі.

Близько п'ятдесяти авторських свідоцтв Р. Яремійчук отримав у 1970—1980-х рр. Більша частина цих винаходів — струминні апарати (ежекторні пристрої) для створення миттєвих депресій і репресій із метою очищення пристовбурної зони пласта-колектора під час освоєння свердловин. Співавторами вченого були Ю. Качмар, Г. Семак, Б. Кифор, В. Лотовський, В. Возний, А. Абдулзаде, а співавторами поєднання цих пристроїв із перфорацією свердловин — С. Гошовський, В. Клібанець, Е. Піддубний. Ці пристрої серійно випускалися на заводі „Карпатнафтомаш”, пізніше їх виготовляли в Гомелі (Білорусь), Тюмені (Росія). Сьогодні їх найкраще виробляють на малому підприємстві „Велл” в Івано-Франківську, яке заснував В. Лотовський, і постачають їх у Росію, Казахстан та інші країни. У книжці Володимира Сергійчука „Що дала Україна світові” згадується й ім'я Р. Яремійчука як автора цих винаходів, які широко застосовуються у Росії.

Названі струминні апарати запатентовані також у Болгарії, Аргентині та Росії, і вони становлять серію сучасних апаратів і технологій для освоєння свердловин. Так, в Аргентині отримано патент на струминний гідродинамічний випробувач разом з аргентинським геофізиком В. Бандурою та українським інженером Б. Кифором.

Частина авторських свідоцтв отримана на буровий інструмент: розширювачі із змінними шарошками (спільно з Г. Семаком), каверноміри для вимірювання зміщення осі свердловини при переході долота з породи певної міцності до іншої міцності. Останні з винаходів Р. Яремійчука стосуються використання енергії лускання кавітаційних бульбашок під час буріння свердловин долотами (разом із Я. Фем'яком). Під час лускання з частотою до 3-х герц тиск зменшується на 1,5—3 МПа, тобто буріння здійснюється у режимах, подібних до буріння з продуванням вибою газами, що забезпечує збільшення швидкості буріння втричі-вп'ятеро. Ці винаходи є одними з перших у світовій практиці застосування в нафтовій індустрії.

1997 р. Р. Яремійчук отримав патент (спільно з О. Твердушко) на „Насос для піднімання зі свердловини високов'язкої нафти”, основою якого був ежектор із роздільним входним потоком та зі створенням на прийомі насоса кавітаційної пульсації. Цей насос успішно випробувано в Охтирському нафтогазовидобувному управлінні. Пізніше спільно з Я. Якимечком і В. Возним отримав ще кілька патентів України на цю технологію. Загалом із 1998 р. вчений отримав понад 30 патентів на винаходи, основою яких є кавітаційна камера, де формуються гідравлічні імпульси різної частоти та амплітуди (спільно з Я. Фем'яком, Я. Якимечком і В. Возним). Низка винаходів стосується різних типів бурових розчинів (разом із Ю. Лубаном і Ю. Усиніним), способу буріння (разом із Л. Райхертом).

Ювіляр написав спогади „Дорога крізь життя“ і „Минуле — уже не наша власність“. Постійними захопленнями Романа Семеновича завжди були й залишаються поезія, музика, театр.

Життєве кредо Романа Яремійчука — „Коли

працюєш, ніколи не відкладай роботи на завтра“, „Не кривдь людей“, „Коли можеш — допомагай людям, особливо у скрутну для них годину“.

Бажаємо ювіляру міцного здоров'я, щасливого довголіття та плідної праці на благо України.

Василь МОЙСИШИН

ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

Микола Крикун. Подільське воєводство у XV—XVIII століттях: Статті і матеріали.— Львів, 2011.— 733 с., іл., карти. (Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 30)

Ранньомодерна історія Поділля належить до найскладніших для дослідження тем. Причини цього у значній розпорошеності та незадовільній збереженості архівних матеріалів, що прирікає історика на довгі роки важкої та наполегливої праці. Саме таке кількадесятилітнє дослідження Поділля вилилося у збірник праць відомого історика, професора Львівського університету Миколи Крикуна. Збірка охоплює статті й матеріали, присвячені питанням адміністративно-територіального устрою та історії населення регіону. Хронологічно праці охоплюють період від створення Подільського воєводства (XV ст.) до його ліквідації в 1793 р. На жаль, через значний обсяг відібраних праць до збірника не увійшла ще низка досліджень М. Крикуна, які присвячені подільській проблематиці. Книжка розпочинається розвідкою про поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях. У ній дослідник, зокрема, детально описує перетворення Західного Поділля на Подільське воєводство (1434), впровадження польських земських урядів та перехід на польське право. Також автор значну увагу приділяє створенню Руського (1434), Белзького (з 1462 р. воєводство у складі Польського королівства), Київського (1471), Волинського (1566), Брацлавського (1566) і Чернігівського (1635) воєводств.

Логічним продовженням цього дослідження є друга стаття збірника, яка стосується кордонів Подільського воєводства в XV—XVIII ст. У ній М. Крикун розглядає питання про появу терміна „Поділля“, визначає просторове розташування воєводства, а також скрупульозно реконструює його кордони, історію та хід розмежувань з іншими територіями, починаючи від XV ст. Особливу увагу історик приділяє розмежуванню 1680 р. між Портою і Річчю Посполитою, після чого Подільське воєводство увійшло до складу першої із дещо зміненим на її користь кордоном.

У наступній праці М. Крикун детально вивчає джерела устрою Подільського воєводства. У дослідженні автор інформує про існування на цій території за татарського панування „Подолської тми“, описує старостинське управління за правління князів Коріятовичів, а також найраніші

згадки про кам'янецького, смотрицького, червоногородського, язловецького та бакотського воєвод. Ці адміністратори були підвідомчі князю-правителю й управляли замками-городами, виконуючи обмежені судові функції. Паралельно, наприкінці XIV ст. у джерелах вперше згадується термін „повіт“ (districtus), а з початку наступного століття як синонім іноді вживається ще й руський термін „волость“.

Дві наступні складові збірника — дослідження повітового устрою Подільського воєводства: відповідно, у XV—XVI і XVI—XVIII ст. Перший період, згідно з висновками автора, характеризується наявністю в Подільському воєводстві повітів, які очолювали старости-державці (Кам'янецький, Червоногородський, Скальський, Смотрицький, Бакотський, Летичівський, Хмільницький, Рівський, Меджибізький). Центральним повітом був Кам'янецький, який перебував під контролем генерального подільського старости. Чималу увагу дослідник приділив питанню юрисдикційних можливостей подільських старост та вертикалі влади в Подільському воєводстві у той час. Наступний етап позначився для воєводства значними адміністративними змінами. Ще перед 1581 р. згадані повіти відійшли у минуле, залишилися лише Кам'янецькі городський і земський повіти, які ототожнювалися з усім Подільським воєводством. У цій розвідці М. Крикун також описав створення нового, Летичівського городського повіту і дослідив його розмежування з Кам'янецьким повітом, ввівши в науковий обіг чимало раніше невідомих джерел. Ця стаття збірника також інформує про перехід Подільського воєводства до складу Російської імперії.

Інше дослідження М. Крикуна присвячене кількості та структурі населених пунктів Подільського воєводства в першій половині XVII ст. Воно, поза всяким сумнівом, могло бути окремою книгою, оскільки містить не лише каталог подільських поселень, який дослідник укладав не один десяток років, але й цінний аналіз топоніміки регіону. Крім того, автор у таблицях репрезентував кількісну інформативність основних джерел щодо обліку поселень.

Наступний цикл праць у збірнику став ре-

зультатом студій над демографічними процесами на Поділлі. Цю тему відкриває дослідження кам'янецьких земських книг як джерел до вивчення міграції населення у першій половині XVII ст. Праця є важливою не лише з огляду на переміщення населення всередині Подільського воєводства та його притік ззовні, а й містить ґрунтовне дослідження діяльності Кам'янецького земського суду, роботи його канцелярії та способу фіксації руху населення у певних видах актів. Особливу увагу — у статті-рецензії на видання Даріуша Колодзейчика — автор приділив розгляду турецьких дефтерів (переписів населення). Ці джерела містять назви міст і сіл, відомості про християнське населення, яке підлягало оподаткуванню, а також інформацію про політичні відносини.

У збірці дві позиції присвячено демографічній ситуації на Поділлі в останній чверті XVII ст. У першому з них ідеться про матеріали, що стосуються переселення мешканців воєводства за його межі у перші роки турецького панування (після укладення Бучацького та Журавенського договорів). М. Крикун пише про те, що відтік населення, попри заборони, відбувся здебільшого у Волинське та Руське воєводства. Автор детально аналізує чіткі дані про кількісний склад утікачів і місце їхнього переселення, які збереглися в незначній кількості. Дослідження про стан заселеності Подільського воєводства після повернення його до складу Речі Посполитої логічно доповнює попереднє. Автор спростовує тезу про повне запустіння Поділля, що побутує в історіографії, і наводить джерельні дані про стан заселеності, хоч і незначної, 15 сіл на півдні Летичівського повіту та про ситуацію в деяких магнатських маєтностях.

Перша половина XVIII ст. позначилася в історії Подільського воєводства як період масового переселення і бурхливих колонізаційних процесів. У розвідці, присвяченій переселенню на Поділля населення, яке емігрувало в попередній період, М. Крикун чітко окреслив позицію річпосполитської влади щодо повернення підданих-втікачів у воєводство: ця позиція полягала у зменшенні податків та всілякому сприянні колонізації. Дослідження також показало, що з Руського воєводства на Поділля або через нього в Молдавію втікали й корінні піддані. Тут автор наводить точну кількість та населені пункти, з яких і до яких переселялися селяни й міщани. На прикладі інвентарю Меджибізької волости 1717 р. дослідникові вдалося встановити, що її заселили вихідці з Руського, Волинського, Белзького, Київського та Брацлавського воєводств. Пишучи про колонізаційні процеси в той період (тривали до 1720-х рр.), М. Крикун спирався на інвентарі Меджибізької волости, матеріали Новокосянтинівського, Могилівського ключів, Барського, Хмільницького староств та інших маєткових комплексів. Чималу увагу він присвятив ролі слобід, поселенці в яких на нетривалий час були звільнені від повинностей. Таким способом власники намагалися стимулювати відбудову маєтностей. Ця частина збірника містить відомості про майнове становище слободян, їхній етнічний склад, інтенсивність повернення населення у

воєводство, обмін ділчними подолями між магнатами, стабілізацію демографічної ситуації.

Окремий цикл у збірнику, тематично близький до демографічних досліджень, творять урбаністичні студії. У цілісній праці про історію м. Могилева (на Дністрі) розглянуто питання заснування, видів власності, населення та топографії міста в XVII ст. Авторіві також вдалося частково з'ясувати, звідки ж переселялося населення у місто, якою була його чисельність і як воно змінювалося протягом століття. Предметом спеціального вивчення М. Крикуна стали й такі подільські містечка, як Стара і Нова Сеняви. Заснування цих невеликих міських поселень автор описує побіжно, основну увагу він присвятив обираю та скиданню тут перших в'їтів на початку XVIII ст. Дослідити ці питання вдалося завдяки знахідці унікальних документів, які дали можливість висвітлити цю сторінку публічно-приватної повсякденності Поділля сповна — з цитуванням прямої мови учасників і детальним описом перебігу подій. До збірки також увійшли опрацювання й публікація листрації Кам'янця-Подільського 1734 р. Це дослідження стосується питань соціальної структури власників нерухомості, форми власності будинками у місті, структури помешкань, місця найбільшого скупчення будівель. Чимало уваги приділено визначенням таких понять, як „кам'яниця“, „кам'яничка“, „дім“, „дворик“.

Узагальнювальною частиною збірника є розвідка, присвячена Шимону Єжи Цереновичу, який став своєрідним хроністом Поділля першої половини XVIII ст. Дослідження містить автобіографічні відомості „хроніста“ та про те, як він написав тритомний твір „Plac prawnych rac...“ Його Ш. Є. Церенович створив на основі документів XVI—XVIII ст., які відшукав у маєтку свого патрона, коронного великого гетьмана Адама Миколая Сенявського, а також унаслідок кверенд у гродських та земських книгах. „Хроніст“ у своїй праці вмістив опис кордонів Подільського воєводства, його розмежування з Волинським та Руським воєводствами, згадав безліч маєтностей та їх мап, описав процеси заселення регіону після турецької окупації.

Завершує збірку праця дослідження про історію написання М. Грушевським магістерської дисертації „Барське староство“.

Збірник „Подільське воєводство у XV—XVIII століттях“ є вдалим підсумком наукових пошуків М. Крикуна з історії Поділля. Він репрезентує читачеві більш-менш цілісний образ цього воєводства від його утворення і до знищення. Книжка побудована за чіткою математичною логікою, більша частина статей і матеріалів, що увійшли до неї, супроводжується складними та високоякісними таблицями, а самі праці ґрунтуються на оригінальному, виявленому дослідником в архівах різних країн джерельному матеріалі. Збірник має не лише наукову, а й навчальну цінність, оскільки всі дослідження в ньому містять докладний джерелознавчий аналіз використаних джерел, що може бути прикладом для молодих дослідників.

Оксана ВИННИЧЕНКО

Ярослав Федорук. Віленський договір 1656 року. Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття.— К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія“, 2011.— 623 с.

Монографія Ярослава Федорука присвячена подіям європейської історії середини XVII ст., безпосередньо пов'язаним з війною Богдана Хмельницького проти Речі Посполитої. У центр свого нарративу автор поставив Віленський договір 1656 р. між Річчю Посполитою і Московською державою, спрямований проти Шведського королівства. Договір став однією із знакових подій історії країн Балтійського регіону і Центрально-Східної Європи загалом, тому його причини, обставини укладання і наслідки є об'єктом постійної уваги істориків різних країн. Автор справедливо приділив велику увагу історіографії, і не лише у вступній частині книги, але й у численних екскурсах щодо окремих сюжетів. Такі історіографічні відступи є органічною частиною монографії і допомагають читачеві зрозуміти суть питань, які дискутувалися істориками впродовж двох століть досліджень.

Представлений Я. Федорук ом огляд джерел дає можливість ознайомитись з їх надзвичайною різноманітністю і репрезентативністю. Залучаючи різні види документів (угоди, посольські інструкції, щоденники, звіти тощо), дослідник сповна використав можливості українських, польських та російських архівів і, порівняно зі своїми попередниками, значно оновив джерельне підґрунтя дослідження. Характеристику джерел подано за дещо спрощеним, „підручковим“ поділом на архівні та друковані, хоча значно цікавішим було б ознайомитись з ними відповідно до їх походження й типології. Також не зовсім виправдано тут видається „українізація“ назв іноземних архівів.

В основних розділах роботи автор скрупульозно, факт за фактом реконструював перебіг подій дипломатичної історії Центрально-Східної Європи від кінця 1654 до початку 1657 рр. та представив ключові її складові — генезу війни Речі Посполитої і Швеції, спроби посередництва Габсбургів між Річчю Посполитою і Московською державою, стосунки Стокгольма з Москвою і Військом Запорозьким, австрійсько-шведські дипломатичні зв'язки, політику Франції у регіоні тощо. Автор передав міжнародну напругу напередодні вторгнення Карла X Густава до Речі Посполитої, охарактеризував становище основних учасників подій, потенційних союзників і зацікавлених сторін, зокрема висвітлив безуспішні переговори між майбутніми противниками, стосунки Габсбургів із Яном Казимиром і Швецією восени 1655 р., позиції бранденбурзького курфюрста Фрідріха Вільгельма та Франції, московсько-литовські, московсько-шведські і московсько-австрійські переговори. Поведінка Яна Казимира і пасивність річпосполитської верхівки призвели до повного фіаско: 21 липня розпочалась блискавична військова кампанія шведської

армії, яка закінчилася окупацією Польського королівства і втечею Яна Казимира з країни. Поразка Речі Посполитої спричинила докорінний перегляд міжнародних відносин у регіоні. До розв'язання конфлікту, який набував дедалі ширшого масштабу, долучились Австрія, Франція, Пруссія-Бранденбург та інші європейські країни. Вже влітку 1656 р. впливовішою стала позиція Московської держави, яка вела успішні бойові дії на річпосполитській території і яку вже не могли ігнорувати інші учасники конфлікту. В цих умовах Україна опинилася в тіні глобальних подій у Балтійському регіоні, але про неї — як про фактор послаблення Речі Посполитої — не забули.

Віленським переговорам і договору автор присвятив окремий розділ монографії. У ньому він подав виклад обставин роботи дипломатів та докладний аналіз текстів і списків договору. Ключовим положенням останнього став антишведський союз Московської держави і Речі Посполитої: представники останньої дали згоду на можливе обрання у майбутньому московського царя на річпосполитський престіл.

Належне місце на Віленських переговорах зайняла українська тематика. Насамперед йшлося про кордон між володіннями Речі Посполитої і Московської держави, під контролем якої опинилась Гетьманщина. Однак Я. Федорук розглядає проблему кордону в Україні не лише як складову стосунків між цими державами, а загалом у контексті міжнародної

політики Б. Хмельницького. Адже спроби шведського короля порядкувати на землях, які гетьман вважав зоною свого впливу, викликали вкрай негативну реакцію Б. Хмельницького, і Швеція з ситуативного союзника мало не перетворилася на противника козаків. Автор окремо з'ясовує дискусійне питання про річку Буг як західну межу козацьких територіальних претензій: він вважає, що йшлося не про Південний, а про Західний Буг. Козацька дипломатія намагалася вплинути на перебіг переговорів: Б. Хмельницький послав до Вільна свого представника Романа Гапоненка. Проте українські питання на переговорах у підсумку були визнані другорядними і їх відкладено на майбутнє — потреба спільних дій проти Швеції була для обох сторін важливішою.

На нашу думку, у книжці недостатньо уваги приділено її початку і завершенню. Монографія починається з розповіді про російське посольство до Австрії в жовтні 1654 р. Проте пояснення, чому саме вибрана ця подія, немає: у вступі лише згадується, що автор виконує свою обіцянку розвинути тематику Віленських переговорів докладніше. Очевидно, йдеться про книжку Я. Федорука, темою якої є міжнародні відносини Геть-

манщини в 1654 р.¹ і безпосереднім продовженням якої стала рецензована монографія. Попри те, її варто було б розпочати з огляду геополітичної ситуації в Центральній-Східній Європі від початку війни Б. Хмельницького або, принаймні, від Переяславської угоди.

Це стосується і закінчення монографії, наприкінці якої вміщено невеликий підрозділ під назвою „Замість висновків. Віленський договір та занепад ідеї обрання московського царя на королівство в останні місяці 1656 — протягом 1657 років“. Можливо, автор вважав достатнім, що у тексті подано проміжні, досить змістовні висновки стосовно окремих етапів. Однак загальні висновки потрібні і значною мірою напрошуються самі.

Позиція Речі Посполитої стосовно Швеції 1655 р. яскраво засвідчує, що її політична еліта в особі короля і його найближчого оточення до певної міри спровокували шведське вторгнення, але не змогли до нього приготуватись. Подібна короткозорість річпосполитського політикуму проявилась у ставленні до української проблеми напередодні й після 1648 р. Хоча після подій 1648—1652 рр. було очевидним, що продовження військового протистояння з Гетьманщиною є шляхом у нікуди, верхівка Речі Посполитої ігнорувала об'єктивну реальність і не шукала шляхів взаємоприйнятого розв'язання конфлікту. Непорушність її стереотипів щодо України та позбавлена сенсу віра в можливість відновлення колишнього „статус-кво“ переважували можливі аргументи на користь миру. Напередодні Потопу король і країна мали достат-

ньо часу (понад півроку) для вирішення питання війни й миру зі Швецією, але — так само через засліпленість Яна Казимира думками про шведську корону — не було нічого зроблено.

У середині XVII ст. Московська держава відіграла роль класичної „третьої сили“, яка довго вичікувала і, дочекавшись послаблення своїх сусідів-суперників, скористалась наслідками їхньої нерозумної політики. У цьому контексті недоречно говорити про експансіонізм Москви, оскільки остання програвала у війнах з Річчю Посполитою впродовж попередніх вісімдесяти років (від часів Стефана Баторія). Острах нової поразки був таким сильним, що московська верхівка довго не могла наважитись на наступальні дії. Однак з 1648 р. Річ Посполита не спромоглася навести лад в Україні та була втягнута в конфлікти зі своїми сусідами, а потім ще й звернулася по допомогу до Москви. У зв'язку з цим слушним видається порівняти укладення Віленського договору 1656 р. з Переяславським договором 1654 р., навколо обставин якого триває постійна дискусія. Лише через два роки після Переяслава не слабеє козацтво, а ще нещодавно могутня Річ Посполита мусила підписати угоду з Московською державою, тож з огляду на це подібна політика гетьмана і його оточення виглядає дещо в іншому світлі.

Отже, у фундаментальній праці Я. Федорук подано цілісну картину міжнародного контексту існування козацької держави останніх років правління Б. Хмельницького.

Сергій ЛЕП'ЯВКО

Томаш Масарик і українці. Tomáš Masaryk a Ukrajinci. Архівні документи / Уклад та необхідні пояснення й переклади зробив Євген Топінка.— Львів: Вид-во „Центр Європи“, 2010.— 440 с.

Видання, присвячені українсько-чеським взаєминам, в Україні з'являються не часто. Для спраглого за глибокими джерелознавчими працями — йдеться про унікальне й фундаментальне видання особливої ваги для пізнання історії українсько-чеських відносин — нині з'явилася незвична й рідкісна okazія. Особливий інтерес книжка становить для дослідників міжвоєнного часу XX ст., які спеціалізуються на вивченні української еміграції в Чехословаччині та ролі в її житті, навчанні й діяльності одного з найвидатніших світових політиків нової доби, творця Чехословацької республіки і її першого президента Томаша Гаріка Масарика.

Підготував і видав цю розвідку відомий джерелознавець та історик Євген (Євжен) Топінка — людина небуденної цілеспрямованості, працьовитості та зацікавленості в історичному відтворенні українсько-чеських взаємин. Кредо вченого — різнобічність представлення явищ і повна об'єктивність у науковому висвітленні їх проблематики. Оцінюючи нову книжку дослідника — а в нього їх було кілька: крім статей і монографій, джерельні видання „Архів „Чеської Бесіди“ у Льво-

ві (1867—1937)“ та „Збірник статей і документів до історії чесько-галицьких стосунків. Частина I“ (2007), — спостерігається виняткова докладність у виявленні джерел, прецизійність в опрацюванні, врешті, прагнення до їх вичерпності стосовно проблематики, а отже, й до показу багатьох явищ у житті двох сусідніх народів, особлива роль у чому належить президентові Т. Масаріку. Не помилимося, якщо скажемо, що Є. Топінка — гідний продовжувач добрих українсько-чеських традицій у суспільно-громадській і дослідницько-науковій сферах, що коріняться на західноукраїнських землях ще з першої половини XIX ст. та уособлюються з такими особистостями, як Ян-Православ Коубек, Фрац Ржегорж та ін.

Зміст збірника відповідає його назві: Томаш Масарик і українці. Тісний зв'язок між ними вповні доводять публіковані в рецензованій праці документальні пам'ятки. Як відзначив Є. Топінка, особа Т. Масарика в житті українців Чехословаччини є, поза всяким сумнівом, центральною в історії українсько-чеських відносин XX ст. Після поразки визвольних змагань у щойно створеній масариківській Чехословаччині знайшли станови-

¹ Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політики України 1654—1657.— Львів, 1996.— Ч. 1: 1654 рік.

ще і засоби до існування та можливість духовного розвитку тисячі репрезентантів наукової інтелігенції, українських вояків Першої світової війни і національних змагань, діячів уряду УНР і ЗУНР, загалом усіх, кому на батьківщині загрожувало переслідування окупаційних властей. За фінансової підтримки Т. Масарика і чехословацького уряду були створені й успішно діяли Український університет у Празі (1921), Український високий педагогічний інститут ім. Драгоманова у Празі (1923), Українська господарська академія в Подебрадах (1922), Українська студія пластичного мистецтва в Празі (1923), Українська гімназія в Празі (1925). Крім того, українські біженці одержали можливість навчатися у вищих школах Чехословаччини (найбільше їх було у Карловому університеті, у Гірничій академії в Пршибрамі, у Празькій консерваторії). Водночас, як зазначив Є. Топінка в передмові до книжки, в міжвоєнний період у Чехословаччині видавались десятки українських газет і журналів, діяли різні освітні, культурні, політичні та суспільно-громадські спілки, товариства й організації українців. Можна стверджувати, що саме Прага в ті часи стала найбільшим у світі центром вільного українського громадсько-політичного життя і була, за словами Олександра Олеса, „колискою української свободи, політичним, науковим і культурним центром української духовності“. Більше того, Чехословацька республіка відправляла в Україну ешелони з продовольством і одягом у зв'язку з „тяжким бідунням робітничо-селянських верств України“, як писало українське радянське посольство у листі подяки, адресованому чехословацькому міністерству закордонних справ. Є. Топінка виявив документальне підтвердження про відправлення в 1921—1923 рр. щонайменше трьох таких ешелонів.

Книга, присвячена 160-й річниці від народження президента Т. Масарика, розкриває одну з важливих сторін його гуманістичної політики стосовно покривджених народів після Версальського договору 1919 р. Політичним кредо президента було торжество „історичної правди для усіх народів“. Ще в молоді роки він заявляв: „Ніщо не є великим, якщо не є правдивим“. На урочистостях, що проходили на пошану Т. Масарика в Сорбонні 1936 р., речник французького уряду назвав його „найдосконалішим взірцем великого європейця“. І ця політика винятково позитивно унаочнена його ставленням до українотворчих змагань, української еміграції й українців взагалі після розвалу Австро-Угорської та Російської імперій.

Збірник містить вступне слово „Від укладача“ українською й чеською мовами (С. 3—10), тексти документів, які опубліковані в оригіналах, а до іншомовних текстів додається переклад (С. 11—420), анотований список авторів листів і документів (С. 420—428) та іменний покажчик двома мовами (С. 429—439). Чи не найважливішим у праці є самі акти (найчастіше листи) і документи, яких уміщено в збірнику 206. Хронологія публікованих текстів — від 9 січня 1919 р. — до 6 жовтня 1937 р. Документи репрезентують широкий спектр питань політичного, суспільно-громадського, культурологічного характеру. Виявлені Є. Топінкою

матеріали нині зберігаються в Празі, в Архіві Канцелярії президента республіки (Archiv Kanceláře prezidenta republiky), Інституті Масарика (Masarykův Ústav) й Архіві міністерства закордонних справ (Archiv ministerstva zahraničních věcí), а кілька — в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Це здебільшого листи, меморандуми й телеграми українських громадсько-політичних діячів, адресовані безпосередньо президентові Т. Масаріку або Канцелярії президента Чехословацької республіки. У них порушувалось чи не найбільше питань, які стосувалися України та різних її інституцій (у т. ч. й НТШ). У публікованих матеріалах фігурує чимало прізвищ відомих українських діячів, які є кореспондентами або про них мовиться у текстах (Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Євген Петрушевич, Іван Горбачевський, Августин Волошин, Кирило Трильовський, Нестор Махно, Олександр Колесса, Микита Шаповал, Сергій Шульгин та інші), а поряд прізвища звичайних українців, яких доля закинула на чужину — як, наприклад, Романа Лисорича чи Михайла Куписа,

котрі разом із багатьма іншими українцями перебували в таборі для інтернованих у Йозефові. Частина документів висвітлює реакцію Канцелярії президента республіки та чехословацьких державних інституцій на листи, телеграми, меморандуми, прохання й особисті візити українців. До рецензованої книжки також додано виписи з книги співчуття, виставленої для відвідувачів у чехословацькому консульстві у Львові у зв'язку зі смертю Т. Масарика.

Більша частина актів і документів, уміщених у виданні, написана чеською мовою, частина — українською з використанням латинських або українських графем. Кілька листів із Закарпаття

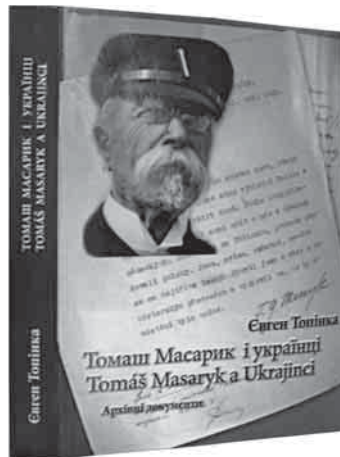
складені сумішшю мов — української й російської. Є документи французькою мовою.

Свою науковою вартістю опубліковані Є. Топінкою архівні джерела не поступаються підготовленим раніше оглядам і збірникам, що присвячувалися цій тематиці, а листування цінне для українсько-чеського джерелознавства та історіознавства. Праця над збірником — виявлення і відбір листів та інших матеріалів, копіювання, переклади, складення анотованого списку авторів, іменного покажчика — належить Є. Топінці, а видання побачило світ завдяки фінансовій підтримці Міністерства закордонних справ Чеської Республіки.

Десь на початку другої декади травня цього року Євген Топінка прийшов у редакцію НТШ і подарував книжку, а 17 травня мала відбутися її презентація у Львівській обласній бібліотеці... 12 червня наш автор і приятель Євген Топінка уже не жив, відійшов у вічність.

Від НТШівської наукової спільноти талановитому дослідникові, історикові українсько-чеських взаємин другої половини XIX—XX ст., голові Товариства „České besedy“ у Львові, Євгенові Топінці наша глибока вдячність і шана.

Олег АНТОНОВИЧ

Євген Олесницький. Сторінки з мого життя / Упорядники М. Мудрий, Б. Савчик; автор вступної статті О. Аркуша; автор приміток та коментарів М. Мудрий.— Львів: Вид-во „Медицина і право“, 2011.— 432 с., іл.

Спогади Євгена Олесницького, вперше опубліковані в 1935 р., є важливим джерелом до історії українського національного руху в Галичині другої половини XIX ст. Друге перевидання* складається зі вступної статті Олени Аркуші, тексту спогадів, приміток та коментарів Мар'яна Мудрого, словника рідкоживаних слів і галицизмів, кількох покажчиків (іменного, географічного, організацій і установ, періодичних видань).

Світогляд Є. Олесницького, як свідчить текст спогадів, почав формуватися у родині національно свідомого греко-католицького священика, відтак продовжив розвиватися в середовищі шкільної та студентської молоді. У Львові майбутній правник і політик зближився з В. Барвінським та редакцією газети „Діло“, претендентом на лідерство в національній справі К. Левицьким, засновником львівської школи в українській правничій науці О. Огоновським та іншими громадсько-політичними діячами. Чи не найбільший вплив на формування світогляду Є. Олесницького мав Іван Франко, з яким він познайомився ще студентом університету на лекціях з української літератури О. Огоновського. Згодом знайомство переросло в дружні взаємини і творчу співпрацю. Незаперечним авторитетом став економіст і статистик В. Навроцький, який своїми працями на економічну тематику в газеті „Діло“ справив „велике вражіння“ на молодого діяча.

Як політик, Є. Олесницький відіграв чільну роль у діяльності Української національно-демократичної партії. Отримавши мандат посла до Галицького сейму (1900) та Австрійського парламенту (1907), він очолив український сеймовий клуб, працював у численних комісіях, розробляв законопроекти, орієнтовані на розвиток краю. „До протестаційних промов Олесницького прислухалася тоді вся наша країна,— писав Ілля Витанович,— з запертим віддыхом слухали його й ті, проти яких звертав він вістря своїх гострих слів, бо рівного йому бесідника не було тоді на галицькій землі, бо він був геніальним народним трибуном“¹.

Є. Олесницький гостро й безкомпромісно засуджував угодовство прихильників „нової ери“, безпринципність і хрунівство українців Долинського повіту, попократію консервативного духовенства на чолі з святоюрцями-москвофілами. Він не боявся назвати митрополита Йосифа Сембратовича великим реакціонером і ворогом усякого поступу, професора університету, відомого історика І. Шараневича — страшним боягузом, а лідера москвофільської течії І. Наумовича — політиком, який за винагороду служив як австрійській, так і російській владі.

Водночас Є. Олесницький не скупився на високі оцінки діяльності тих діячів, які дбали про

українську справу. Будучи найвпливовішою особою української громади Стрийщини, заступником голови Стрийської повітової ради, керівником Шадничо-позичкової каси, товариства „Народний дім“ і філії „Просвіти“, він встановив приятельські стосунки з професором гімназії Іваном Вахнянином („душею національного починку“), гімназійним катехитом о. Юліаном Федусевичем („гарячим і невтомним народним діячем“), о. Олексою Бобикевичем („чоловіком дуже ідейним, з чуткою поетичною вдачею, свідомим українцем“).

У публіцистиці Є. Олесницького спочатку переважали політичні та правові проблеми тогочасного життя, згодом він почав схилятися до написання ґрунтовних статей на економічні теми. Його правові, соціально-економічні есе, статті й полемічні виступи відзначалися глибокою фактологічною основою, незаперечною силою аргументації та блискучою стилістикою викладу.

Є. Олесницький доклав чимало зусиль, щоб перетворити товариство „Просвіта“ з освітнього на освітньо-економічне. Він підготував новий статут цієї громадської організації, а 20 серпня 1893 р. на зборах філії в Стрию представив нову економічну програму. У ній автор наголошував: кожен, хто бореться за оборону свого краю, мусить бути незалежним, а господарська, економічна незалежність є передумовою всебічного українського національного розвитку. Програма складалася з двох частин. Перша була політичною і стосувалася розширення конституційних прав селянства, зменшення податкового тягаря, надання допомоги малоземельним селянам, організації землеробського шкільництва, проведення реформ в аграрній сфері. Друга частина містила плани економічної самоорганізації села, зокрема створення господарських спілок, читалень, крамниць, організацію гуртової торгівлі збіжжям, розвиток народних промислів тощо.

1894 р. Є. Олесницький заснував у Стрию Руську задаткову касу. „Заложення цієї каси, в яку вложив я багато власного гроша і котру довгі літа у кожній потребі рятував власним кредитом,— згадував він,— розпочали ми в Стрию нашу третю організаційну задачу. По організації політичній і просвітній прийшла черга на економічну. Та на кожній ділянці трудилися ми рівночасно і щораз більше інтенсивно, бо щораз більше потреба було тої роботи в нашій повіті“ (С. 268).

Багато уваги Є. Олесницький приділяв організації кооперативного молочарства. „Батьком“ молочарської справи на Стрийщині небезпідставно вважають композитора і хорового диригента о. Остапа Нижанківського, котрий взявся за молочарсь-

* Перше перевидання здійснене 2007 р. за ініціативи та фінансової підтримки кредитної спілки „Вигода“ в Стрию.

¹ Витанович І. Світлий пам'яті великого організатора українського села (В 20-літню річницю смерті д-ра Євгена Олесницького) // Сільський господар. Календар.— Львів, 1937.— С. 47.

ку кружлівку саме під впливом Є. Олесницького. Завдяки його зусиллям 1907 р. в Стрию створено Крайовий молочарсько-господарський союз, який своїм завданням визначив організацію товариств і молочарень, їх технічне оснащення, пошук ринків збуту для продукції молочарських кооперативів.

Є. Олесницький став одним із організаторів Просвітньо-економічного конгресу у Львові (1—2 лютого 1909 р.), Першої хліборобської виставки в Галичині (в Стрию 19—28 вересня 1909 р.), Надзвичайних зборів Крайового господарського товариства „Сільський господар“ (у Стрию 23 жовтня 1909 р.). Останні заслухали його доповідь „Задачі нашої крайової хліборобської організації“, схвалили новий статут та обрали його головою товариства.

1912 р. Є. Олесницький разом з одностудійцями створив Спілку збуту збіжжя та Крайовий союз для хову і збуту худоби, який до Першої світової війни відіграв роль регулятора цін на худобу і, таким чином, захищав українське селянство Галичини від остаточного розорення. Крім того, Є. Олесницький співпрацював з керівництвом таких українських господарських установ, як Крайовий ревізійний союз, „Дністер“ та Земельний гіпотечний банк.

Дбаючи про піднесення культурно-освітнього рівня народу, Є. Олесницький, як свідчать його „Спогади“, активно займався видавничою діяльністю. У 1889—1893 рр. він разом із К. Паньківським і В. Масляком видавав часопис „Зеркало“, разом із І. Франком та В. Нагірним організував видання творів В. Навроцького. 1884 р. власним коштом заснував видавництво „Русько-українська бібліотека“, в якому друкував твори І. Нечуя-Левицького, В. Барвінського, О. Стороженка, Ю. Шнайдер, І. Франка, О. Кониського, А. Свидницького, Г. Цеглинського, С. Руданського. У 1889 р. разом із К. Левицьким і А. Горбачевським започаткував видання першої в Галичині української правничої газети „Правничий часопис“. У плани діяча входила підготовка спільно з С. Томашівським, С. Рудницьким

і М. Лозинським наукового видання „Про український народ“ для пропагування української справи в Європі.

Є. Олесницький увійшов в історію української культури і як визначний театральний діяч, який пропагував не тільки зразки світової й української класики, а й твори галицьких і буковинських авторів (С. Воробкевича, Г. Цеглинського, К. Устияновича, О. Огоновського, О. Барвінського). Щоб опера М. Лисенка „Різдвяна ніч“ була поставлена у Львівському театрі, ще з 1888 р. листувався з композитором. На кошти, зібрані Крайовим комітетом будівництва українського театру у Львові, який Є. Олесницький очолював спільно з К. Левицьким і В. Шухевичем, у 1914—1916 рр. споруджено будинок Музичного інституту ім. М. Лисенка, на сцені якого згодом відбувалися українські театральні вистави.

Діяльність Є. Олесницького не обмежувалася лише Стрийщиною та Галичиною. Поряд з подорожами країнами Західної Європи він неодноразово відвідував Наддніпрянську Україну (у 1894, 1899, 1904, 1912, 1913 рр.), де встановив контакти з місцевими діячами, співпрацював у часописі „Українская жизнь“, організував в Галичині 500 передплатників на підтримку часопису „Київська рада“.

У „Сторінках з мого життя“ представлено цікавий і насичений образ українського буття в Галичині в другій половині XIX ст. На жаль, Є. Олесницький, який брав участь у розв'язанні найактуальніших проблем галицьких українців, довів свої спогади лише до 1897 р.— часу, коли його політична кар'єра набула зрілого характеру. І. Витанович у доповіді на вечорі товариства „Сільський господар“ (27 жовтня 1937 р.), присвяченому 20-тим роковинам від смерті політика, назвав його одним з найбільших провідників національного життя, найвидатнішим організатором українського села, порівнюючи з Мойсеєм, який „помер перед обіцяною землею, до якої провадив громаду“.

Степан ГЕЛЕЙ

Леонід Рудницький. Світовий код українського письменства. Вибрані літературознавчі статті й дослідження.— Івано-Франківськ, 2010.— 334 с.

„Нічого не може бути кращого, як заглиблюватися у тексти визначних письменників, відкривати для себе нових авторів і втішатися їхніми творами“,— ці слова українського літературознавця із США, академіка НАН України, почесного доктора (honoris causa) кількох українських університетів, професора Леоніда Рудницького можна вважати своєрідним ключем до його успішних розкодувань творів української та світової літератури. В центрі наукових осягнень українського письменства для Л. Рудницького завжди був Іван Франко та його доба, з якої дослідник мовби етимологічно, сходженням вгору, наближаючись до наших часів через творчість Василя Стефаника, Володимира Винниченка, піднімався до новітніших з'яв у літературі, зокрема, до творчості Дмитра Чижевського, Юрія Клена, Остапа Тарнавського, Святослава Гординського, Василя Стуса, Дмитра Павличка, Івана Драча та багатьох інших.

Маршрут наукових зацікавлень в європейській літературі до Генріха фон Кляйста, Ф. Грільпарцера, Г. Гейне, Й. В. Гете і Р. М. Рільке, до давнього німецького епосу та явищ романтизму Л. Руд-

ницькому так само проклав Іван Франко. Цього, зрозуміло, вимагала багатолітня праця над фундаментальною монографією „Іван Франко і німецька література“. До речі, франкознавчі студії Л. Рудницького дають підстави іменувати його одним з найавторитетніших дослідників творчості великого Каменяра. Але шановний професор, будучи максималістом у самооцінках без вдаваної скромності, каже: „Я тільки аматор у франкознавстві, а Франко — це високий духовний космос. Я маленький у ньому. Справжні франкознавці мають ще тільки зрости“. Та не випадково саме дослідницькі праці Л. Рудницького в царині франкознавства високо поцінувала Україна: за них ще 1993 р. йому надано Премію імені Івана Франка.

У рецензованій книжці, до якої увійшли вибрані статті й дослідження Л. Рудницького, франкознавчій проблематиці відведено окремих розділ, який утворюють сім ґрунтовних компаративістичних студій про творчість Івана Франка. Особливо актуальним для сьогоденного читача є погляд ученого на інтерпретацію образу Галичини часів австро-угорського панування у Фран-

кових німецькомовних творах. Л. Рудницький дійшов висновку, що цей образ є „ідентичним до іміджу Галичини“ в україномовних творах Івана Франка. Різниця, на думку дослідника, полягає лише в тому, що „по-німецьки Франко говорить як політичний та громадський діяч“, кандидат до австрійського сейму, тоді, як по-українськи він промовляє як поет і патріот та переймається горем Галичини, висловлюючись „високо поетичним способом“. Такими висловленнями, за спостереженнями вченого, часто була ідка сатира українських псевдопатріотів, що навипередки продавалися віденським можновладцям: „Ми австрійські патріоти,— // Ми для Австрії готові // Не за гроші власть віддати, // Якби було треба крови“. Ця сатира наче адресована нинішнім поколінням: „[...] нові дні принесли нам // Добродійні інституції; // Автономію, податки, // Податкові екзекуції, // Банки, лихву, ліцитації, // Повінь, голод, горе всюди... // Але що нам тим журиться? // Русь тверда все перебуде“. Цитовані фрагменти Франкового твору свідчать про вміння Л. Рудницького добирати для аналізу речі не проминальні, такі, що мають перегук у різних часах нашої історії. При цьому, як зауважує професор Степан Хороб, Л. Рудницький „завжди [...] варіює своє настійливе прагнення „бачити українське у світовому“ і „європейське в українському“, вловити кризь товщу століть цей взаєморух“. Такий „взаєморух на нашому національно-культурному ґрунті активно появлявся ще далекої давнини“ (С. 317), тому Л. Рудницький у своїх наукових студіях віддає перевагу методології порівняльно-типологічних та контактено-генетичних, а також транслятологічних зв'язків української і зарубіжної літератур. Оцінку, яку дав працям С. Хороб, доводиться тільки підтверджувати, бо дослідження Л. Рудницького за всієї своєї тематичної розлогості й справді ніколи не позбавлені глибокого синтезу в осягненні найрізноманітнішого історико-літературного (документального, архівного, есеїстичного, художнього) фактажу, що потрапляє під око дослідника.

А під оком Л. Рудницького як дослідника завжди була і досі є рідна українська література в контексті літератур світових. Йому, „вирваному із корінням із національного ґрунту“, доводилось на рівні філологічних студій вивчати різні європейські літератури. Отож він сам для себе відкрив, а не засвоїв як готову істину, що література — „живий організм, який родиться, живе, росте, а інколи, залежно від історичних обставин, завмирає, а то й вмирає“. Для глибшого сприйняття такого

організму, яким є українська література, вважає Л. Рудницький, — „потрібно устійнити головні аспекти його буття“, себто збагнути і знайти відповідь на такі питання: „1) де живе цей організм і яке його доквілля?; 2) що він робить?; 3) як він виглядає ззовні?; 4) який він є всередині?“

Ці чотири суттєві прикмети української літератури дають змогу говорити вченому про її геополітичну роль між двома світами (між Сходом і Заходом), про своєрідну функціональну місію художнього слова, себто місію націоідеологічну, суспільну, про функцію естетичну в найрозмаїтіших її параметрах та про духову навантаженість українського художнього слова (мається на увазі його релігійне наповнення).

Інший розділ рецензованої книги становлять різноаспектні праці Л. Рудницького з історії літератури та культури. Узагальнюючи їх, чи простежуючи стилістику їхньої наукової мови, слід сказати, що вони завжди сповнені теоретичної підоснови, філософської та естетичної матерії. Літературно-мистецькі „діалоги“ вченого між Василем Стусом і Гете й Рільке, між Дмитром Чижевським і Томасом Манном, між Юрієм Кленом і Робертом Льюїсом

чи „сюжети“ типологічних зв'язків творів української класики, зокрема художніх речей Івана Франка, Василя Стефаника, Остапа Тарнавського та європейською літературою — це ґрунтовне професійне проявлення літературознавчого мислення без затеоретизованих псевдоестетичних натяжок.

Два розділи книги, хоч і тематично розмежовані між собою, але доповнюють один одного. Вони і справді утворюють органічну єдність студій, хоч і написаних у різний час. „Академізує“ книжку її окремий бібліографічний розділ праць вченого, а також іменний покажчик. На мою думку, кожен, хто прочитає „Світовий код...“,

переконається, що книжка Л. Рудницького написана з любові до рідного слова. Втім, він і сам каже: „Любов до української літератури посилили у мені шістдесятники. Поява цієї плеяди українських підсоветських художників слова була для мене — і взагалі, думаю, для генерації молодших і старших шанувальників нашої літератури — поштовхом до відновлення віри в українське письменство, яке було цілковито виснажене т. зв. методом „соціалістичного реалізму“. Мене особливо вона відсвіжила як аматора (у первісному значенні цього слова — себто любителя) української літератури. Через шістдесятників я знову почав зачитуватися поетами „Розстріляного Відродження“, заново відкриваючи для себе Тичину, Сосюру і, звісно, неокласиків“ (С. 11).

Тарас САЛИГА

Українська ділова і фахова мова: практичний посібник на щодень / Укладачі М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська; за ред. М. Д. Гінзбурга; 2-ге вид., випр. і доп.— К.: „Фірма „ІНКІОС“, Центр навчальної літератури, 2007.— 672 с.

Рецензована книжка є вдалою спробою науковців технічних спеціальностей створити практичний довідник з української ділової і наукової мови для

широкого кола користувачів — насамперед тим, хто прагне не лише опанувати мову, а й удосконалити її, пізнаючи особливості слововжит-

ку, системність у вживанні морфологічних форм, тенденції в конструюванні українського ділового і наукового тексту. Автори намагалися подолати неспівмірність у функціонуванні в Україні ділового й науково-технічного стилю української та російської мов. Ініціатор видання і керівник авторського колективу доктор технічних наук, професор Михайло Гінзбург відомий своїми працями, присвяченими українській термінології, і неодноразово виявляв зацікавлення в повноцінному функціонуванні української мови в діловій сфері та науковій творчості. У виступах на численних конференціях науковець завжди зачіпає важливі аспекти функціонування терміної лексики, виокремлює суттєві ракурси проблеми, демонструє нестандартний підхід до її вирішення.

У вступному слові дослідник наукової мови Наталія Непийвода, вникаючи у причини численних помилок в українських ділових та наукових текстах (зокрема, технічного змісту), з-поміж багатьох чинників виокремлює два суто психологічні. По-перше, ділова сфера і мова, яка її обслуговує, „поєднані стійкими нейролінгвістичними зв'язками. Те, що змушує докласти додаткових зусиль, викликає природний протест. Справа ускладнюється ще й тим, що порівняно з усталеним і за багато років відшліфованим російськомовним офіційно-діловим стилем офіційно-діловий стиль української мови ще перебуває в стадії формування. Виникає парадоксальне явище: українська ділова мова не досконала, тому нею не користуються; а якщо нею не користуються, вона й не вдосконалюється“. По-друге, „нездатність відрізнити українські конструкції від російських пояснюється психофізіологічними особливостями двомовних людей, які звикли до своєї першої мови й мимохіть переносять її риси в другу. Першою професійною мовою саме для більшості була мова російська, тому в діловій сфері ще досі чути „російський акцент“. Це стосується й мовних одиниць лексичного рівня, і різноманітних синтаксичних конструкцій“ (С. 3).

Реалізуючи свої, чітко викладені в „загальних положеннях“ задуми, автори подають матеріал, відходячи від традиційних „підручникових“ схем. Тут відчутний своєрідний, можна сказати „технічний“ підхід до трактування лінгвістичних питань: на структурі посібника певним чином позначилися особливості людей технічного типу мислення. Продумана структура видання допомагає користувачам одержати якнайповнішу інформацію про описуване мовне явище і робить книгу максимально зручною. Задля цього ж тут подано велику кількість таблиць, численні примітки, тексти під заголовком „Увага!“, також абеткові покажчики основних термінів і слів тощо.

Вперше у посібнику такого типу використано чітку систему посилань: автори не лише орієнтують читача на побутування слова чи словосполучення не в текстах художньої, публіцистичної чи наукової літератури, як це переважно робиться в подібних виданнях, а й використовують джерела, що забезпечують вірогідність рекомендацій. Це різного типу словники, переважно авторитетних видавців, праці дослідників, які вже зарекомендували себе виваженими порадами щодо питань культури

мовлення, численні розвідки з термінознавства. Значний масив джерел дають національні стандарти України (ДСТУ), міждержавні стандарти (ГОСТ), інші нормативні документи. Вони свідчать про організовану на державному рівні роботу національної стандартизації, яка охоплює, властиво, всі сфери людської діяльності, дають уявлення пересічному громадянину про велику термінологічну роботу, яка ведеться в державі. Кілька прикладів: „ДСТУ 2068-92 Вироби з паперу та картону. Технологія. Терміни та визначення“; „ДСТУ 2076-92 Хутро штучне трикотажне. Види, устаткування, технологія виготовлення, властивості“; „ДСТУ 2208-93. Чайна промисловість. Терміни та визначення“. Об'єктом стандартизації стають чайна промисловість, садівництво, взуття, скотарство, шкіра, фортеп'яно, мікропроцесори, промислова мікробіологія, система людина-машина, програмні засоби ЕОМ тощо. Таких документів, в яких вміщено українські терміни на позначення дій, процесів, предметів діяльності та іншого, зафіксовано понад 600. Щоправда, не всі слова та вислови, пропонувані в стандартах, можна вважати вдалимими, є певні розбіжності. У таких випадках автори пропонують свої терміни і вислови, що стало результатом багаторічної співпраці з фахівцями-лінгвістами (С. 9).

Коло питань, що їх укладачі визначили для докладного висвітлення в посібнику, забезпечує оптимальну реалізацію його завдань. Автори подають, зіставляючи з російською мовою, форми звертань, що є нормативними в українській літературній мові, прийменникові конструкції, слова і словосполучення, що описують процеси, деякі науково-технічні та управлінські терміни, словосполучення з числівниками, усталені вислови ділової мови. Темі структуровано, виокремлено питання, які становлять особливі труднощі, приміром: переклад українською російських конструкцій з прийменником по; переклад українською російських словосполучень з дієприкметниками та похідними від них прикметниками; переходимо на природний для української мови дієслівний спосіб позначення дії замість іменникового, традиційного для російського офіційно-ділового та наукового стилів; надаваймо перевагу активним конструкціям над пасивними; правильно вживаймо безособові конструкції на -но, -то та багато інших, які й україномовним науковцям, службовцям варто засвоїти.

До кожної теми стисло викладено основні правила, далі наведено значне число прикладів, поданих переважно за схемою: російське слово, словосполучення — українські відповідники — посилання на джерела. Відчутне намагання укладачів посібника охопити якнайбільше можливих конструкцій, однак не завжди враховано сучасний стан функціонування певного мовного явища. Так, у темі про звертання, що викладена доволі докладно і проілюстрована багатьма прикладами, автори оминають звертання до священнослужителів, які також можуть вступати у ділові стосунки. Безперечно, в Україні існує чимало релігійних конфесій, до священників яких побутують свої норми звертання, проте певні загальні настанови варто було б все-таки подати.

Вмотивованою є увага авторів до стійких висловів різного характеру, які репрезентують

самобутність української мови. Тільки конст-рукціям з найпоширенішими українськими при-йменниками присвячено до 60 сторінок, у тому числі з прийменником по — 30 сторінок.

У книзі докладно представлено надзвичайно важливу для творців науково-технічних текстів тему про мовні засоби, якими описують процеси. Авторі підкреслюють, що зусиллями мовознавців і термінологів для творення великого класу процесових понять створено чітку систему правил, виве-дених з традицій української народної мови. Увагу зосереджено на видах процесів, назвах дії, вста-новлено правила розмежування дії, події, наслідку, найменувань і процесів в українській фаховій мові, показано різницю між творенням засобів на позначення активних і пасивних дійових власти-востей та інше. Особливості науково-технічного стилю вимагають пошуків того, щоб подавати змінування об'єктів у часі, пов'язані з цим події,

їх наслідки. Засади, якими керуються автори, не викликають будь-яких застережень. Це — досяга-ти точності та однозначності термінів і висловів у науково-технічних текстах, уникати конструкцій, неприйнятних українській мові. Отже, маємо до-брий посібник з культури ділової і фахової мови, де, властиво, вперше дуже прецизійно викладено цю тему, подано виважені поради, багато з яких мають статус стандарту.

Рецензований практичний посібник на щодень уже взяли в руки студенти, викладачі, учителі, ним користуються не тільки інженерно-технічні працівники, а й гуманітарії. У книзі не лише цінна інформація, добрі поради, вона збуджує думку, дає імпульси для дальших пошуків, вчить дбайливо ставитися до рідної мови — цього дивного витвору, до розвитку й збереження якого людина докладає зусилля розуму і серця.

Олександра СЕРБЕНСЬКА

Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909—1939): напрями діяльності та постаті: збірник наукових праць / Упоряд. Л. І. Ільницька.— Львів, 2010.— 498 с.

Бібліографічна комісія НТШ, з огляду на мас-штаб та вагомість її діяльності, уже не раз ставала об'єктом досліджень. Йшлося здебільшого про нау-ковий доробок окремих її членів (С.-Ю. Пеленсь-кого, К. Студинського, І. Франка, М. Грушевсь-кого, В. Дорошенка, Ю. Меженка, І. Левицького та ін.). Вийшов друком також навчальний посібник для студентів Н. Черниш „Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909—1939)”¹. Проте збірник нау-кових праць, присвячений 100-літ-тю створення Комісії — перша синтетична праця, яка висвітлює діяльність цього наукового осередку комплексно. Власне, формат збірника наукових праць і передбачає широкоаспектний, багатоплощин-ний спосіб подачі матеріалів.

У структурі збірника виді-ляються три тематичні частини. Загальна частина включає ма-теріяли інформаційного, історико-культурологічного, теоретичного ха-рактеру. Детально висвітлена історія створення комісії, організаційні та теоретичні засади її діяльності, формування та розвиток власної концепції національної бібліографії, діяльність комісії в українському та світовому науковому контексті.

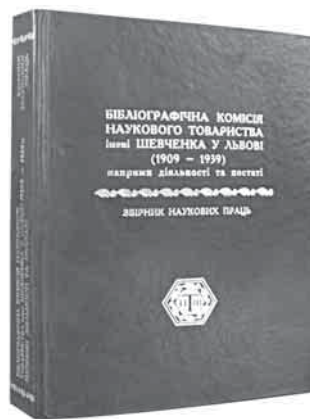
Привертає увагу стаття Я. Дашкевича „Ми-хайло Грушевський — організатор української національної науки“, яка відкриває збірник. У ній порушено питання термінологічного характеру про зміст поняття національної науки у контексті розвитку національної культури і проаналізовано науково-організаційну роль М. Грушевського та його школи у формуванні наукової бази української

національної культури. Працю НТШ автор статті розглянув як діяльність „протоакадемії наук“ — установи, яка не лише займається організацією та систематизацією всього українського науково-го простору, але й визначає русло розвитку науки загалом.

Грунтовна розвідка Н. Рибчинської „Бібліо-графічна комісія Наукового товариства ім. Шев-ченка (1909—1939): структура, організаційні за-сади, напрями діяльності, зв'язки з науковими установами Києва“ на основі скрупульозно зібраних архівних та бібліографічних ма-теріалів представляє широку панораму діяльності комісії в історико-організаційному, теоретич-но-методологічному аспектах, подає історію створення, організаційні засади та напрями діяльності комісії. Стаття слугує своєрідним інформаційним і теоретичним всту-пом до збірника.

Стаття Л. Ільницької аналізує теоретичну основу, на базі якої фор-мувалась і розвивалась діяльність комісії — концепцію національної бібліографії: засади національної ідентифікації друків, теоретич-не обґрунтування принципів реєстрації друків, а також містить історичний огляд проблеми.

Розвідку П.-Р. Магочія „Націоналізм і націо-нальна бібліографія: Іван Омелянович Левиць-кий та дев'ятнадцятивічна Галичина“ упорядник збірника Л. Ільницька назвала дискусійною, і з цим не можна не погодитись: стаття є викладенням авторських поглядів на національну та культур-ну ідентифікацію Галичини і спробою поставити

¹ Черниш Н. Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909—1939).— К., 2006.— 216 с.

галицьке культурне відродження XIX ст. (і фундаментальну бібліографічну працю І. О. Левицького як ідейну базу національного руху) у загальноєвропейський контекст. Проте подекуди стаття створює враження, що тут, власне, контекст і загальне історичне та статистичне тло дещо заступають конкретні історичні та культурні реалії Галичини. Попри те, вона має свою наукову вартість не лише через цікаву аргументацію та ґрунтовний коментар, але і як своєрідний „погляд збоку“ на історію українського національного руху.

Друга частина збірника містить матеріали біобібліографічного характеру. Кожен із авторів книжки обрав окремий тематичний ракурс, представляючи бібліографічний доробок членів комісії: В. Дорошенка, І. Кривецького, Д. Дорошенка, М. Кордуби, К. Студинського, М. Комарова, Б. Романенчука, І. Шендрика, А. Андрохівича, К. Паньківського, Б. Барвінського, С. Єфремова, Є.-Ю. Пеленського. Скрупульозно зібрані біографічні та архівні матеріали, цікаві, інколи унікальні факти, вміщені у статтях цього блоку, стануть вагомим внеском у

дослідження історії українського книгознавства та бібліографії.

Велику наукову вартість має блок історіографічних та архівних матеріалів: тут подано цінний епістолярій Івана Кривецького та Марії Деркач (публікація М. Вальо), лист Зенона Кузелі до НТШ, у якому вчений виклав своє бачення і розуміння засад національної бібліографії, незакінчена бібліографічна стаття І. Калиновича з архіву вченого (публікація Н. Рибчинської).

Зважаючи на високий науковий рівень збірника, широкоаспектне висвітлення історії діяльності Бібліографічної комісії НТШ, видання стане цінним набутком історії української бібліографії, книгознавства, джерелознавства, та, зрештою, української науки і культури загалом, адже, як зазначав Я. Дашкевич, наукова вартість НТШ полягає насамперед у тому, що Товариство стало організатором та координатором української науки загалом — не лише в гуманітарній, але і в багатьох інших ділянках.

Софія ВЕНГРИНОВИЧ

Галина Івашків. Збірка кераміки Петра Лінинського. Науково-мистецьке видання.— Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010.— 280 с.

Рецензована праця вийшла третьою книгою у серії „Українські колекціонери“¹. Вона присвячена колекціонерові, реставраторові й митцеві Петрові Лінинському (1920—2003), який за 40 років сформував збірку кераміки — одну зі значущих з-поміж українських мистецьких зібрань. Про П. Лінинського дослідники й журналісти писали ще за його життя, однак творчість, збирацька та реставраційна діяльність цієї унікальної особистості вперше цілісно постали саме в ґрунтовному науково-мистецькому виданні старшого наукового співробітника й охоронця фонду народної кераміки Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України Галини Івашків.

Для видання характерна чітка та струнка побудова. Висвітлюючи основні віхи біографії П. Лінинського, дослідниця використовувала його автобіографічні матеріали, записи в трудовій книжці, згадки про нього в газетах, журналах, наукових збірниках та монографіях, зрештою, відомості, що почерпнула за час спілкування з митцем (від липня 2000 р. — до липня 2003 р.), а також побувала на його малій батьківщині — в селі Старичах Яворівського району, що на Львівщині. Цікавим є зіставлення життєписів П. Лінинського та видатного українського дослідника й багатолітнього директора музею Дмитра Яворницького. Автор книжки зауважила спільне в них не лише у справі поповнення музейних колекцій, яку вони вважали дуже важливою, а й у їхніх характерах і навіть політичних переслідуваннях, яких вони зазнавали. Відомо, що радянська влада постійно цькувала Д. Яворницького, а П. Лінинський за свої „антирадянські“ погляди впродовж 1947—1955 рр. відбував ув'язнення в таборах Воркути, де працю-

вав у шахтах.

Г. Івашків слушно акцентувала на тому, що П. Лінинський своєю працею, наданими предметами та консультаціями спричинився до поповнення фондів багатьох львівських, а також інших музеїв України (Запоріжжя, Опішне). Він відреставрував сотні ікон, дерев'яних скульптур, металевих виробів, а також монументальні розписи у багатьох церквах і театрах. У виданні автор намагалася якнайповніше представити „справу життя“ П. Лінинського — збирання та реставрацію глиняних пам'яток, а тому ретельно занотувувала від збирача відомості про їх місцезнаходження, способи придбання, певні нюанси реставрації і навіть про його „робочий день“, який він собі сам визначив, вже будучи на пенсії. Дослідниця проаналізувала низку авторських творів митця: вироби з рогу та кісті, різьблення на дереві, керамічні, мідні й гіпсові плакети з портретами історичних постатей („Данило Галицький“, „Козак Мамай“, „Маркіян Пашкевич“, „Тарас Шевченко“, „Іван Котляревський“, „Митрополит Андрей Шептицький“), ужиткові предмети, що постали, як зазначав збирач, на основі колекції кераміки. Деякі з них експонувалися на виставках у Москві, Києві, Львові й були відзначені нагородами. Дбаючи про майбутнє своєї колекції, П. Лінинський 17 січня 2002 р. подарував понад 1 300 глиняних предметів Музеєві етнографії та художнього промислу, тим самим ставши одним із найбільших його дарувальників. Цього дня відбулося відкриття виставки „Давні кахлі Галичини: від витоків до XVIII століття“ у залі музею (за адресою: пл. Ринок, 10), обраному самим колекціонером (нині — зал Петра Лінинського).

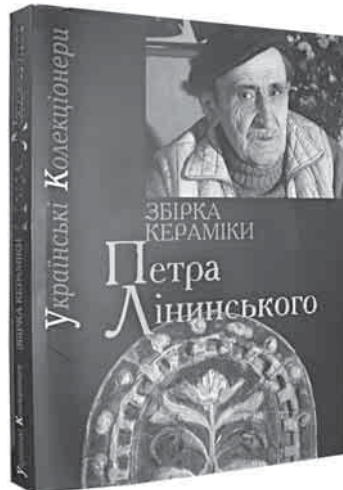
Перший розділ книжки логічно доповнюють

¹ Перші книги серії: Іван Гречко / Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ; упоряд. Т. Лозинський.— Львів; Київ, 2006; Сидор О. Ф. Колекція Володимира Вітрука: пристрасть і громадянський обов'язок.— Львів, 2008.

спогади колег митця та членів родини, в яких зафіксовано його стосунки з людьми різних поколінь та професій, розповідається про його вчителів і натхненників (зокрема митрополита Андрія Шептицького). Тут є матеріали про політичні переслідування, перебування у камері смертників, роки ув'язнення (Л. Сенік), експедиційні виїзди в різні регіони України у пошуках пам'яток старовини (В. Овсійчук, М. Моздир), колекціонерську діяльність (І. Гречко), творчу музейну працю (Б. Возницький, Р. Чмелик, Р. Захарчук-Чугай), родинне життя (Р. і Т. Лозинські, син Леонід та онука Христина).

У наступному розділі Г. Івашків охарактеризувала публікації українських та польських дослідників, які писали про збірку кераміки П. Лінинського загалом або вказували на окремі предмети чи подавали їх ілюстрації. Скрупульозне вивчення колекції митця дало можливість авторці говорити про неї, як про вагомий джерельну базу для наукових досліджень.

Аналіз збірки кераміки, як і блок ілюстративного матеріалу у виданні, побудовано на основі поділу предметів колекції на основні групи: кахлі XIV—XVIII ст. (майже 350 предметів), кераміка археологічних культур (епохи бронзи, доби раннього заліза, а також ранньослов'янського періоду), кераміка XIV—XVIII ст., декоративно-ужиткова кераміка кінця XIX — XX ст. (з таких гончарних центрів України, як Львів, Жовква, Хотин, Дев'ятир, Войнилів, Миколаїв, Потелич, Білий Камінь, Стара Сіль, Чернівці, Косів, Бережани тощо), а також фрагменти кахель та посуду, які не піддаються реконструкції, але є цінними для дослідників. Г. Івашків слушно відзначила, що кахлі для П. Лінинського були найбільшою гордістю, а все інше, за його словами, було зібрано „попри кахлі“. Колекція містить дві основні, істо-

рично відомі типологічні підгрупи кахель: архаїчні посудиноподібні (горщико- і мископодібні) та плиткові, оздоблені рельєфом. Дослідниця акцентувала увагу на керамічних матрицях (П. Лінинський виявив деякі фрагменти їх, а також окремі зразки кахель, виготовлені з них), а історію розвитку кахель представила крізь призму стильових художніх напрямів, беручи для прикладів предмети з території України та інших європейських країн. Це ще більше поглибило значущість кожного глиняного виробу чи навіть окремого фрагмента з колекції П. Лінинського.

Варто відзначити неабиякий талант П. Лінинського як реставратора, його особливе вміння навіть за невеликою частиною виробу уявляти всю площину кахлі, горщика, глечика, миски тощо. Половину горщика XV ст. він реставрував на основі аж 117 малих фрагментів.

Суттєвими складовими видання є: окремі виписки з книг відгуків на виставки П. Лінинського, що відбувалися у Львівській національній галереї мистецтв та Музеї етнографії та художнього промислу; список літератури, що містить 111 праць українських, білоруських, польських, російських, румунських, словацьких, швейцарських, шведських та інших дослідників; каталог пам'яток із зазначенням їх основних параметрів. Відзначимо також професійно підготовлений макет та добротний друк книжки.

Отже, це науково-мистецьке видання стало справжнім книжковим пам'ятником для такої неординарної особистості, як Петро Лінинський, відтак його збірку ще активніше вивчатимуть учні, студенти й науковці, про що він мріяв усе своє життя.

Юрій БІРЮЛЬОВ

Василь Пилип'юк, Степан Голубка. Сподвижник національної медицини.— Львів: Світло й тінь, 2010.— 160 с.

„Сподвижник національної медицини“ — фундаментальна праця, присвячена доктору медичних наук, проф. Михайлові Петровичу Павловському — українському вченому-медику, який поєднав у собі талант хірурга, науковця, педагога і керівника, Заслуженому працівнику вищої школи, члену Президії Національної академії медичних наук України, почесному президенту і заступнику голови Асоціації хірургів, академіку Академії наук вищої школи України, дійсному членові НТШ, віце-президенту Світової федерації українських лікарських товариств, членові Польської академії медицини, Міжнародної академії медицини Альберта Швейцера, членові Асоціації ендокринологів Львівщини, головному редактору Львівського медичного часопису „Acta Medica Leopoliensia“, членові редколегії низки фахових журналів

України та Польщі.

Традиційна передмова у книжці — це роздум авторів над альтруїстичною сутністю діяльності лікаря, вищістю ідей гуманізму як основи моралі, внутрішньої і зовнішньої культури представників медичної професії. Таким зразком милосердя, співстраждання й мудрости істинного лікаря, який щоденно змагається заради життя й здоров'я людини, постає М. Павловський. Його постать, як слушно зауважують автори книжки, є винятковим втіленням найкращих рис волинського роду.

Книга складається з семи розділів. Перший з них присвячений формуванню та становленню особистості М. Павловського. Тут наведено зворушливі факти з його дитинства — як, наприклад, ще повитуха впевнено пророкувала новонародженому, що „дохтуром буде!“, а батько будував

простору хату на два входи, „бо коли син виросте і вивчиться на лікаря“, то буде приймати хворих. У цьому розділі докладно представлено й родовід М. Павловського. Рід матері Марії бере початок від кушнірів, дід Дмитро був 1939 р. репресований і з усією родиною вивезений до Казахстану, а вуйка Феофана розстріляли в Луцькій в'язниці за діяльність в ОУН. Предкам по батьківській лінії випала складна доля українських селян Холмщини. Батько Петро, чоботар за фахом, був активним громадським діячем, працював у „Просвіті“, брав участь у виставах аматорського театру. Природа наділила різноманітними здібностями та мистецьким хистом не одного представника родини Павловських. Михайло ріс талановитим юнаком, гарно співав, малював, любив тягнувся до книжок, учився зразково. Про пошук і вибір ним життєвих пріоритетів розповідається в наступному розділі. Автори згадують кілька подій з життя М. Павловського, що стали визначальними у виборі ним фаху.

У третьому і четвертому розділах висвітлено клінічну, викладацьку, педагогічно-освітню, організаційну й громадську діяльність, а також наукові здобутки та внесок у національне медицинознавство. Адже М. Павловський — автор понад тисячі наукових і навчально-методичних праць, серед яких 15 монографій, 6 підручників, 25 авторських свідоцтв на винаходи і патенти. Всім працям ученого притаманні глибокі теоретичні та методологічні підходи, саме тому його наукові здобутки широко відомі в Україні та за її межами, творять основу національної медичної науки. Основними напрямками наукової діяльності М. Павловського стали поліорганна недостатність в абдомінальній та ендокринній хірургії, ендоскопічні й відеохірургічні методи лікування жовчнокам'яної хвороби, пухлин надниркових залоз, структура та особливості сучасних методів діагностики, нові підходи до лікування вогнищевих уражень печінки, зокрема — первинного і метастатичного раку, доброякісних пухлин, абсцесів, паразитарних та непаразитарних кіст. Фундаментальні дослідження, спрямовані на обґрунтування нових підходів до патогенетичного лікування гострого панкреатиту, розробку комплексної діагностики та лікувальної тактики при автоімунному тиреоїдиті, рецидивному та токсичному зобі, раку щитоподібної залози при гіперпаратиреозі, цукровому діабеті. М. Павловський опрацював і впровадив першим в Україні

лапароскопічне хірургічне лікування пухлин надниркових залоз. У книзі не лише репрезентовано доробок академіка, але й описано реальні „живі“ факти, випадки, які розкривають головну рису його характеру — любов до людей і бажання їм допомогти. Тут доречні слова самого М. Павловського: „Робота лікаря [...] не терпить насильства над собою. Лікар не може йти на роботу, переборюючи, примушуючи себе, інакше це незмінно відіб'ється на тих, хто поруч“.

Про створення М. Павловським авторитетної наукової школи розповідається в п'ятому розділі. Вчений підготував 40 кандидатів і 15 докторів наук, які успішно продовжують його фундаментальні дослідження.

Багатопланова діяльність, наукова активність і продуктивність вченого-медика, його вагомих внесок у розвиток української науки отримали національне та світове визнання. Саме про це йдеться в шостому розділі книги. М. Павловський — двічі лауреат Державної премії України, нагороджений Грамотою Верховної Ради України за заслуги перед українським народом, Почесними грамотами Міністерства охорони здоров'я України, орденами „Знак пошани“ і „Дружба народів“, відзнакою Президента України — орденом „За заслуги“ III ступеня та численними медалями.

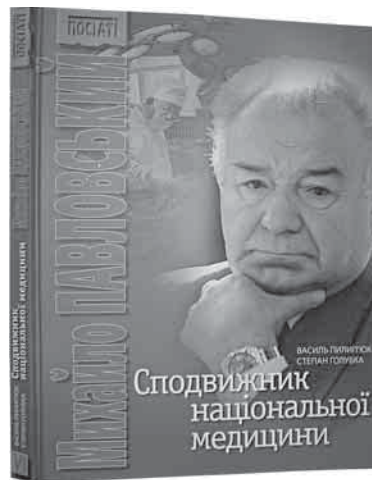
Останній розділ присвячений лікарській династії Павловських. Син академіка Ігор Михайлович — хірург, кандидат медичних наук, донька Олена Михайлівна — лікар-гінеколог, кандидат медичних наук, доцент, невістка Галина Ярославівна —

лікар-офтальмолог, кандидат медичних наук, зять Володимир Жемела — лікар, спеціаліст з ультразвукової діагностики захворювань внутрішніх органів, внуки Мар'ян, Михайло і Ярослав — студенти Медичного університету.

Книжку закінчує хронологія життя й діяльності М. Павловського, яка наочно ілюструє основні віхи його творчого поступу.

Наприкінці відзначимо напрочуд якісну мистецьку працю авторів, надзвичайне художнє оформлення, цінні родинні світлини та майстерні фотографії Василя Пилипюка, що дарують неймовірне естетичне задоволення. Книжка, безперечно, важлива і цікава для широкого кола читачів. Кожен, хто прочитає її, зрозуміє, що Михайло Петрович Павловський вніс чималу лепту у розвиток української медицини.

Леся МАТЕШУК-ВАЦЕБА

М. А. Андрейчин, В. І. Дрижак, О. В. Рябоконе, В. С. Копча. Вірусні гепатити і рак печінки. — Тернопіль: ТДМУ, 2010. — 188 с.

2010 р. під егідою Наукового товариства ім. Шевченка вийшла друком монографія авторського колективу, очолюваного відомим ученим-інфек-

ціоністом, головою Тернопільського осередку НТШ Михайлом Андрейчином. Книжка присвячена актуальній темі сьогодення — вірусним гепатитам

і раку печінки.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно реєструється чверть мільйона нових випадків первинних пухлин печінки, які становлять 5—11 відсотків усіх пухлин. В Україні захворюваність на первинний рак печінки низька, однак упродовж останніх десятиліть спостерігається зростання її.

Між парентеральними вірусними гепатитами і первинним раком печінки існує чіткий причинно-наслідковий зв'язок. Ще в 1960-ті рр. було висунуто гіпотезу: гострий гепатит, хронічний гепатит, цироз і первинний рак печінки слід розглядати як послідовні стадії єдиного патологічного процесу. Проте гіпотеза одержала пряме підтвердження лише недавно, коли з'явилася можливість індикації специфічних маркерів вірусних гепатитів. Сьогодні зібрано чимало незаперечних доказів безпосереднього значення хронічної HBV-, HDV- і / чи HCV-інфекції у формуванні первинного раку печінки. Зокрема, хворих на первинний рак печінки HBsAg (один із специфічних маркерів гепатиту В) виявлено в 390 разів частіше, ніж при злоякісних новоутвореннях інших органів, що не пов'язані з гепатитом В. Тому хронічний гепатит В і / чи D, а також HBV- й HDV-асоційований цироз печінки обґрунтовано трактують як передраковий стан.

HCV-інфекція, поряд з HBV- і HDV-інфекціями, є однією з найважливіших етіологічних причин формування первинного раку печінки. У деяких країнах світу, наприклад в Японії, HCV-інфекція домінує і досягає 75 відсотків. Відомо, що за наявності ознак HCV-цирозу печінки ризик малігнізації становить 3—10 відсотків на рік, а загальна частота трансформації в гепатокарциному досягає 100 відсотків. Враховуючи високий рівень захворюваності гепатитами В, D і С, в Україні вже невдовзі слід очікувати почастішання випадків гепатокарцином, якщо не будуть застосовані масштабні профілактичні, протиепідемічні та лікувальні заходи.

Попри злободенність проблеми вірусних гепатитів і первинного раку печінки, в Україні досі не проведено глибоких наукових досліджень, присвячених цій темі. Тож репрезентована книжка є першою спробою узагальнення й аналізу наявної інформації стосовно зв'язку гепатокарциноми з вірусними гепатитами, інвазіями та деякими іншими захворюваннями.

У монографії насамперед проаналізовано поширеність первинного раку печінки і предиктори його розвитку, представлено етіологію, епідеміологію й патогенез гепатитів В, С, D у контексті їх хронізації і трансформації в цироз печінки, ґрунтовно описано клінічні прояви та діагностику HBV- і HCV-інфекцій. Автори подали результати власних досліджень змін імунної системи, цитокінового і нейроендокринного статусу, що сприяють фіброзуванню печінки. Присвячені цьому частини книжки дають можливість зорієнтуватися в царині інфекційної гепатології та готують читача до одного з найбільших розділів — „Гепатоканцерогенез при хронічних гепатитах В і С“, в якому представлено найновіші досягнення вітчизняних і зарубіжних науковців із врахуванням здобутків генетики.

Автори монографії також зазначають, що пер-

винний рак печінки часто розвивається у хворих із супровідними алкоголізмом і цирозом печінки (від 50 до 97 відсотків пацієнтів з гепатоцелюлярною карциномою). Вони наголошують, що це захворювання можуть спричинити й інші канцерогени — деякі глистяні інвазії (передусім опісторхозу), поліциклічні вуглеводи (вугільні смоли, що виділяються під час куріння цигарок), штучні підсолоджувачі, азобарвники, мікотоксини (отрути грибів, цвілевих і дріжджових грибків), деякі медикаменти тощо. Механізм формування пухлини на тлі зазначених недуг і вплив цих факторів висвітлюється у розділах „Алкоголізм і цироз печінки як фактори ризику розвитку первинного раку печінки“ та „Роль опісторхозу і деяких канцерогенів у розвитку первинного раку печінки“.

Аналізуючи клінічні та морфологічні аспекти гепатоцелюлярного і холангіоцелюлярного раку печінки, авторський колектив — інфекціоністи й онколог — поєднали власні клінічні спостереження і результати досліджень та відомості з літератури (понад 530 позицій).

Цінну інформацію читач почерпне й з інших розділів, присвячених частоті метастатичного ураження печінки при пухлинах різної локалізації, сучасним класифікаціям і діагностиці первинного раку печінки. Важливо, що монографія містить витяги з історій хвороб, низку фотогістологічних препаратів, дані ультразвукових досліджень і комп'ютерної томографії. Безперечно, ілюстрації унаочнюють наведені дані й полегшують сприйняття інформації.

Описуючи способи і методи лікування хворих на первинний рак печінки, автори наводять відомості про новітні досягнення хірургічної техніки, хеміо- та променевої терапії. Впровадження сучасних лікарських засобів (зокрема, ефективних імунодепресантів) дає змогу продовжити життя багатьом хворим на первинний рак печінки. Автори діляться власним досвідом лікування таких пацієнтів з допомогою препаратів рекомбінантних інтерферонів.

Насамкінець висвітлюється профілактика первинного раку печінки, яка зазвичай зводиться до запобігання основним етіологічним чинникам пухлини — вірусним гепатитам. Уже є переконливі дані про можливість профілактики злоякісного переродження печінки шляхом щеплення проти гепатиту В у країнах, де здійснюється широко-масштабна вакцинація. Так, за даними літератури, у понад 62 тисячі африканських дітей, щеплених проти гепатиту В, не зареєстровано жодного випадку хронічного гепатиту В і гепатоцелюлярної карциноми, у той час як у групі порівняння захворюваність залишалася високою. Така специфічна профілактика гепатиту В, а отже, й первинного раку печінки, вже проводиться в Україні з 2006 р.

Без сумніву, монографія цінна не лише для спеціалістів у галузі інфекційних хвороб і онкології, але й для широкого кола лікарів загальної практики, терапевтів, гастроентерологів, від кваліфікації яких залежить раннє розпізнавання вірусних гепатитів, онкопатології печінки та своєчасне здійснення ефективних лікувальних заходів.

Василь МАЛИЙ

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, АКАДЕМІЇ

14—15 вересня 2010 р. на честь відомого історика, літературознавця, критика, перекладача, фольклориста, етнографа, бібліографа, організатора кооперативного руху, редактора, активного члена НТШ Василя Доманицького (1877—1910) кафедра української літератури і компаративістики Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького та Черкаський осередок Наукового товариства ім. Шевченка в Україні провели науковий семінар „Василь Доманицький: особистість і науково-творча спадщина“. Вітальним словом його відкрив ректор університету Анатолій Кузьмінський, після чого було вперше продемонстровано документальний фільм „Дорога праці й болю Василя Доманицького“ авторства Інни Кошової.

Завідувач кафедри, натхненник й організатор семінару, проф. Володимир Поліщук репрезентував нові видання, спеціально підготовлені та опубліковані до вказаної дати. Зокрема, ще 2008 р. він здійснив репринтне відтворення відомого дослідження В. Доманицького „Критичний розслід над текстом „Кобзаря“ Шевченка“ 1907 р. За редакцією цього дослідника вийшло посмертне видання праць Доманицького у двох книгах „З науково-творчої спадщини: статті, нариси, рецензії“ (Черкаси, 2010). До посмертного ювілею уродженця Черкащини вперше перевидали також книжку „Чистому серцем: Пам'яті Василя Доманицького“ (Черкаси, 2010), яку впродкував та видрукував 1912 р. відомий літературознавець, критик, публіцист та громадсько-політичний діяч С. Єфремов. В. Поліщук також представив видання із серії „Черкащини славетні імена“ — „Невтомний робітник на рідній ниві: Василь Миколайович Доманицький. Науково-допоміжний біобібліографічний покажчик (До 100-річчя від часу смерті)“ (Черкаси, 2010), який уклали працівники Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Т. Шевченка за активної участі викладачів кафедри.

Роботу наукового семінару проведено у семи проблемно-тематичних групах: „Василь Доманицький. Особистість. Біографія“, „Василь Доманицький в українському суспільно-гуманітарному контексті рубежу ХІХ—ХХ ст.“, „Василь Доманицький як історик та археолог“, „Літературні інтереси Василя Доманицького“, „Василь Доманицький як етнограф і фольклорист“, „Василь Доманицький як видавець і мовознавець“, „Василь Доманицький і кооперативний рух“. З доповідями про літературні студії вченого виступили М. Наєнко („Василь Доманицький у його літературному оточенні“), М. Корпанюк („Данило Братковський в оцінці Василя Доманицького“), М. Гнатюк („Шевченкознавчі візії Івана Франка та Василя Доманицького“), Б. Цимбал („Василь Доманицький — вовчокознавець“) тощо. На семінарі також мовилося про взаємини та співпрацю В. Доманицького з відомими діячами української науки, культури і суспільно-громадського життя початку ХХ ст., зокрема у доповідях В. Верстюка („Євген Чикаленко як соратник Василя Доманицького“), В. Масненка („В'ячеслав Липинський — літературний „хрещеник“ Василя Доманицького: історія дружби та взаємин“). Про перші контакти і дружбу з М. Грушевським, В. Гнатюком, І. Франком та іншими членами НТШ, осягнення вченим різних галузей знань у рамках діяльності першого всеукраїнського академічного осередку тощо доповів М. Глушко, а про публікації В. Доманицького на сторінках „Записок НТШ“ — В. Івашків.

15 вересня учасники семінару відвідали малу батьківщину В. Доманицького — с. Колодисте Тальнівського р-ну Черкаської обл., де взяли участь в урочисто-поминальних заходах.

Михайло ГЛУШКО

11—12 лютого 2011 р. в Івано-Франківську відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція „Художньо-сміслові координати творчості Леся Мартовича“, присвячена 140-річчю від народження письменника. Її організаторами стали Івано-Франківський осередок НТШ та Інститут філології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

З привітальним словом виступили директор Інституту філології, завідувач кафедри української літератури, проф. С. Хороб та проректор з наукової роботи І. Миронюк; доповідями — Н. Мафтин („Типологія новелістичного мислення в малій прозі Леся Мартовича“), В. Матвішин („Мужицька смерть“ Леся Мартовича і „Мужицька смерть“ Емілія Золя: компаративний аспект“), Р. Піхманець („Таємниці художньої галереї Леся Мартовича: погляд крізь призму „Стрибожого дарунку“), Г. Василевич („Словотвірний потенціал діалектизмів-іменників у малій прозі Леся Мартовича“) і Є. Баран („Леся Мартович у листах та спогадах“) тощо.

У рамках конференції проведено сім секційних засідань. Активно працювали секції „Традиції Леся Мартовича в новітній українській літературі“ (під керівництвом А. Гуляка), „Штрихи до творчої біографії Леся Мартовича“ (під головуванням С. Кіраля), „Поетика Леся Мартовича“ (очолювана Р. Голодом). Під час роботи секції „Художньо-сміслові виміри творчості Леся Мартовича“ (керівник — П. Іванишин) розгорнулася творча дискусія навколо всебічності художніх рис національно-екзистенціального мислення у творах письменника, психологічних вимірів життєвих світів персонажів, ідейно-художнього новаторства його малої прози. Доповіді в секції „Творчість Леся Мартовича в контексті розвитку української та світової літератури“ розкрили компаративні аспекти творчості українського сатирика та Е. Золя, Ш. Алейхема, історію впливів і взаємовпливів Л. Мартовича та В. Стефаника, Марка Черемшини, Т. Зінківського, В. Шевчука, М. Козориса, У. Кравченко та ін. Про різноманітність мовних засобів сатири письменника дискутували на секції „Мовна стратегія образотворення Леся Мартовича“, яку очолював В. Грещук. Зацікавлення суспільно-політичною діяльністю письменника виявили історики й політологи, які працювали під керівництвом В. Марчука.

На конференції репрезентовано перші примірники Повного видання творів Л. Мартовича. До першого тому ввійшли всі відомі оповідання письменника. Більшу частину з них подано за першими прижиттєвими збірками автора („Нечитальник“, „Хитрий Панько та інші оповідання“, „Стрибожий дарунок і інші оповідання“) з належними коментарями та словником малозрозумілих слів. Другий том міститиме повість „Забобон“, текст якої друкватиметься за збереженим машинописом з наявними правками автора. Втрачені і пошкоджені частини тексту відновлено за першим, 1917 р. виданням твору та за його публікацією у другому томі творів Л. Мартовича, виданому Ю. Гамораком 1943 р. Також до другого тому увійдуть драма „Політична справа“, уривки з незакінченої повісти „Село Підойми“, підготовлені за автографами письменника, та кілька неопублікованих раніше його листів. Публіцистичні праці Л. Мартовича буде подано за першодруками у часописах „Літературно-науковий вістник“, „Народ“, „Діло“, „Громадський голос“, „Молода Україна“, „Хлібороб“, „Свобода“.

12 лютого учасники конференції побували на батьківщині письменника в селі Торговиця (Городенківського р-ну), де взяли участь в ювілейних заходах та оглянули експозицію Літературно-меморіяльного музею Л. Мартовича.

Ганна МАРЧУК

22 березня 2011 р. Історична комісія НТШ в Україні з участю Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України у конференц-залі НТШ провела науковий семінар „Історичне картознавство в незалежній Україні (пам'яті Марії Вавричин)“, присвячений пам'яті відомої дослідниці історичної картографії Марії Вавричин (пом. 28 грудня 2010 р.).

З доповіддю „Науковий шлях Марії Вавричин“ виступила старший науковий співробітник Львівського відділення інституту Н. Халак. Вона розповіла про науковий доробок дослідниці, її внесок у вивчення картографічної спадщини Гійома Ле Вассера де Боплана і загалом історичної картографії, у створення дослідницького осередку з історичної картографії в рамках Львівського відділення інституту (зокрема, у відновлення видавничої серії „Пам'ятки картографії України“, проведення низки наукових конференцій, видання збірників наукових праць тощо).

У доповіді головного спеціаліста Відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву України у Львові У. Кришталович йшлося про Марію Григорівну як представника львівської школи історичного картознавства, яку очолював Я. Дашкевич. Доповідач розповіла, що дослідниця поряд із Я. Дашкевичем стала ініціатором проведення картографічних конференцій, упорядником наукових збірників „Боплан і Україна“ (1998), „Картографія та історія України“ (2000), „Історичне картознавство України“ (2004), „Історична топографія та соціотопографія України“ (2006).

У другій частині наукового семінару спогадами про Марію Григорівну поділилися її колеги, друзі, родичі: В. Оприск, Л. Ільницька, Г. Сварник, І. Ровенчак, І. Дупнак, Л. Старчак, В. Ардан.

Андрій ФЕЛОНЮК

12 квітня 2011 р. у Музично-меморіяльному музеї Соломії Крушельницької Музикознавча комісія НТШ провела вечір, присвячений світлій пам'яті видатного українського піяніста Олега Криштальського — Народного артиста України, професора, багаторічного проректора Львівської державної консерваторії ім. Миколи Лисенка.

О. Криштальський був одним із найвидатніших українських музикантів ХХ ст., здійснивши безцінний внесок в українську культуру. Як справжній патріот своєї Батьківщини, він поширював українське мистецтво далеко за її межами.

У пам'ятному вечорі з нагоди річниці смерті піяніста, крім членів Музикознавчої комісії, брали участь численні колеги та шанувальники О. Криштальського з Львівської музичної академії, а також сестра піяніста — доцент Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького Лідія Криштальська.

Засідання відкрив голова Музикознавчої комісії О. Козаренко, який підкреслив великі заслуги О. Криштальського перед українською музичною культурою. Про мистецьку діяльність видатного піяніста розповіла професор Н. Кашкадамова, надавши присутнім можливість прослухати у звукозаписі останню творчу роботу митця — підготоване ним першовиконання в Україні фортеп'яної Сонати Василя Барвінського. Зі спогадами про музиканта виступили колишні його учениці: доцент Дрогобицького університету ім. І. Франка О. Ковальська-Фрайт та викладач Спеціальної музичної школи ім. Соломії Крушельницької Т. Воробкевич. Про свої взаємини з музикантом розповів голова НТШ в Україні Олег Купчинський.

Неповторно-зворушливу атмосферу засідання створили виступи музикантів-виконавців. Фортеп'янні п'єси Ф. Шуберта, Й. Брамса, М. Лисенка та В. Барвінського грали Оксана Рапіта і Олександр Козаренко, твори Ф. Шопена відтворили в ансамблі віолончеліст Т. Менциньський та піяніст М. Драган.

До уваги учасників вечора було запропоновано книжку спогадів О. Криштальського, над якою музикант працював до останніх днів життя. Завершив редактування „Спогадів“ Т. Дубровний.

Тарас ДУБРОВНИЙ, Наталія КАШКАДАМОВА

18 квітня 2011 р. в актовій залі Львівського національного університету ім. І. Франка відбулося урочисте засідання, яким вшанували пам'ять Віри Річ (24 квітня 1936 р.) — британської перекладачки, поетеси, журналіста, дійсного члена НТШ, секретаря Англо-Українського товариства в Лондоні, лауреата премії імені І. Франка. Британка без жодного українського кореня, поетеса так натхненно,

щиро й проникливо перекладала англійською твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Миколи Зерова, Павла Тичини та ще близько півсотні українських митців, що щиро полюбила Україну і віддала всю свою творчу енергію і наснагу, переймалася долею українського народу, його мовою і культурою. Після смерті Віри Річ (20 грудня 2009 р.), відповідно до її останньої волі, 15 квітня 2011 р. відбулося перепоховання її праху на Чернечій горі поряд із могилою Т. Шевченка.

Відкриваючи академію, декан факультету іноземних мов Володимир Сулим підкреслив, що своєю титанічною працею Віра Річ значно долучилася до популяризації української літератури та культури у світі, стала літературним послом України у Великобританії та за її межами.

Віра Річ усе своє свідоме життя духовно перебувала в орбіті української словесности. Про її складну працю на перекладацькій ниві розповіла завідувач кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Г. Кочура, проф. Роксолана Зорівчак. Вона чітко окреслила багатовимірний образ британської перекладачки, літературознавця, перекладознавця, кореспондента наукових журналів, авторки сотень статей про українську літературу, людини глибокого патріотизму і громадянської мужності. Віра Річ ставила високі вимоги до якості перекладу, про що свідчать багаторічні пошуки найкращих відповідників для Шевченкових образів чи її робота над перекладом „Мойсея“, яка тривала понад 50 років. Перекладачка вважала, що для кожного оригінального вислову Кобзаря існує єдино можлива англомова інтерпретація, і намагалася віднайти саме той найточніший і найдоречніший відповідник. Про конкретні труднощі перекладу Віра Річ неодноразово говорила у своїх виступах, у листах до друзів та колег, у коментарях до перекладів. Р. Зорівчак наголосила на мужності перекладачки, яка в різні періоди становлення і розвитку нашої державности підтримувала Україну своїм словом, зокрема 1979 р. підписала листа на підтримку письменників і науковців-політичних в'язнів, у 1986 р. першою заговорила в англомовній пресі про трагедію Чорнобиля, а після Помаранчевої революції намагалася осмислити історію українського народу у поетичній презентації „Від Мазепи до Майдан“.

Проф. Андрій Содомора у своєму виступі наголосив, що Віра Річ популяризувала і підтримувала українську мову, наводячи слова перекладачки, які стали девізом її життя: „За Ваше і Наше Слово, Слово Кобзареве“. На його думку, вона спростувала твердження про те, що перекладач повинен знати мову перекладу так, як знає мову оригіналу. У перекладознавчій концепції Віри Річ це твердження набуло нового звучання: перекладач повинен любити мову перекладу, як рідну, вникати в її дух, адже перекладаємо не просто слова, а дух і досвід народу.

Саме кризь призму перекладів Віри Річ можна осягнути глибини художнього мислення таких складних (незважаючи на позірну на перший погляд простоту) авторів, як Тарас Шевченко, зрозуміти приховані смисли його творів. Про це йшлося у виступі Ганни Косів, дослідниці творчости Віри Річ.

Віра Річ любила Україну всім серцем і щиро вболівала за її долю. Для України вона зробила дуже багато, не вимагаючи нічого взамін, не чекаючи особливих винагород чи визнання її заслуг.

Валентина САВЧИН

23 червня 2011 р. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Український католицький університет, Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка та Наукове товариство ім. Шевченка в Україні у конференційній залі НТШ святкували ювілейну академію з нагоди 125-ліття від народження видатного українського історика, академіка АН УРСР Івана Крип'якевича (1886—1967).

Академія складалася з виголошення ряду доповідей, відкриття меморіального кабінету І. Крип'якевича, експозиції книжкової виставки та панахиди на могилі вченого. У доповіді в. о. директора Інституту українознавства М. Литвина „Іван Крип'якевич — організатор української історичної науки“ проаналізовано діяльність вченого на посаді директора Історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка (1924—1937) та активну участь у роботі його комісії — Старої історії, Нової історії України, Історично-джерелознавчої, Правничої, Етнографічної, Археографічної, Бібліографічної (з 1934 р. — Бібліологічної), Історії штуки, Музикологічної, Музейної. Чимало уваги у доповіді приділено праці вченого на посаді завідувача кафедри історії України Львівського університету (1939—1941, 1944—1946), завідувача Львівським відділом Інституту історії АН УРСР у Києві (1940—1941, 1944—1946), директора Інституту суспільних наук АН УРСР (1953—1962). Співробітник Інституту українознавства О. Луцький представив наукове життя Інституту суспільних наук АН УРСР у 1951—1962 рр. під керівництвом І. Крип'якевича. Декан гуманітарного факультету УКУ Ігор Скочиляс розглянув церковно-релігійні студії вченого, його працю в 1930-х роках у Богословській академії у Львові. Співробітник Львівського відділення Інституту археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України Надія Халак поінформувала про взаємне листування І. Крип'якевича та Степана Томашівського. Леся Крип'якевич — невістка вченого — виголосила повідомлення „Чоловіки роду Крип'якевичів“ та подарувала організаторам академії маловідомі портрети історика. Завідувач відділу нової історії Інституту українознавства Ф. Стеблій поділився спогадами про вчителя. Учасники академії визнали потребу упорядкувати та видати в кількох томах праці історика, здійснити випуск пам'ятного конверта і марки на честь І. Крип'якевича.

Того ж дня урочисто відкрито науково-меморіальний кабінет академіка Івана Крип'якевича (в будинку на вул. Винниченка, 24), а у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка — ювілейну виставку книг і рукописів вченого. Увечері на Личаківському цвинтарі о. Михайло Димид відслужив панахиду на могилі Івана Крип'якевича. Учасники академії також покладали квіти до родинного гробівця Крип'якевичів, де поховані батьки і діти вченого.

Микола ЛИТВИН

15—18 вересня 2011 р. у Львові проходив 18-й Форум видавців. Свято книжки супроводжувалось обширною виставкою-ярмарком друкованої продукції багатьох міст України й інших країн. Під час форуму діяло понад 200 виставкових стендів, відбувались презентації книжок, авторські зустрічі, зустрічі читачів із видавцями, семінари, лекції, проводились заходи, присвячені найменшим нашим читачам і т. д. Згідно з програмою, у презентаціях й інших заходах брали участь не лише представники України, але й Австрії, Білоруси, Бразилії, Великобританії, Данії, Естонії, Ірландії, Іспанії (Каталонії), Казахстану, Латвії, Нігерії, Німеччини, Норвегії, Росії, Сербії, Туреччини, Чехії, Швейцарії.

У виставці-ярмарку форуму традиційно брало участь НТШ (стенд № 420). Представлялась наукова література, видавана в ДВЦ Товариства з мови, літературознавства, історії, філософії, археології, образотворчого й ужиткового мистецтва, музики, театру. Можна було ознайомитися (і придбати також) такі наукові видання, як „Записки НТШ“, „Праці НТШ“, праці сесій, конференцій, симпозіумів, „круглих столів“ НТШ, збірники секцій і комісій Товариства, томи „Українознавчої наукової бібліотеки НТШ“ та інші серійні видання. Поряд також представлялись численні монографічні праці. До форуму вперше виданий українською літературною мовою „Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі“ Мацея Стрийковського, створений 1582 р. (переклад Р. Івасіва).

Крім виставки-продажу, НТШ брало участь у презентації книжок. 16 вересня в УКУ презентовано перекладений Атлас біблійної історії (The Collins Atlas of Bible History edited by James Pritchard with Nick Page). Переклад з англійської здійснили М. Климчук і Т. Шабал. Містить понад 150 карт з історичним коментарем. Атлас видало Державне науково-виробниче підприємство „Картографія“. Містить десять розділів: Час і місце дії; Патріархи; Єгипет і Вихід; Завоювання та зайняття; Об'єднане царство; Роз'єднане царство; „Між заповітами“; Палестина під владою Риму; Рання церква; Післябіблійні часи. До картографічного матеріалу додані хронологія, пов'язана з подіями за Старим Заповітом, Новим Заповітом та Єгипетськими фараонами; бібліографія та тематичний покажчик. В обговоренні „Атласу...“ взяли участь О. Турій, І. Руденко, о. М. Сивак, Р. Сосса, О. Купчинський, І. Дикий та ін.

Того ж дня у конференц-залі НТШ відбулася презентація монографії чл. Товариства Ярослава Федорука під назвою „Віленський договір 1656 року: східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття“. Виступили В. Александрович, С. Леп'явко, С. Плохий, В. Пришляк, І. Сварник, А. Фелонюк та ін.

О. К.

13—15 жовтня 2011 р. у м. Яремчі відбулася Всеукраїнська наукова конференція „Прикладні задачі математики“, присвячена 50-річчю кафедри вищої математики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Співorganizатором конференції був Івано-Франківський осередок НТШ.

До програми конференції увійшли доповіді різних рангів видатних учених. Водночас вийшов збірник матеріалів конференції, який розпочинається коротким історичним нарисом про кафедру, її навчально-методичну та науково-дослідну роботу, а також короткі біографічні довідки про завідувачів, професорів і фундаторів колективу. 13 жовтня в конференц-залі № 2 було розгорнуто виставку видань кафедри та Івано-Франківського осередку НТШ, серед яких 10 підручників та посібників з грифом МОН України, 30 конспектів лекцій, 12 томів „Прикарпатського вісника НТШ“, що з 2008 р. видається в серіях „Число“, „Слово“, „Думка“, „Пульс“.

З привітальним словом виступили завідувач кафедри інтегральних та диференціальних рівнянь Київського національного університету ім. Т. Шевченка, акад. НАН України Микола Перестюк; директор ІППММ ім. Я. С. Підстригача НАН України, заступник голови НТШ в Україні, чл.-кор. НАН України, д. чл. НТШ Роман Кушнір; голова Івано-Франківського обласного об'єднання ВУТ „Просвіта“ ім. Т. Шевченка, державний та громадсько-політичний діяч, професор Степан Волковецький; завідувачі математичних кафедр університетів Львова, Чернівців, Ужгорода, Полтави, Івано-Франківська.

З доповіддю „Кафедри вищої математики університету нафти і газу — 50“ виступив зав. кафедри, д. чл. НТШ, проф. Василь Мойсишин, далі на пленарному засіданні — акад. НАН України Микола Перестюк (Київ), чл.-кор. НАН України Роман Кушнір (Львів), д-ри фіз. мат. наук, проф. Микола Серов (Полтава), Ярослав Бігун (Чернівці), Ігор Черевко (Чернівці), Ігор Король (Ужгород), Іван Пукальський (Чернівці), Володимир Ільків (Львів), Андрій Загороднюк (Івано-Франківськ), д-р психолог. наук, проф. Лідія Мойсеєнко (Івано-Франківськ), докторанти, кан. фіз. мат. наук Зиновій Нитребич (Львів) та Михайло Осипчук (Івано-Франківськ).

14 жовтня науковці працювали в секціях, на яких було виголошено дев'ять доповідей, присвячених диференціальним рівнянням, шість — теорії функцій та функціональному аналізу, десять — математичному моделюванню.

Враховуючи зміст заслуханих доповідей, зауваження і пропозиції, висловлені під час дискусій, Всеукраїнська наукова конференція „Прикладні задачі математики“ ухвалила:

— зосередити зусилля науковців на розробці методів моделювання і дослідження нелінійних систем та фізико-механічних полів, на розв'язку актуальних задач теорії нечітких множин та теорії узагальнених функцій, на вирішенні сучасних питань нафтогазової справи з допомогою математичного моделювання процесів буріння свердловин, розробки нафтогазових родовищ, транспортування вуглеводів;

— ширше використовувати у навчально-виховному процесі результати науково-дослідної діяльності науковців академічних установ і вищої школи для підвищення рівня знань студентів.

Програма конференції передбачала і низку культурно-мистецьких заходів.

Василь МОЙСИШИН

ЗМІСТ

З поточного життя НТШ

XXII Наукова березнева („Шевченківська“) сесія Наукового товариства ім. Шевченка в Україні.— Редакція	1
Наукове товариство ім. Шевченка в Америці (діяльність Товариства від 15 травня 2010 року — до 21 травня 2011 року).— Зі звіту про роботу НТШ А.	4
14 років Рівненському осередку НТШ: грані діяльності.— Андрій Бомба Заснування крайового Наукового товариства ім. Шевченка у Швайцарії.— Пресове бюро	7
Загальні збори Наукового товариства ім. Шевченка у Західній Європі (Сарсель).— Секретаріат зборів	9

Статті та повідомлення

Апостол національного відродження (200 років від народження Маркіяна Шашкевича).— Роман Лубківський	11
Античність у творчості Тараса Шевченка.— Юрій Микитенко	16
„Можна любити Україну так, як її любив Кониський, — але більш, як він, — любити не можна“ (До 175-річчя від народження Олександра Кониського, одного з фундаторів НТШ).— Ігор Гирич	22
Заповіти Олександра Кониського.— Світлана Панькова	26
Євген Чикаленко і Наукове товариство ім. Шевченка.— Інна Старовойченко	31
В обіймах політики: Український тасмний університет у Львові, 1921—1925 роки (До 90-річчя від створення).— Мар'ян Мудрий ..	36
Лисенковому роду нема переводу.— Наталія Кашкадамова	41
Михайло Гаврилко і його спадщина.— Олесь Нога	44
Українські театри під керівництвом Юрія Кононева (30-ті роки ХХ ст.).— Роман Лаурентій	47
Історико-меморіальні поховання на Янівському цвинтарі у Львові наприкінці ХІХ — ХХ століть.— Христина Харчук	51
Ліки майбутнього — „розумні“ ліки.— Ростислав Стойка	55
Обертова симетрія багатовимірних просторів.— Володимир Різник ..	58

З архівної полиці

Забутий документ до біографії художника Луки Долинського (1745 — 10 березня 1824 року).— Лариса Купчинська	62
Наші славні НТШівські ювіляри	
Микола Неврлий.— Микола Мушинка	66
Павло Сохань.— Олександр Маврін	67
Лідія Коць-Григорчук.— Уляна Єдлінська	68
Михайло Бродин.— Ярослав Довгий	69
Феодосій Стеблій.— Остап Середа	70
Роман-Любомир Макітра.— Галина Мідяна	71
Роман Яремійчук.— Василь Мойсишин	73

Огляди нових книжок, рецензії

Микола Крикун. Подільське воєводство у XV—XVIII століттях: Статті і матеріали.— Львів, 2011.— 733 с., іл., карти. (Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 30).— Оксана Винниченко	74
Ярослав Федорук. Віленський договір 1656 року. Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття.— К., 2011.— 623 с.— Сергій Леп'яво	76
Томаш Масарик і українці. Tomáš Masaryk a Ukrajinci. Архівні документи / Уклав та необхідні пояснення й переклади зробив Євген Топінка.— Львів, 2010.— 440 с.— Олег Антонович	77
Євген Олесницький. Сторінки з мого життя / Упорядники М. Мудрий, Б. Савчик; автор вступної статті О. Аркуша; автор приміток та коментарів М. Мудрий.— Львів, 2011.— 432 с., іл.— Степан Гелей ..	79
Леонід Рудницький. Світовий код українського письменства. Вибрані літературознавчі статті й дослідження.— Івано-Франківськ, 2010.— 334 с.— Тарас Салига	80
Українська ділова і фахова мова: практичний посібник на щодень / Укладачі М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська; за редакцією М. Д. Гінзбурга; 2-ге вид., випр. і доп.— К., 2007.— 672 с.— Олександра Сербенська	81
Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909—1939): напрями діяльності та постаті: збірник наукових праць / Упоряд. Л. І. Ільницька.— Львів, 2010.— 498 с.— Софія Венгеринович ..	83
Галина Івашків. Збірка кераміки Петра Лінинського. Науково-мистецьке видання.— Львів, 2010.— 280 с.— Юрій Бірюльов	84
Василь Пилип'юк, Степан Голубка. Сподвижник національної медицини.— Львів: Світло й тінь, 2010.— 160 с.— Леся Матешук-Вацеба ..	85
Андрейчин М. А., Дрижак В. І., Рябоконь О. В., Копча В. С. Вірусні гепатити і рак печінки.— Тернопіль, 2010.— 188 с.— Василь Малий ..	86

Конференції, симпозіуми, академії

Хроніка наукових і громадсько-культурних подій: Михайло Глушко, Ганна Марчук, Андрій Фелешок, Тарас Дубровний, Наталія Кашкадамова, Валентина Савчин, Микола Литвин, Олег К[упчинський], Василь Мойсишин	88
---	----

На обкладинці:

Перша сторінка. — Володимир Левицький — сьомий голова Наукового товариства ім. Шевченка (1932—1935)
Друга і третя сторінки. — XXII Наукова сесія НТШ в Україні
Четверта сторінка. — Будинки НТШ Америки у Нью-Йорку (США)

„ВІСНИК НТШ”

Інформаційне видання Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Інформує про життя Товариства в Україні та діяспори. Популяризує здобутки незалежної української науки. Змагає до відновлення історичної пам'яті, акумульованої в творчості національної еліти минулих поколінь. Виступає речником духовного відродження Галичини та усієї України, розбудови інтелектуальних сил українського народу в дусі традиції, яка плекалася в Товаристві упродовж ХІХ і ХХ століть.

Часопис засновано в березні 1991 р.

Реєстраційне свідоцтво:

ЛВ № 089 від 28 лютого 1994 р.

Відповідальний редактор:

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

Редакційна колегія:

Борис БІЛИНСЬКИЙ,
Олексій ВИННИЧЕНКО, Ігор ГИРИЧ,
Юрій ДИБА, Ярослав ДОВГИЙ,
Анатолій КАРАСЬ, Роман КИРЧІВ,
Роман ПЛЯЦКО, Леонід РУДНИЦЬКИЙ,
Олександра СЕРБЕНСЬКА,
Ростислав СТОЙКА, Олег ШАБЛІЙ,
Роман ЯЦІВ

Мовний редактор та коректор:

Олександра САВУЛА

Технічна редакція і оригінал-макет:

Владислав БАРТОШЕВСЬКИЙ

Адреса редакції:

79013, Львів, вул. Ген. Чупринки, 21
Телефони: 237-51-63, 260-03-41
Факс: (032) 276-04-97
e-mail: ntsh@mail.lviv.ua
ntshoffice@gmail.com
http://www.ntsh.org

Підписано до друку 14.11.2011.
Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 10,7. Тираж 800 прим.
Ціна договірна